

Bariş Araştırmaları ve çatışma özümleri Dergisi

Journal of Peace Research and Conflict Resolution

- *Karadeniz'i Diğer Denizlere Bağlayan İçsuyollarında Seyir ve Azak Denizi'ne Erişimin Engellenmesi*
Ali BAşARAN
- *BM'nin atışma Yönetimi Etkinliği: Liberya Örneği*
Süleyman EREN
- *Barişin Tesisi Aşamasında Geçiş Dönemi Adaleti ve Hakikat Komisyonları: Arjantin ve şili Örneği*
İlyas ÖZCAN
- *The Reflections of Economic Theories on Social Welfare and Social Peace*
Hasan ALPAGO

Cilt 10. Sayı 2.

2022

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovabaccd>

CICR

YALOVA UNIVERSITY
Center for International Conflict Resolution

e-ISSN 2147-544X

BARIŞ ARAŞTIRMALARI VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF PEACE RESEARCH AND CONFLICT RESOLUTION

Kısa Adı/ Abbreviated Title: BACAD

e-ISSN 2147-544X

Cilt (Volume)/ Sayı (No): 10(2) / Temmuz/July 2022

Yayınlanma Tarihi (Publication Date): 31/08/2022

Derginin Sahibi (Owner)

Yalova Üniversitesi adına (on behalf of Yalova University)

Doç. Dr. Zelha ALTINKAYA

Uluslararası Çatışma Çözümleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
(Director of International Conflict Resolution Application and Research Center)

Baş Editör (Editor in Chief)

Dr. Öğr. Üyesi Elif YILDIRIM, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Yabancı Dil Editörü (Foreign Language Editor)

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Kadir İŞGÜVEN, Bursa Teknik Üniversitesi (Bursa Technical University)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Doç. Dr. Zelha ALTINKAYA, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Doç. Dr. Murat ALAKEL, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Prof. Dr. Barış ÖZDAL, Uludağ Üniversitesi (Uludag University)

Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER, İstanbul Arel Üniversitesi (Istanbul Arel University)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ, İstanbul Kültür Üniversitesi (Istanbul Kültür University)

Doç. Dr. Sezgin KAYA, Uludağ Üniversitesi (Uludag University)

Adres (Address)

Yalova Üniversitesi Çınarcık Yolu üzeri 2.km İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kat:1 YALOVA/Merkez
77200

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovabaccd>

DERGİ HAKKINDA/ ABOUT THE JOURNAL

Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, öncelikle Türkiye'deki barış çalışmaları alanında tespit edilen eksikliklerin giderilmesini ve barış çalışmalarının ve çatışma çözümlerinin akademik bir disiplin olarak yerleşik hale getirilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda dergi, barış çalışmaları üzerine yoğunlaşan ve devletlerin ve toplumların yaşadıkları çatışmaları bilimsel temelde açıklamaya çalışan makaleler için bir platform oluşturmaktadır. Meydana gelen tarihi çatışmaların, diplomatik gelişmelerin ve çeşitli sorunların siyasal, sosyolojik, kültürel, ekonomik ve diğer boyutları ve tarihsel arka planları, çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi farklı disiplinlerden istifade ederek ortak bir bakış açısının geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Yayın dili, ***Türkçe ve İngilizce*** olan dergi; İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Tarih, Sosyoloji, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları gibi sosyal bilimlerde yapılan çalışmaları kapsamakta ve ***Ocak ve Temmuz*** aylarında olmak üzere ***yılda iki kez*** yayınlanmaktadır.

Journal of Peace Research and Conflict Resolution primarily aims to address the shortcomings identified in the field of peace studies in Turkey and to establish peace studies and conflict resolution as an academic discipline. In this context, the journal creates a platform for articles that focus on peace studies and tries to explain the conflicts experienced by states and societies on a scientific basis. Political, sociological, cultural, economic and other dimensions and historical backgrounds of historical conflicts, diplomatic developments and various problems constitute the focal point of the studies. Thus, the Journal of Peace Research and Conflict Resolution aims to develop a common perspective by benefiting from different disciplines.

The Journal, which is published in ***Turkish and English***; covers studies in social sciences such as Economics, Business, Public Administration, International Relations, Law, Political Science, History, Sociology and Gender Studies and is published ***twice a year***, in ***January and July***.

İNDEKSLER / INDEXES

Akademik Araştırmalar İndeksi
Acarindex.com

ASOS
indeks

BU SAYININ HAKEMLERİ (REFEREES OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Füsün ÖZERDEM	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Meral FIRAT	İstanbul Aydın Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ÇAKIR	Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin BAL	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Cengiz SUNAY	Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan Ömer ABBASİGİL	Avrasya Üniversitesi
Dr. Hilal ZORBA BAYRAKTAR	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Ahmet Safa YILDIRIM	Yalova Üniversitesi
Dr. Gülayşe Ülgen TÜREDİ	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Elif Nur ALPER	Yalova Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Karadeniz'i Diğer Denizlere Bağlayan İçsuyollarında Seyir ve Azak Denizi'ne Erişimin Engellenmesi

Navigation in Inland Waterways that Connect Black Sea to the Other Seas, and Obstruction of Access to the Azov Sea

Ali Başaran

149-188

BM'nin Çatışma Yönetimi Etkinliği: Liberya Örneği

UN's Conflict Management Efficiency: The Case of Liberia

Süleyman Eren

189-220

Barışın Tesisi Aşamasında Geçiş Dönemi Adaleti ve Hakikat Komisyonları: Arjantin ve Şili Örneği

Transitional Justice and Truth Commissions during the Establishment of Peace: The Example of Argentina and Chile

İlyas Özcan

221-252

The Reflections of Economic Theories on Social Welfare and Social Peace

Ekonomi Teorilerinin Toplumsal Refaha ve Sosyal Barışa Yansımaları

Hasan Alpago

253-274

KARADENİZ’İ DİĞER DENİZLERE BAĞLAYAN İÇSUYOLLARINDA SEYİR VE AZAK DENİZİ’NE ERİŞİMİN ENGELLENMESİ

*Ali BAŞARAN

Öz

Karadeniz yarı kapalı bir deniz olarak kabul edilir. Karadeniz’in kapalılık halini içsuyollarından diğer denizlere erişim bir nebze olsun azaltmaktadır. İçsuyollarından Hazar Denizi’ne, Beyaz Deniz’e, Baltık Denizi’ne, Kuzey Denizi’ne erişmek mümkündür. Rusya Federasyonu Kırım’ı işgal ve ilhak ettikten sonra Kerç Boğazı, Azak Denizi, Don-Volga Kanalı güzergahını büyük ölçüde kapatmıştır. Araştırmanın amacı içsuyollarının Karadeniz bölgesinin barış, güvelik ve refahına etkisini belirlemektir. Tuna-Main-Ren ve Don-Volga Kanalı önemli içsuyollarındandır. İki içsuyolu boyunca barış ve refah farkının nedenini belirlemek önemlidir. Araştırmanın verileri haritalardan, andlaşmalardan, fotoğraflardan, videolardan, istatistiklerden, haberlerden ve dava dosyalarından toplanmıştır. Erişilen tüm verilerin geçerliği ve güvenilirliği tarafsız değerlendirilmiştir, iki uzman araştırmacının tavsiye ve eleştirileri dikkate alınmıştır. Yakın tarihli bazı istatistikler yayınlanmadığından araştırmaya dahil edilememiştir. Çalışma 2021 yılı sonunda tamamlandığından Rusya Federasyonu’nun Ukrayna’yı işgalinin içsuyollarına erişime tesiri araştırmanın kapsamı dışındadır. İçsuyolları nakliyesi, karayolları nakliyesi, demiryolları nakliyesi, denizyolları nakliyesi arasında etkileşim olduğu görülmüştür. Nakliye yollarının açıklığı ya da kapalılığı barışın ve refahın ya da savaşın ve sefaletin önemli bir göstergesidir. Rusya Federasyonu Kırım’ı işgal ve ilhak ettikten sonra Azak Denizi ve Don-Volga Kanalı’nı Ukrayna ve Hazar Denizi ülkelerine kapatmıştır. İşgal ve ilhak Azak Denizi ve Don-Volga Kanalı’nda nakliyeyi aksatmıştır. Nakliyenin aksaması Don-Volga Kanalı boyunca ve Karadeniz’de barış ve refahı ciddi olarak etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: İçsuyolları, Karadeniz, Azak Denizi, Don-Volga Kanalı, Tuna-Main-Ren Kanalı

NAVIGATION IN INLAND WATERWAYS THAT CONNECT BLACK SEA TO THE OTHER SEAS, AND OBSTRUCTION OF ACCESS TO THE AZOV SEA

Abstract

The Black Sea is considered a semi-closed sea. Access to other seas from inland waterways reduces the closure of the Black Sea somewhat. It is possible to access the Caspian Sea, the White Sea, the Baltic Sea and the North Sea from inland waterways. After invading and annexing the Russian Federation Crimea, the Kerch Strait, Azov Sea, Don-Volga Channel largely closed the route. The purpose of the research is to determine the influence of inland waterways on the peace, security, and welfare of the Black Sea region. The Tuna-Main-Ren Canal and the Don-Volga Canal are important inland waterways. It is important to identify the causes of the discrepancy in achieving peace and prosperity along the two inland waterways. Data of the research has been collected from maps, agreements, photos, video records, statistics, news, cases. Validity and reliability of all reached data has been neutrally evaluated, the criticism and recommendations of two expert researchers has been taken into consideration. Since some recent statistics were not published, they could not be included in the research. Since the study was completed at the end of 2021, the influence of the Russian Federation’s invasion of Ukraine on access to the inland waterways is beyond the scope of the research. It has been observed that there is an interaction between the inland waterways transport, the highways transport, railways transport and sea transport. The openness or closure of transport routes is an important indicator for peace and welfare or war and poverty. Russian Federation has invaded and annexed Crimea and subsequently it partly has blocked Azov Sea and the Don-Volga Canal to Ukraine and Caspian Sea countries. The invasion and the annexation disrupted transportations in Azov Sea and Don-Volga Canal. As a result, these events seriously affected peace and welfare along Don-Volga Canal and in the Black Sea region.

Keywords: Inland waterways, Black Sea, Azov Sea, Don-Volga Canal, Tuna-Main-Ren Canal

* Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, alibasaran3@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1870-2495

Cite as/ Atf: Başaran, A. (2022). Karadeniz’i Diğer Denizlere Bağlayan İçsuyollarında Seyir ve Azak Denizi’ne Erişimin Engellenmesi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 10 (2), 149-188.

Received/Geliş: 25.6.2022

Accepted/Kabul: 2.8.2022

Giriş

Karadeniz dört bir yönden dökülen nehirlerin haznesidir. Karadeniz’e kuzeyden ve batıdan dökülen nehirlerde binlerce yıldır yük ve yolcu nakli yapılagelmektedir. Karadeniz’in kuzeyi ve batısındaki nehirlerden fevkalade geniş ve zengin alana erişilir. Karadeniz’e kuzeyden dökülen Don Nehri bağlantılarıyla, içsulardan Hazar Denizi’ne, Beyaz Denize ve Baltık Denizi’ne erişilir. Karadeniz’e batıdan dökülen Tuna Nehri bağlantılarıyla, içsulardan Kuzey Denizi’ne erişilir. Karadeniz’in güneyinden, Türkiye’den dökülen nehirler seyrüsefere uygun değildir.

İçsular ile kastedilene açıklık getirmekte yarar vardır. 1958 Cenevre Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi (mad. 5/1) ve B.M. Deniz Hukuku Sözleşmesi (mad. 8/1) içsuları, karasularının başladığı esas çizginin (hattın) berisinde kalan sular olarak belirtmektedir. İçsuların hukuki rejiminin dayanağı kıyı devletinin, eğer içsular iki devlet sınırını oluşturuyorsa kıyı devletlerinin egemenliğinin kabulüdür. Örneğin Tuna Nehri Bulgaristan ile Romanya’nın sınırında akar. Dolayısıyla, kıyı devletinin ya da devletlerinin içsulardaki egemenliğinin ilke olarak tam olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte uygulamada değişik durumlar gözlenmektedir.

İçsulara yabancı devlet gemilerinin serbestçe giriş-çıkış hakları olup olmadığı karmaşıktır. Zaman geçtikçe içsulara ve özellikle limanlara giriş-çıkışın serbestliği tanınmaktadır.¹ Karadeniz’e dökülen Tuna Nehri’nde, Don Nehri’nde², Dinyeper Nehri’nde ve Don-Volga Kanalı’nda Karadeniz’e kıyı ülkelerin ticaret, seyahat gemilerinin seyrüsefer serbestisi önemlidir.

İçsuyolu ile uluslararası içsuyolu arasındaki farka açıklık getirmek gerekmektedir. İçsuyolu ile bir devletin münhasır egemenliğindeki seyrüsefer yapılan içsulardan her biri akarsu, kanal, göl vd. ya da akarsu, kanal ve göllerin oluşturduğu bir sistem ifade edilir. Uluslararası içsuyolu ise bir devletin münhasır egemenliğinde olmayan

¹ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk* (Turhan Kitabevi, 2003), s. 255-257.

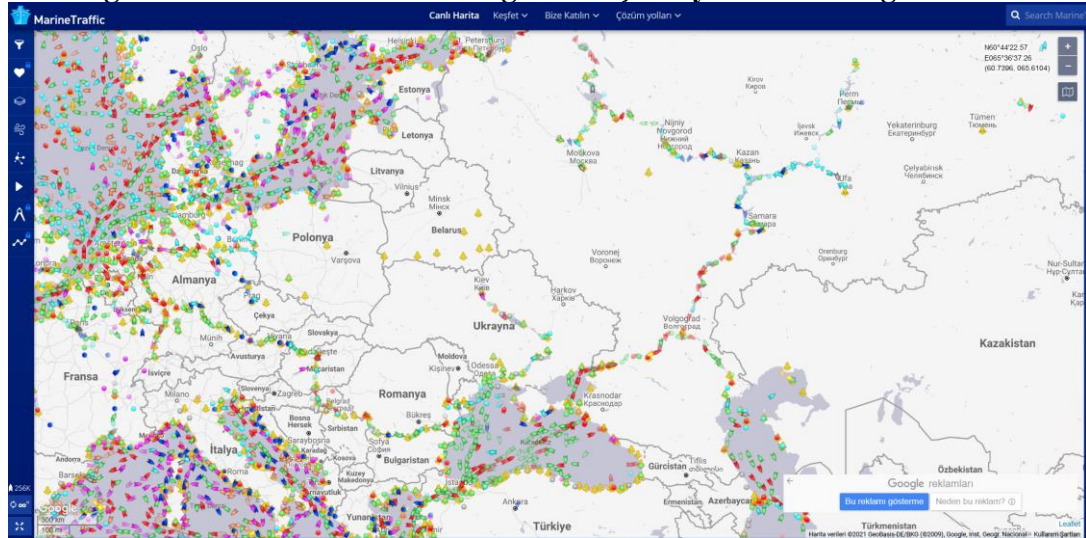
² Don Nehri Türk tarihinde Ten olarak geçmektedir. Bkz. Belge Özeti : Azak beyine hüküm: Kırım Hanı Mehmed Giray mektup gönderip Azak Kalesi’nin Ten Nehri cihetinde iki yüz elli kulaç yeri harab olup tamire muhtaç olduğunu bildirmekle tamir etmesi. Yer Bilgisi : 39 – 302 Dosya Ek : Belge Tarihi : H-08-12-987 <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr> Erişim: 29 Ağustos 2022.

içsuyoludur. Tuna Nehri bir uluslararası içsuyoludur. Tuna Nehri yatağı AB ülkelerinden geçtiğinden AB Tuna Nehri içinde geçerli seyrüsefere ilişkin teknik düzenlemeleri içeren 2006/87 sayılı AB yönergesi³ 1 Ocak 2009 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yönergeyle AB sınırları içerisindeki tüm nehirlerde yük ve yolcu taşıyan gemilerin serbest dolaşımı güvenceye alınmıştır. Yönerge içsuyolu taşımacılığını kapsayan AB güvenlik sertifikalarının verilmesi konusunda Ren Nehri'ni de kapsayan yeknesak bir sistem öngörmüştür. Evvelki AB güvenlik sertifikası sisteminin Ren Nehri'nde geçerli olmaması sebebiyle içsuyolu nakliyesinde serbest dolaşım sekteye uğruyordu. Yeni yönerge ile bu sorun ortadan kalkarken, aynı zamanda, uluslararası içsuyolu nakliyesi komisyonları tarafından 2008 yılı sonunda alınan kararlar ile yeni güvenlik sertifikası sistemi Ren ve Tuna nehirlerinin AB sınırları dışında kalan kısımlarında da geçerli olması öngörülmüştür.⁴

1. Karadeniz Ülkeleri İçsularında Nakliyat

151

Ekran görüntüsü 1: Karadeniz'e Bağlantılı İçsuyollarında Yoğunluk

Kaynak: <https://www.marinetraffic.com/tr/ais/home/centerx:35.9/centery:50.9/zoom:5>

Karadeniz'e kuzeyden ve batıdan dökülen nehirler seyrüsefere doğal olarak uygundur. Bu nehirlerdeki taşkınlar, alüvyon birikmesi, mansaba çamur birikmesi vb. durumlarda seyrüsefer için müdahale gereklidir. Don Nehri ve Tuna Nehri kanallarla

³ Yönerge metni için bkz. eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:389:0001:0260:EN:PDF Erişim: 01 Aralık 2021.

⁴ Deniz Ticaret Odası 19 Ocak 2009 242 AB Ocak Ayı Bülteni Sirküler No: 29/2009, s. 3.

diğer nehirlerle, göllere seyrüsefer için bağlanmıştır. <https://www.marinetraffic.com> adresinde Karadeniz’e dökülen nehirlerde, seyrüsefer halindeki gemiler canlı görüntülenmektedir. 5 Haziran 2021 13:00 itibariyle Karadeniz’in kuzeyinde Don-Volga Kanalı’na bağlantılı içsularda yoğun gemi trafiği görüntülenmiştir. Ukrayana’nın içsuyu hükmündeki Dinyeper Nehri’nde de yoğun gemi trafiği görüntülenmişken Moldova-Ukrayna sınırını oluşturan Dinyester Nehri’nde seyrüsefer görüntülenmemiştir. Karadeniz’in batısında Tuna Nehri’nde yoğun seyrüsefer görüntülenmiştir. Rusya Federasyonu istatistikleri ile <https://www.marinetraffic.com> görüntüleri uyumludur.

Tablo 1: Nakliye Türlerinin Toplama Oranı, %

	Yıl	Demiryolu	Karayolu	Boru hattı	Deniz yolu	İçsular	Havayolu
RF	2019	45,9	4,9	47,3	0,6	1,2	0,1
Azerbaycan	2018	4,8	18,1	71,2	4,9	–	1,0
Ermenistan	2018	16,7	19,4	63,9	–	–	0,0
Bulgaristan1)	2018	10,4	74,2	1,9	...	13,5	...
Macaristan	2019	18,2	62,8	15,2	–	3,6	0,1
Almanya1)	2018	24,6	62,7	3,4	...	9,3	...
Moldova2)	2018	16,4	65,0	18,5	–	0,0	0,0
Romanya1)	2018	15,4	68,9	1,3	...	14,4	...
ABD3)	2018	34,2	40,2	19,4	...	6,3	...
Ukrayna	2018	56,2	12,8	29,9	0,5	0,5	0,1
Japonya	2017	5,2	50,9	...	43,7	...	0,3

Kaynak: Федеральная служба государственной статистики (РОССТАТ), s. 91.

Karadeniz’in batısındaki iki ülkenin, Bulgaristan ve Romanya’nın içsularında nakliyenin payı önemlidir. Tablo 1’de görüldüğü üzere Bulgaristan içsularında nakliyenin payı 2018 itibariyle %13,5, Romanya’nın içsularında nakliyenin payı %14,4’tür. Karadeniz’in güneyindeki ülkemiz içsularında nakliyenin payı çok küçüktür. Bunun iki temel nedeni vardır. İlki 1950 yılına kadar ülkemizde demiryolu ve denizyoluna ağırlık veren politikalar benimsendiğinden 1950’de yük nakliyesinde miktar (ton) olarak demiryolu %55,1, denizyolu %27,8 pay alırken, karayolunun payı %17,1 idi. Aynı dönemde yolcu seyahatinde dağılım %49,9 karayolu, %42,2 demiryolu, %7,5 denizyolu ve %0,6 havayolu şeklindeydi. 1950 yılından sonra en pahalı nakliye türü olan karayolunu destekleyen politikalar her hükümet döneminde devam ederek Türkiye’de nakliye karayolu ağırlıklı hale getirilmiştir. Böylece 2007 itibariyle yurtiçinde yükte %92, yolcuda %95 karayolu payı ile dengesiz, pahalı ve

sağlıksız bir yapıya dönüşmüştür. Tonaj bazında dış ticaret taşımalarımızın %87,4'ü en ucuz nakliye türü olan denizyolu ile yapılmasına karşın, kabotaj taşımaları %3,6 gibi çok düşük oranda kalmıştır.⁵ İçsularda nakliyenin payının düşük olmasının bir diğer nedeni Türkiye akarsuları ve göllerinde seyrüsefer Avrupa ve Rusya'ya göre genelde pek müsait değildir. Bazı doğal göllerde ve baraj göllerinde yük ve yolcu nakliyatı olsa da Anadolu'nun içinden Karadeniz kıyısına akan nehirlerde nakliye 2021 sonu itibariyle mümkün değildir. Ülkemizde Van Gölü nakliyeye uygundur. Van Gölü'nde 1946 yılı ağustos ayı sonunda yük ve yolcu seferleri başlamıştır.⁶ Tahran seferleri dahil 1971'den itibaren vagonlar Van Gölü'nün karşı tarafına geçirilmektedir.⁷ Karadeniz ve Marmara Denizi'ni Sakarya Nehri, Sapanca Gölü ve İzmit Körfezi'yle bağlama projeleri yüzyıllardır vardır. Türkiye'de içsularda nakliyenin düşük olmasının başka bir nedeni de 815 numaralı 19 Nisan 1926 tarihli Türkiye sahillerinde nakliyatı bahriye (kabotaj) ve limanlarla karasuları dahilinde icrayı san'at ve ticaret hakkında kanun gösterilebilir. Bu kanunun ikinci maddesi hükmü yabancı tebaalıları içsulardan dışlamaktadır:

153

“Nehirler ve göller ve Marmara havzasıyla boğazlarda bilumum karasularıyla karasularına dahil bulunan körfez, liman koy ve sairede vapur, romorkör istimbot, motörbot, mavna, salapurya, sandal, kayıt velhasıl makine, yelken, kürek ile müteharrik merakibi kepire ve sagire ile tarak, prizman, maçuna, algarina, şat ve her nevi nakliye ve su dubaları limyo, sefaini tahlisiye ve emsali ile şamandıra, sal gibi sabit ve sabih vesait bulundurmak ve bunlarla seyrüsefer ve nakliyat icra etmek suretleriyle ticaret hakkı Türkiye tebaasına münhasırdır.”

Halbuki ülke menfaatlerini gözeterek yabancı tebaalılara Türkiye içsuyolları kullanarak hem nakliye ucuzlatılabilir hem de gelir temin edilebilir. Böylece Türkiye'de üretilen malların dış piyasalara erişimi ve rekabetçiliği artırılabilir. Aynı durum RF içsuyolları için de geçerlidir. RF içsuyolları Türkiye tebaalılara kullanırlırsa RF'nin gelirleri artacak ve RF'nin ihraç ürünleri daha hızlı ve daha ucuz dış pazarlara erişecektir.

⁵ Komisyon, “Dokuzuncu Kalkınma Planı Denizyolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu” (Ankara, 2007)., s. 1.

⁶ <https://youtu.be/fb46raTi0kc> “Van Gölü'nde yolcu taşımacılığının hikayesi” Erişim: 18 Ekim 2021.

⁷ https://youtu.be/T_AQLWXYVKs Erişim: 19 Ekim 2021.

Teknolojik gelişmeler ve değişen ekonomik koşullar denizyolu taşımacılığını yapısal değişikliklere zorlamıştır. Armatörler ve gemi inşaatçıları yük elleçleme, limanda kalış ve boş seyir süreleri daha az olan gemi tasarımlarına yönelmişlerdir. Böylece denizlerde güvenli ve ekonomik taşımacılık yapmaya uygun Ro-Ro, konteyner gibi gemilerle, içsuyollarında ITBS denen itmeli ve çekmeli römorkör-mavna sistemi hızla yaygınlaşmaya başlamıştır.⁸

Tablo 2: RF’de İçsuyollarında Nakliye¹⁾

	2005	2010	2015	2017	2018	2019
Elleçlenen yük – genel toplam, milyon ton	134,2	102,4	121,4	118,5	116,2	108,2
Krayny sever bölgesinde ve ona muadil belli mevsimlerde nakliye yapılan yerlerdeki toplam²⁾	11,8	18,1	17,0	17,4	18,0	18,4
ayrımı:						
kuru yük	8,5	14,5	13,5	14,0	14,9	15,4
dökme yük	2,3	2,0	1,7	1,6	1,5	1,7
salda orman yükü	1,0	1,6	1,8	1,8	1,5	1,4
Uluslararası nakledilen yükler²⁾	29,3	17,0	27,1	29,7	29,9	29,5
ayrımı:						
İhracat	21,3	15,6	23,4	26,1	26,9	25,6
İthalat	1,4	0,7	1,2	0,7	0,5	1,4
yabancı limanlar arası	6,5	0,5	2,0	2,7	2,3	2,3
Transit	0,1	0,2	0,4	0,1	0,2	0,2
Yük nakli – toplam, milyar ton•km	87,2	54,0	63,6	67,2	66,1	65,9
Uluslararası olan toplamı ²⁾	43,8	22,3	34,3	35,9	33,4	34,1
Uluslararası ayrımı:						
ihracat	31,8	20,4	28,3	29,9	27,9	27,6
İthalat	2,4	0,4	1,5	0,9	0,7	1,5
yabancı limanlar arası	9,6	1,1	3,3	4,6	4,2	4,4
transit	0,1	0,4	1,3	0,5	0,7	0,7

2019 yılında içsularda elleçlenen kap yükü 0,3 milyon ton, elleçlenen torba yükü 0,03 milyon ton nakliye. Uluslararası standartlara göre bürüt 10 ton ve daha fazla kapların toplam nakledilen yüklerle oranı %0,2.

¹⁾ 2015’ten itibaren denizde ve nehirde seyredenler dahil.

²⁾ 2010’dan itibaren her türlü iktisadi faaliyetler dahil.

Kaynak: Федеральная служба государственной статистики (РОССТАТ), s. 71.

Tablo 2’de 2005 ila 2019 yılları arasında RF içsuyollarındaki nakliye gösterilmiştir. Buna göre yılar itibariyle elleçlenen yükte düşüş görülmektedir. Düşüşün nedeni RF’nin iç iktisadi durumu, kovid salgını ve RF’nin Kırım’ı işgal ve ilhakı sonrası AB ve ABD’nin RF’ye uyguladığı müeyyideler olabilir.

⁸ Komisyon, “Dokuzuncu Kalkınma Planı Denizyolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu.”, s. 2.

RF’de içsuyollarının uzunluğu 2019 yılı itibariyle 102.000 km’dir. Ancak bu içsuyollarının sadece 50.000 km’sinde seyrüsefer için su derinliği, genişliği, altgeçitlerin yüksekliği, gabari güvenlidir, her mevsim daima uygundur. 2019’da nakledilen yükler 5674 milyar ton km yol almıştır. İçsuyollarından nakledilen yükler toplam 66 milyar ton km yol almıştır. 2019’da yolcular toplamda 635,2 milyar km seyahat etmiş, yolcular içsuyollarında ise 0,6 milyar km seyahat etmiştir. 2019’da 7 kaza 3 ölü ve 2 yaralı ile en güvenli seyahat içsuyollarında gerçekleşmiştir.⁹

Volga (İdil¹⁰) Karadeniz’i Hazar Denizi’ne, Beyaz Denize ve Baltık Denizi’ne bağlayan en mühim nehirdir. Aşağı Volga’da, Don-Volga kanalıyla Karadeniz ile Hazar Denizi arası seyrüsefere müsait hale getirilmiştir. Yukarı Volga’da, Moskova’nın kuzeyinde Volga’ya doğrudan ya da dolaylı bağlantılı kanallar, nehirler, göller oldukça karmaşıklaşır. Yukarı Volga’dan karışık bağlantılarla Beyaz Denize ve Baltık Denizi’ne seyrüsefer mümkündür. Aşağı Volga’da Karadeniz ile Hazar Denizi’ni bağlayan Don-Volga Kanalını bir başlık altında yukarı Volga’ya bağlanan kanalları ayrı bir başlıkta değerlendirmek daha anlamlıdır.

1.1. Karadeniz’i Hazar Denizi’ne Bağlayan Don-Volga Kanalı

Volga (İtil) ile Don (Ten) Nehri arasında insan eliyle kanal açılarak^{11 12} Karadeniz’den Hazar Denizi’ne ulaşmak mümkün hale getirilmiştir.¹³ Volga ile Don’u birleştiren dolayısıyla Karadeniz ile Hazar arasında erişimi sağlayan kanal 1 Haziran 1952’den itibaren kullanılmaktadır.¹⁴ Don-Volga Kanalı inşası ve işletmeye açılması sırasında

⁹ С.М. Окладников Коллегии, И.В. Акимова, and Н.Г. Багдасарянц, eds., *Транспорт в России 2020* (Moskova: Федеральная служба государственной статистики (РОССТАТ), 2020), s. 29, 33, 36, 82.

¹⁰ Volga’nın diğer adı Etil ya da İdil’dir. Etil eski Türkçe’de ırmak manasına gelir. “Kıpçak illerinde akan bir ırmağın adıdır. Bulgar Denizi’ne dökülür; bir kolu Rus diyarına gider.” <https://www.tdk.gov.tr/divanu-lugatit-turk-veri-tabani/> Erişim: 18 Ekim 2021. “Gerek Bulgar ve gerek Hazarlar Volga nehrine “Etil” diyorlardı (Bu kelime Çuvaşça ırmak anlamındadır). ...” V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, ed. Kâzım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), s. 20.

¹¹ 1562’de Volga (İtil) ile Don arasında kanal açılması fikri vardı. Bkz. Halil İnalçık, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569),” *Bellekten* 12, no. 46 (1948): 349–402., s. 366.

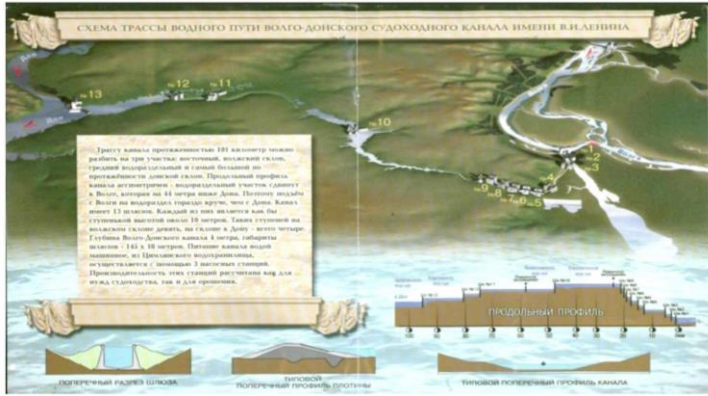
¹² Don ile Volga (İdil) arasında ve Tuna’ya kanal açmayı Osmanlı yönetimi de ele almıştır. Bkz. Erdoğan Keleş, “Sultan Abdülmecid Döneminde (1839-1861) Tuna-Karadeniz Arasında Kanal Açma Teşebbüsü,” *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 16, no. 25 (October 29, 2018): 167–207.

¹³ <https://youtu.be/aFOnKHqPUZs> Erişim: 03 Temmuz 2021.

¹⁴ <https://youtu.be/9o8gdIBY-as> Erişim: 24 Temmuz 2021.

Azak Denizi, SSCB’nin bir iç deniziydi. Hazar Denizi çevresinde ise bağımsız devlet olarak sadece SSCB ve İran (1952’deki adıyla İran Şâhanşâhi Devleti- دولت شاهنشاهی ایران) vardı. SSCB sonrası Azak Denizi, RF ve Ukrayna’nın iç denizi olmuş, Hazar Denizi’ne kıyıdaş bağımsız devlet sayısı 5’e çıkmıştır. Don-Volga Kanalı 1952’de, SSCB döneminde tüm SSCB cumhuriyetlerinin katkılarıyla açılmıştır. Hazar Denizi’ne sahilدار Azerbaycan, Türkmenistan, İran ve Kazakistan’ın Karadeniz’e erişimi ancak Volga-Don Kanalı ve Azak Denizi güzergahı ile mümkündür. Bu halde zikredilen devletlerin belirtilen güzergahtan zararsız geçiş hakları var mıdır sorusu cevaplandırılmalıdır.¹⁵ Bu nedenle Volga-Don Kanalı ve Azak Denizi’nin statüsü anılan devletleri etkilemektedir.¹⁶

Kroki 1: Don-Volga Kanalı

Kaynak: Буклет «Волго-Донской судоходный канал», изданного в 2012 г. к 60-летию его открытия dan aktaran Залепухин, В.В. s. 1845.¹⁷

¹⁵ Burada zararsız geçiş hakkı dediğimiz hak karasuları dediğimiz bölgeye ilişkindir. İlke olarak içsular devletin (bazen içsuya birden fazla ülke kıyıdaş ise kıyıdaş devletlerin) tam egemen olduğu bir alandır. Toprak= içsuyolu. Karasuları iki konuda kıyıdaş devletin yetkisinin kısıtlandığı bir alandır. Statü tartışması buradan kaynaklanır. Üstelik karasuları ülkenin ulusal hava sahasını da belirler. Bu bakımdan da çok önemlidir. Ancak Tuna Nehri örneğinde olduğu gibi seyrüsefer serbestisi tanınması devletin/devletlerin mutlak/münhasır egemenliğini sınırlar.

¹⁶ Osmanlı devleti Karadeniz çevresindeki tüm topraklarda hükmetmeye başladıktan sonra zamanla Karadeniz’den Akdeniz ülkeleri menşeyli yabancı gemileri çıkarmış, Rusya tüccarlarının gemilerinin seyrüseferine müsaade etmemiştir. Bu durum Rusya’nın Karadeniz’de ticaret gemilerinin seyrüseferi için yüzyıllarca Osmanlı ile mücadelesine neden olmuştur. 2021 sonu itibariyle Hazar Denizi çevresindeki ülkelerin gemilerinin Karadeniz’e erişememesi anılan ülkeleri bu engeli aşmak için RF ile mücadeleye sürükleyebilir. Hazar Denizi ülkelerinin Karadeniz’e erişiminin kısıtlanması hem RF hem de Hazar Denizi’ne kıyı ülkelerin yararına değildir sonucuna erişebiliriz.

¹⁷ В.В. Залепухин, “Экономические Аспекты Создания Цимлянского Водохранилища И Волго-Донского Судоходного Канала,” in *Современное Экологическое Состояние Природной Среды И Научно-Практические Аспекты Рационального Природопользования И Международная Научно-Практическая Интернет-Конференция*, 2017, 1842–49., s. 1845.

1952’de açılan Don-Volga seyrüsefer kanalından başka SSCB döneminde Don-Volga sulama kanalı inşaatına başlanmış ancak yarım kalmıştır.¹⁸ Vladimir Putin 26 Nisan 2007’de Volga ile Don nehirlerini bağlayacak ikinci bir kanalın açılmasını önermiştir.¹⁹ Don-Volga 2 ya da Avrasya kanalı olarak sunulan öneri projelendirilmemiştir.²⁰ Bir diğer öneri Hazar Denizi-Basra Körfezi arasına kanal açarak Hint Okyanusuna erişilmesidir.²¹ Bu önerinin projelendirilmesi, gerçekleşmesi bugün itibarıyla siyasi, iktisadi, teknik, maliyet, ekolojik, coğrafi, topografik zorluklar nedeniyle mümkün görünmemektedir.

1.2. Azak Denizi’ni Baltık Denizi’ne Bağlayan İçsuyolu (Volga-Baltık İçsuyolu)

Karadeniz’den Kerç Boğazı, Azak Denizi, Don-Volga Kanalı güzergahından Moskova bağlantılı doğal göl ve nehirlerle eklenen suni kanallarla Beyaz Deniz’e, Finlandiya Körfezi’ne, Baltık Denizi’ne ulaşılmaktadır. Azak Denizi’ni Baltık Denizi’ne bağlayan içsuyolu sistemini akarsular, göller ve kanallar oluşturmaktadır. Uluslararası hukuka göre uluslararası su yolu ve içsuyolu farkını açıklamak gerekir. Rusya Federasyonu ve Ukrayna’nın da 21 Mayıs 1997’de lehte oy kullandığı²² “Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme”nin 2’nci maddesinde su yolu tanımlanmıştır: “(a) “Suyolu” fiziksel ilişkileri nedeniyle tek bir bütün oluşturan ve normal olarak ortak bir noktaya akarak sona eren yerüstü ve yeraltı suları sistemidir.”²³ Bir su yolu tamamen bir devletin ülkesi sınırlarından taşmıyorsa o devletin içsuyudur. Bir su yolu devletin sınırları dışına taşıyorsa uluslararası su yolu kapsamına girebilir. Anılan sözleşmenin 2’nci

¹⁸ <https://youtu.be/wl1qjv8dyg?t=75> Erişim: 04 Ağustos 2021.

¹⁹ <https://rg.ru/2007/04/27/poslanie.html> Erişim: 24 Temmuz 2021.

²⁰ <https://youtu.be/4yw-VsS3kzk> Erişim: 04 Ağustos 2021.

²¹ http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/vmesto_sueca_iz_kaspija__v_indijskij_okean_180.htm Erişim: 06 Ağustos 2021.

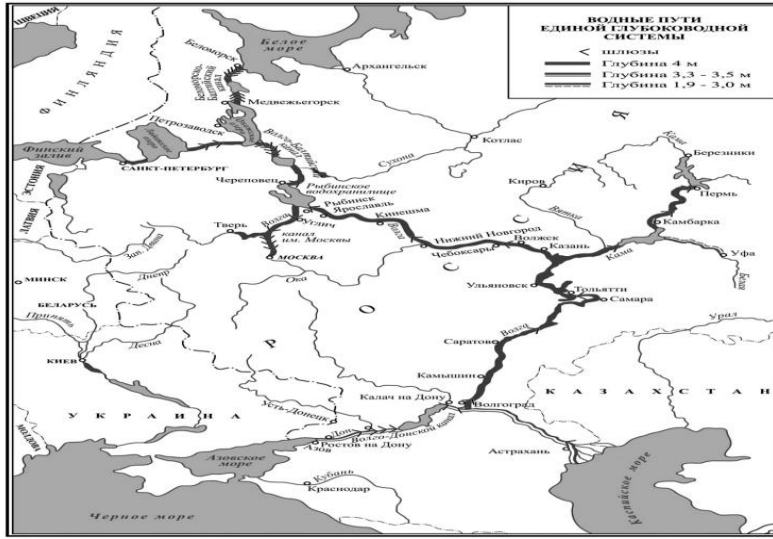
²² Alistair Rieu-Clarke, Ruby Moynihan, and Bjorn-Oliver Magsig, *UN Watercourses Convention User’s Guide* (IHP-HELP Centre for Water Law, Policy and Science | Dundee, UK, 2012), s. 37.

²³ Dolunay Özbek Dalyan, “Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme,” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 55, no. 4 (2011): 363–80., s. 364.

maddesinde uluslararası su yolu tanımlanmıştır: “(b) “Uluslararası su yolu” parçaları ayrı devletler içinde yer alan su yoludur;”²⁴

Azak Denizi’nin uluslararası hukuktaki statüsü nedir yani içsu mu içsuyolu mu uluslararası su yolu mu uluslararası deniz mi açık deniz mi iç deniz mi kapalı deniz mi yarı kapalı deniz mi vd. Azak Denizi’nin hukuki statüsünün yakın tarihine baktığımızda Azak Denizi’nin SSCB’nin içsuyu olarak kabul edildiği görülür. Azak Denizi SSCB sonrası Ukrayna ve RF arasında kaldığından, sınır oluşturduğundan âdeta uluslararası nitelik kazanmıştır. Aşağıda 3’üncü başlık altında açıklanacağı üzere Ukrayna ve RF Azak Denizi’ni uluslararası su olarak değil içsuları olarak değerlendirip andlaşma imzalamışlardır.²⁵ Bu andlaşma ile Ukrayna ve RF’nin, Azak Denizi’ni içsu olarak kabul etmesi sonrası diğer devletlerin gemilerinin Azak Denizi’ne tamamen serbest giriş-çıkışı açık değildir. Hüseyin Pazarıcı’ya göre temayül içsulara giriş-çıkışın açık denizlerin serbestliğinin uzantısı olduğu yönündedir.²⁶

Harita 1: Azak Denizi’ni Baltık Denizi’ne Bağlayan İçsuyolu

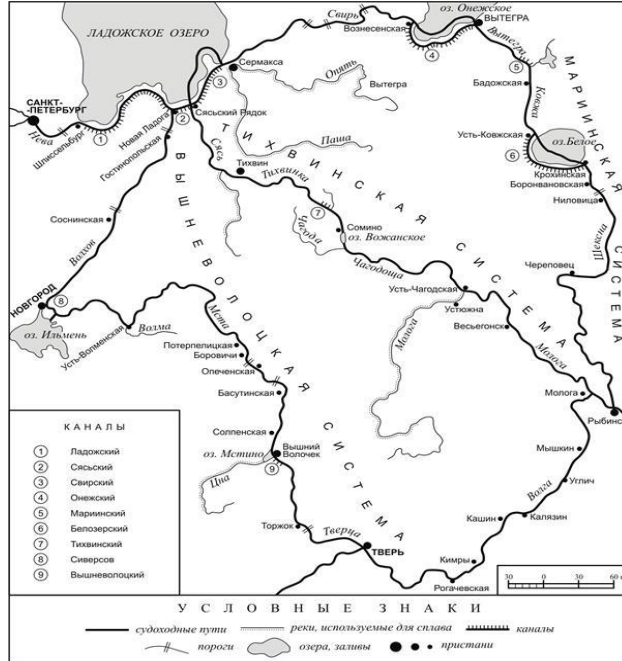

Kaynak: Мамаев Ю.А., Козловский С.В., Ястребов А.А., s. 62.

²⁴ Dalyan., s. 364.

²⁵ Sınır oluşturan yerler uluslararasılaşır. Sınır devletler ad hoc düzenleme ile bu konuyu aralarında düzenler. Azak Denizi’nde yetki alanları paylaşımı gereklidir. İçsuları belirlenirken düz ya da normal esas hat yöntemi kullanılır. İçsuların dış sınırından başlayarak 12 mile kadar karasularına dahil edilebilir, (1982 BMDHS). Karasularından sonrası açık denizdir. Açık denizde MEB ve KS belirlenmelidir. Azak Denizi’nin tümünün içsu kabul edilmesiyle yukarıdaki çözüm, şablon işlemez hale gelir.

²⁶ Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk.*, s. 257.

Harita 2: Mariinski Sistemi, Tihvinski Sistemi, Vişnevolski Sistemi

Kaynak: <https://anashina.com/istoriya-mariinskoj-vodnoj-sistemy-i-muzej-vodnye-puti-severa-v-vytegre/> Erişim: 27 Temmuz 2021.

1.3. Karadeniz’den Tuna ve Ren Nehri İçsuyoluyla Kuzey Denizi’ne Geçiş

Karadeniz’e kuzeyden ve batıdan dökülen nehirlerde binlerce yıldır nakliyat yapıla gelmektedir. Karadeniz’e dökülen Tuna Nehri’nde seyrüsefer yüzyıllar boyunca siyasi ve teknik nedenlerle mahalli düzeyde kalmıştır. Tuna Nehri 19’uncu yüzyılın ortasında uluslararası seyrüsefere açılmıştır. 1815 Viyana Kongresi’nde (Madde 108’den 117’ye kadar), sınır aşan nehirlerin seyrüsefere müsait bölümlerinde ticari seyrüseferin serbest olduğu hükme bağlanmıştır. 1856 Paris Andlaşmasıyla Tuna Nehri’ne sahili bulunan 4 devletin, Osmanlı Devleti, Avusturya İmparatorluğu, Bavyera Krallığı ve Vürtenberg Krallıklarının, müşterek komisyon halinde Tuna Nehri’nde seyrüseferi serbesti esasına göre düzenlemesi kararlaştırılmıştır. Sulina’dan önce İshakçı’ya, sonra Braila’ya kadarki Aşağı Tuna bölgesi için Tuna Avrupa Komisyonu, geri kalan kısım için ise Tuna Uluslararası Komisyonu kurulmuştur. Komisyonun nehir ağzında, Sulina’ya yığılan kumları alıp, 24 ayak (7,31m) derinliğe eriştirip Tuna Nehri’ni deniz gemilerine açmasını müteakiben mal ve yolcu nakli artmış, Tuna Nehri önemli bir yol

haline gelmiştir.²⁷ 1948’de toplanan²⁸ Belgrad Konferansı’nda Tuna Nehri üzerinde seyrüseferin tüm ülkelerin vatandaşlarına, ticari gemilerine ve mallarına serbest ve açık olacağı ilkesi kabul edilmiştir. Tuna Komisyonu’nun yetkileri tüm Tuna Nehri’ni kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Halen bu sözleşme hükümleri geçerlidir.²⁹

Karadeniz’den Kuzey Denizi’ne erişim 1992’de sağlanmıştır. 1992’de açılan Main-Tuna Kanalıyla Ren-Main-Tuna bağlantısı sayesinde Karadeniz ile Kuzey Denizi arasında nakliyat başlamıştır. 1993’teki 51’inci Tuna Komisyonu toplantısında Tuna Nehrine kıyı tüm ülkelerin, SSCB’nin dağıtılması sonrası yeni bağımsız devletler dahil, Tuna Komisyonu çalışmalarına katılması kararlaştırılmıştır. Türkiye 1993’te başlayan Diplomatik Konferans hazırlık toplantılarına katılmak ve Tuna Komisyonu üyesi olmak için resmi girişimlerde bulunmuştur. Tuna Komisyonu’nun genişleme çalışmalarının ilk aşamada nehre kıyı ülkeler Almanya, Hırvatistan ve Moldova’nın kabulüyle sonuçlanması, diğer ülkelerin üyeliklerinin Belgrad’da toplanacak yeni bir uluslararası konferansta 11 komisyon üyesinin alacağı kararla mümkün olabileceğinin ortaya çıkması üzerine Türkiye, tam üyelik talebini saklı tutarak, gözlemci üyelik başvurusunda bulunmuştur. AB Komisyonu 1995’ten itibaren Tuna Komisyonu’na gözlemci sıfatıyla Tuna Komisyonu’nun çalışmalarını izlemeye başlamıştır. Türkiye’nin gözlemci üyelik müracaatı 2 Nisan 2001’de kabul edilmiş; böylece Türkiye oy hakkı olmaksızın toplantıları izleme hakkı edinmiştir.³⁰ 2021 itibariyle Tuna Komisyonu üyeleri Avusturya, Bulgaristan, Hırvatistan, Almanya, Macaristan, Moldova, Romanya, RF, Sırbistan, Slovakya ve Ukrayna’dır. Türkiye, Fransa ve Avrupa Toplulukları Tuna Komisyonu üyeliği için müracaat etmiştir.³¹

Türkiye’nin Tuna Komisyonu’nda yer alması sadece seyrüsefer için değil hızızsıhha için de yararlı olacaktır. Tuna Nehri, Karadeniz’e döküldüğünden Tuna’nın Karadeniz’i kirletmemesi tüm Karadeniz’e kıyı ülkeler bilhassa Türkiye için

²⁷ Ender Arat, “Tuna Nehri’nde Seyrüsefer ve Türkiye,” *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, no. 6 (2002).

²⁸ Nazif Kuyucuklu, “Tuna Suyolu ve ‘Tuna Komisyonu,’” *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, no. 8 (July 1994): 51–60.

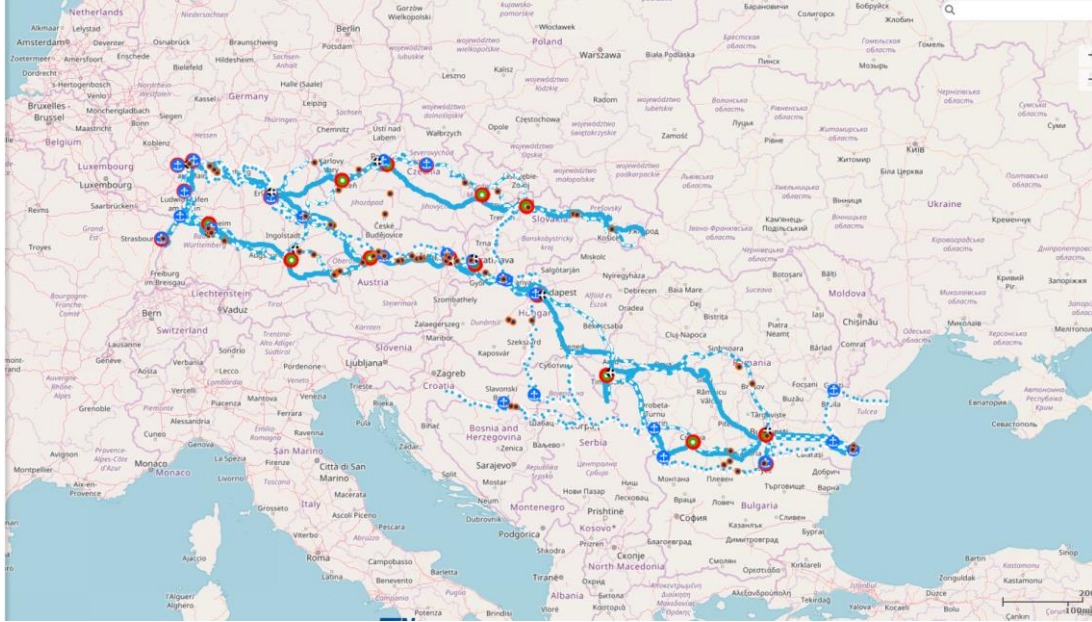
²⁹ Arat, “Tuna Nehri’nde Seyrüsefer ve Türkiye.”

³⁰ Arat.

³¹ <https://www.danubecommission.org/dc/en/danube-commission/> Erişim: 20 Eylül 2021.

önemlidir. Çünkü Tuna Nehri suları İstanbul Boğazı'na, Marmara Denizi'ne erişmektedir ki bunun en belirgin örneği 24 Şubat 1954'te Tuna Nehri'nden gelen buzların İstanbul Boğazı'nın girişini kaplamasıdır.³² Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında ve Marmara Denizi'nde görülen kirliliğin, deniz salyasının bir kaynağı da Tuna Nehri'ne salıverilen kirleticilerdir. Marmara'ya gelen toplam kirlilik yükünün ~%50'sinin Karadeniz kaynaklı olduğu bilinmektedir.³³ Marmara Denizi'nin kirliliği meselesinin çözümü TBMM'ye kadar erişmiştir: "... Marmara'yı temizlemek için aynı zamanda Orta Avrupa ve diğer gerek Tuna, Dinyester, Dinyeper'e atıklarını veren ülkelerle de görüşmek gerekir diye dikkatlerinize sunmak istedim Sayın Bakanım."³⁴ Karadeniz'de ve Marmara Denizi'nde kirliliğin nedeni ve çözümü uluslararası niteliktedir.³⁵

Harita 3: Tuna Komisyonun Yetki Kesimi

Kaynak:

<https://ec.europa.eu/transport/infrastructure/tentec/tentecportal/map/maps.html?corridor=9&layer=8,9>

³² <https://www.milliyet.com.tr/galeri/istanbul-bogazinin-dondugu-yil-43890/1> Erişim: 20 Eylül 2021.

³³ Mustafa Evren Erşahin İzzet Öztürk, Ebru Dülekürge, "Marmara Denizi'nin Ekolojisi: Deniz Salyası Oluşumu, Etkileşimleri ve Çözüm Önerileri," ed. İzzet Öztürk and Muzaffer Şeker (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2021), 11–47., s. 39.

³⁴ Tutanak Dergisi, "Türkiye Büyük Millet Meclisi küresel iklim değişikliğinin etkilerinin en aza indirilmesi, kuraklıkla mücadele ve su kaynaklarının verimli kullanılması için alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi amacıyla kurulan meclis araştırması komisyonu, Dönem 27, Yasama yılı 4, 22'nci toplantı 29 Haziran 2021, s. 17.

³⁵ Karadenizde kirlilik ile ilgili bkz. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Parlamenter Asamblesi, "Karadeniz Bölgesinde Deniz Ortamının Durumu", Doc.: GA36/EC35/REP/10/tr, Raportör: Konstantinos TSIARAS (Yunanistan), <https://pabsec.org/depo/documents/reports-and-recommendations/tr-rep-xwsvgwg7ys.pdf> Erişim: 27 Aralık 2021.

Tuna Nehri, Almanya’nın güneyinde Karaormanlar bölgesinde Brege ve Brigach dağ ırmaklarının 678m yükseklikteki Donaueschingen’de birleşmesiyle meydana gelir. Donaueschingen’den Karadeniz’e döküldüğü Sulina limanına kadar uzunluğu 2.779 km’dir. Tuna Nehri coğrafi bakımdan üçe ayrılır: Kaynağından Gönyü’ye kadar Yukarı Tuna (988 km), Gönyü’den Turnu Severin’e kadar Orta Tuna (860 km) ve buradan nehir ağzı Sulina’ya kadar Aşağı Tuna (931 km). Tuna Nehri kaynağından denize döküldüğü noktaya kadar 10 ülkenin topraklarını kat etmektedir.³⁶ Tuna Nehri 3 deniz girişimi (The Three Seas Initiative³⁷)’nin ortasındadır. Ren-Main-Tuna içsuyolu kıta Avrupası boyunca ana doğu-batı bağlantısını sağlamaktadır. Haritada görüldüğü üzere Tuna Nehri’nin iki ana kolu vardır. Bir kol Strasburg ve Güney Almanya’yı Orta Avrupa şehirleri Viyana, Bratislava ve Budapeşte’ye bağlar, ardından Tuna Romanya’nın başkenti Bükreş’ten geçerek Karadeniz’deki Köstence limanına ulaşır. İkinci kol Frankfurt’tan Slovakya/Ukrayna sınırında akar, Münih, Prag, Zilina ve Kosice’yi birbirine bağlar.³⁸ Anılan bu yol boyunca, 10 ülke Tuna Nehri’ni kirletmekte sonuçta kirli Tuna Nehri suları Marmara Denizi’ne erişmekte, deniz salyası vb. kirlilikler görülmektedir. Türkiye Tuna Komisyonu üyesi olmasa da Tuna Nehri’nin kirlilikten korunması projelerine bilimsel ya da mali destek vermesi Türkiye’nin yararınadır.

Karadeniz’e dökülen nehirler civarında tarihte farklı toplumlar, milletler yaşamıştır, 2021 itibariyle de farklı milletler yaşamaktadır. Tarihte ve 2021 itibariyle Türkler Karadeniz’e dökülen nehirler toplumlarına tesir etmiştir. 2021 itibariyle Karadeniz’den Tuna Nehri, Main Nehri ve Ren Nehri üzerinden Kuzey Denizi’ne çok sayıda devletin³⁹ egemenliğindeki doğal ve suni içsuyollarından, farklı dillerin konuşulduğu ülkelerden geçilerek çıkılır. Karadeniz’den Hazar Denizi’ne, Beyaz Deniz’e ve Baltık Denizi’ne sadece RF’nin egemenliğindeki doğal ve suni

³⁶ Arat, “Tuna Nehri’nde Seyrüsefer ve Türkiye.”

³⁷ IF 11547 Version 2 Updated April 26, 2021 <https://sgp.fas.org/crs/row/IF11547.pdf> Erişim: 08 Aralık 2021.

³⁸ https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/rhine-danube_en Erişim: 20 Eylül 2021.

³⁹ Tuna Nehri Karadeniz’e dökülünceye kadar Almanya, Avusturya, Slovakya, Macaristan, Hırvatistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya, Moldova ve Ukrayna olmak üzere 10 devlet topraklarından akar.

içsuyollarından Rusça konuşularak erişilir. Tuna Nehri'nin ana mecrası ve kolları boyunca farklı milletlerin yaşadığı, farklı dillerin konuşulduğu gibi Volga Nehri ve Don Nehri ana yatağı ve kolları boyunca da farklı milletler yaşamakta ve farklı diller konuşulmaktadır. RF çok milletli, çok dilli, çok dinli bir federasyondur. Volga (İdil) ve Don nehirlerinin aktığı topraklar kıyılarında Türk köklü, Türkçe konuşan kavimler yaşamaktadır. Türklerin tesiri Tuna Nehri'nin geçtiği milletlerin oluşumuna nispeten daha az iken Türklerin Rusluğun oluşumuna tesiri daha fazladır. Rusluğun oluşumuna Türklüğün tesirine dair Avrasyacıların iddiaları dikkate değerdir. Avrasyacılar Rusluğu, Doğu-Slav ve Tatar-Moğol halklarının ve geleneklerinin karışımı olarak görmüşlerdir.⁴⁰ Tuna Nehri milletlerine de Türklüğün tesiri vardır. Bulgarlar ve Macarların kökeninde Türklük vardır, Moldova'da Gagavuz Türkleri yaşamaktadır.

Don-Volga içsuyolu ile Tuna içsuyolunu kullanım açısından karşılaştırdığımızda <https://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=7838f608a0214d968a118f85d48efd93> adresindeki verilere göre Don-Volga içsuyolunun daha fazla kullanıldığı görülüyor. Don-Volga içsuyolu genelde mal nakli için kullanılmaktadır. Nakledilen mallar genelde açıkta taşınan kereste, kum, kömür veya kaplarda taşınan petrol vd. mallardır. Tuna-Main-Ren içsuyolunda ise daha değerli mallar, kapalı nakledilmektedir. Tuna Nehri genellikle yılın 300 günü kullanılabilir. Don-Volga Kanalı bağlantısı da tüm yıl boyunca kullanılamaz. Tuna Nehri'nin 2.415 km'si üzerinde seyrüsefer yapılmaktadır.⁴¹ İşleyen en büyük mavnalar 80 metre uzunluğundadır. Bir römorkörün çekebildiği mavna sayısı 12'yi bulur.⁴² Tuna-Main-Ren içsuyolu sadece nakliye ve seyahat için kullanılmamaktadır. Tuna-Main-Ren içsuyolunun başından sonuna turistik seyahat hizmeti sunan turlar düzenlenirken⁴³ Karadeniz-Beyaz Deniz arasında ise fasılasız turistik seyahat sunan turlara rastlanmamıştır. St. Petersburg-Moskova turları vardır.⁴⁴

⁴⁰ Ali Başaran, "Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri" (Ankara: Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013), s. 24. V. R. Rozen'in görüşü Rus kültürünün Doğu ve Batı toplumları arasında yüzyıllarca süren etkileşimin sonucu oluştuğudur. Vera Tolz, "European, National, and (Anti-) Imperial: The Formation of Academic Oriental Studies in Late Tsarist and Early Soviet Russia," *Kritika* 9, no. 1 (2008), s. 72.

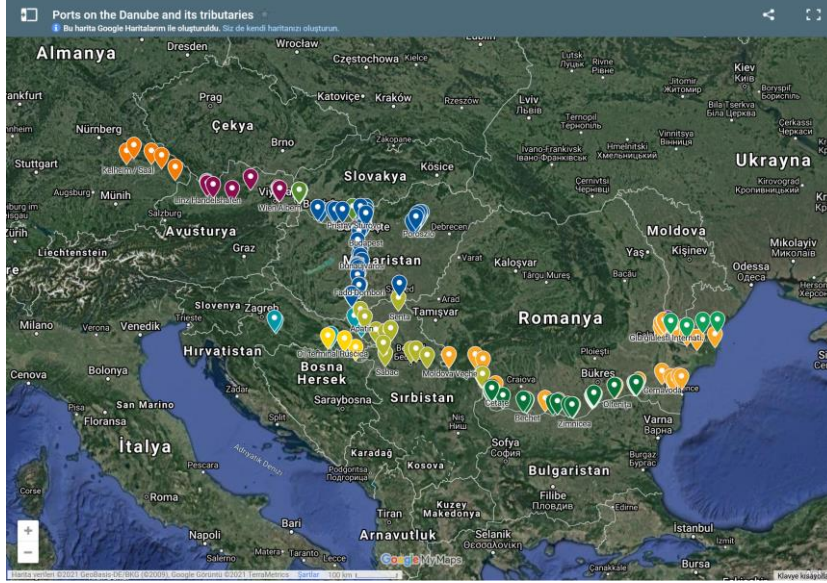
⁴¹ Arat, "Tuna Nehri'nde Seyrüsefer ve Türkiye."

⁴² <http://gezenolta.blogspot.com/2011/12/tuna-nehri.html> Erişim: 06 Haziran 2021.

⁴³ <https://youtu.be/xY7QxudTjpI?t=362> Erişim: 03 Ağustos 2021.

⁴⁴ <https://youtu.be/ezT94S4JUw4> Erişim: 03 Ağustos 2021.

Ekran görüntüsü 2: Tuna Nehri Limanları

Kaynak: <https://www.danubecommission.org/dc/en/danube-navigation/danube-ports-map/>

Tablo 3: Navluna Göre Tuna Limanları, milyon ton

Limn	2017	2016	2015
İzmail	6 157,0	5 327,0	4 521,0
Reni	1 125,0		
Galats	4 406,0	4 466,0	4 318,0
Braila	779,0	849,0	2 217,0
Tulyeçeva	1 476,0	1 559,0	2 550,0
Curcu	786,0	1 012,0	..
Keleraşı	1 058,0	1 130,0	..
Lom*	3 216,0	3 216,0	..
Ruse*	3 797,0	3 797,0	..
Smederevo	2 436,0	2 466,0	1 813,0
Novi Sad	841,0	1 325,0	980,0
Pançevo	524,0	1 040,0	651,0
Dunauyvaroš	842	962,0	1 341,0
Budapeşte	1434	1 367,0	1 118,0
Bratislava	1 602,0	1 483,0	1 362,0
Viyena	1 129,0	1 068,0	970,0
Lints	4 249,0	3 995,0	3 814,0
Regensburg	1 256,0	1 349,0	1 579,0

*2016 yılı istatistiği Tuna Komisyonu Bilgilendirme Sekreteryasının “Tuna Navlun Pazarı Gözlemi – 2016 sonuçları” (РД V.5 (2017-1)).

Kaynak: Дунайская Комиссия Приложение 1 к № ДК 24/І-2019 Статистика Дунайского Судоходства, в 2016-2017 гг. (версия, ноябрь 2018 г.)

2. İçsuyolları ile Demir İpek Yolu, Karadeniz’de Trenfery ve Karadeniz Çevresinde Demiryolları Arasındaki Bağlantı

Karadeniz çevresindeki ülkeler demiryolları ile birbirine bağlıdır. Demir İpek Yolu Karadeniz ülkelerinin demiryolu bağının önemini arttırmıştır. Çin’den hareket eden Hazar Denizi’ni trenfery ile aşan KEİT ülkeleri Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve Bulgaristan’dan geçen Demir İpek Yolu’nun Karadeniz ülkelerinin refahına önemli katkı sağlaması beklenmektedir. Demir İpek Yolu ile İstanbul’a gelen yüklerden bir kısmının Karadeniz limanlarına Novorossiysk, Odessa ve Köstence’ye eriştirilmesi planlanmıştır. Çin ile Avrupa arasında hem yük treni sefer sayısı hem de nakledilen yükün ağırlığı artmaktadır. 2021 yılının ilk 9 ayında Çin ile Avrupa arasında 11.343 sefer gerçekleşmiş, 1.903 milyon yirmilik konteynıra tekabül eden yük nakledilmiştir. 2021 yılının ilk 9 ayında önceki yılın ilk 9 ayına göre sefer sayısı %29 nakledilen yük ise %37 artmıştır.⁴⁵ Türkiye, Avrupa ile Çin tren yolları güzergahı üzerinde bulunmaktadır. Bakü-Tiflis-Kars yolu açıldıktan sonra orta koridor işlemeye başlamıştır. 19 Kasım 2021 itibariyle Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattında 1.262 seferde 26.414 konteynırda toplam 1.419.686 ton yük nakledilmiştir.⁴⁶ Bir diğer önemli demiryolu hattının yakın zamanda inşası ve uluslararası sisteme bağlantısı için anlaşmaya varılmıştır. Ermenistan başbakanı “Brüksel’de, Azerbaycan devlet başkanı ile görüşme sırasında Yerask, Culfa, Ordubad, Meğri, Horadiz demiryolunun inşasına ilişkin andlaşmayı onayladıklarını, söz konusu demiryolunun ülkelerin egemenliği altında uluslararası olarak kabul görmüş sınır ve gümrük kuralları çerçevesinde faaliyet göstereceğini belirtmiştir. Paşinyan, “Ermenistan bu demiryolu aracılığıyla İran’a, Rusya’ya, Azerbaycan’a, Nahçıvan’a erişim elde edecek. ... ” ifadesini kullanmıştır.⁴⁷ Karadeniz’e Ermenistan üzerinden de bağlantı sağlanırsa hem refaha hem de barışa büyük katkı sağlanacaktır.

⁴⁵ <https://www.globaltimes.cn/page/202111/1238116.shtml> Erişim: 08 Aralık 2021.

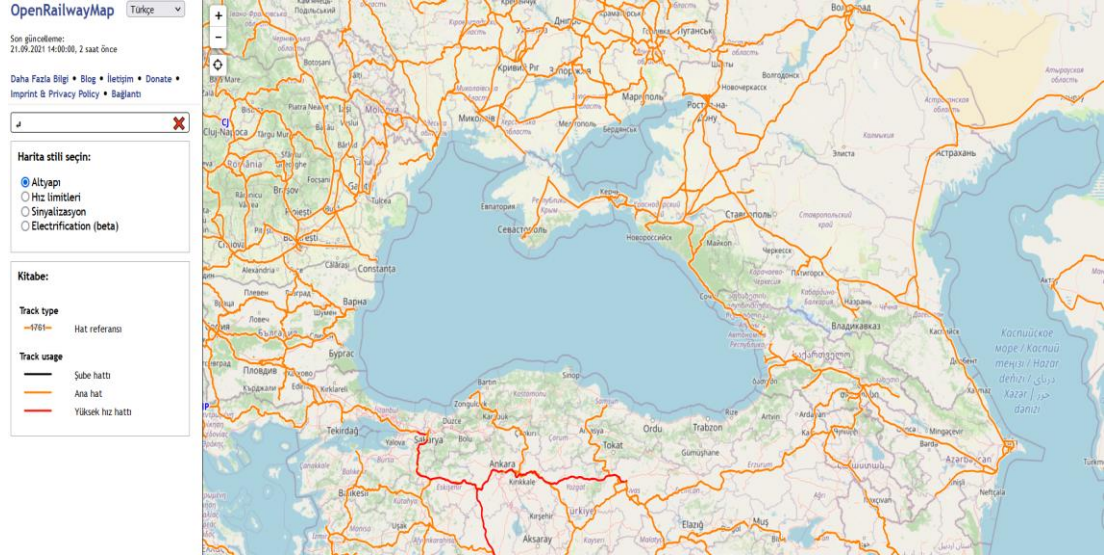
⁴⁶ <https://www.uab.gov.tr/haberler/ulastirma-bakani-karaismailoglu-kars-lojistik-merkezi-aktif-bir-sekilde-calismaya-basladi> Erişim: 08 Aralık 2021.

⁴⁷ <https://tr.sputniknews.com/20211216/ermenistan-ve-azerbaycan-nahcivan-uzerinden-demiryolu-insa-edecek-1051826063.html> Erişim: 21 Aralık 2021. Ayrıca bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-azerbaycan-ve-ermenistan-demir-yolu-hatlari-konusunda-anlasti/2447622> Erişim: 21 Aralık 2021.

Karadeniz yüzeyinden tren vagonlarını nakleden gemiler vardır. Samsun limanından sanayi rıhtımında 1.520-1.435 mm hat açıklığındaki rayla, 1.520 mm hat açıklığına sahip gare hatları ile boji aktarma istasyonu, demiryolu vagon ferry rampasıyla demiryolu nakliyeciliği (kargo, konteyner, dökme yük) hizmetleri verilmektedir.⁴⁸

Karadeniz’in doğu ile batı istikametinde Ro-Ro seyrüseferi yapılmaktadır. Doğu-Batı güzergahı Gürcistan’ın Batum ve Poti limanlarına başta Türkistan olmak üzere Kafkasya’dan gelen trenlerin nakliyesiyle açılmıştır. Batum-İlciyevski ve Poti-Burgaz arasında düzenli tren taşıyan Ro-Ro’lar bulunmaktadır. Aynı şekilde Poti ve Batum’dan Novorossiysk’e oradan da Bulgaristan’ın Burgaz limanına seferler yapılmaktadır. Sovyetler Birliği döneminde başlayan doğu-batı istikametindeki Ro-Ro ile nakliye 2021 sonu itibariyle devam etmektedir.⁴⁹

Harita 4: Karadeniz Çevresindeki Demiryolu Hatları

Kaynak: <https://www.openrailwaymap.org>

⁴⁸ <https://www.samsunport.com.tr/tr/hizmetlerimiz/demiryolu-tasima-hizmetleri> Erişim: 22 Eylül 2021.

⁴⁹ Ersan Başar, Sercan Erol, and Hatice Yılmaz, “Karadeniz Limanlarında Ro-Ro Taşımacılığı ve Gelişimi,” *ODU Journal of Social Sciences Research* 5, no. 12 (December 1, 2015): 71–82, s. 77.

Harita 5: Demir İpek Yolu Güzergahı

ÇİN HALK CUMHURİYETİ –AVRUPA (ÇEKYA) TRENİ (Xİ'AN- PRAG)

Kaynak: <https://rayhaber.com/wp-content/uploads/2019/11/%C3%87%C4%B0N-HALK-CUMHUR%C4%B0YET%C4%B0-AVRUPA-%C3%87EKYA-TREN%C4%B0-X%C4%B0AN-PRAG-1.jpg?ssl=1> Erişim: 21 Eylül 2021.

Harita 6: Demir İpek Yolu ile Gelen Yüklerin Karadeniz Limanlarına Dağıtımı

Kaynak: <https://arkasnews.com/arkas-lojistik-cin-turkiye-demir-ipek-yolundan-avrupaya-marmaray-baglantis-i-ile-servis-baslatti/>

Harita 7: Karadeniz’den Geçen Trenfery ve Çevresinden Geçen Demiryolları

Kaynak: Yılmaz Uygun and Jahanzeb Ahsan, “Analyzing the Railway Network of the Belt and Road Initiative,” *Cogent Business and Management* 8, no. 1 (2021), s. 7.⁵⁰

Harita 8: Karadeniz’den Baltık Denizi’ne Demiryolu Projesi

Kaynak: <https://www.railfreight.com/corridors/2021/02/18/black-sea-to-baltic-how-far-is-it-from-being-realised/>

⁵⁰ Yılmaz Uygun and Jahanzeb Ahsan, “Analyzing the Railway Network of the Belt and Road Initiative,” *Cogent Business and Management* 8, no. 1 (2021).

Çin'den hareket eden trenlerin yüklerinin Kazakistan, Azerbaycan ve Gürcistan'dan geçtikten sonra Karadeniz'i gemiyle geçip Ukrayna limanlarında tekrar trene yüklenip Gdansk limanına kadar eriştirilmesine dair niyet mektubu imzalanmıştır.⁵¹ Demir İpek Yolundan gelen yüklerin Poti, Batum, Samsun, Karasu, İstanbul limanlarından Ukrayna'nın Yujniy, Odessa, Çernomorsk limanlarına Karadeniz üzerinden eriştirilmesi anılan limanlardan demiryoluyla Gdansk limanına nakli önerilmiştir.⁵² Gerek Tristan Reed ve Alexandr Trubetskoy gerek Yılmaz Uygun ve Jahanzeb Ahsan, gerek Nikos Papatolios⁵³, gerekse Majorie van Leijen⁵⁴ çalışmalarında Karadeniz ve çevresinin uluslararası ticaretin ve nakliyenin ana güzergahlarından birisi olacağını yansıtmıştır. Bu ihtimali gölgeleyen Karadeniz çevresinde çözülemeyen siyasi sorunlardır. Don-Volga Kanalı'nda seyrüsefere de tesir eden Kırım'ın işgal ve ilhakıyla bağlantılı Azak Denizi'ne erişim sorunu irdelenmek yararlı olacaktır.

3. Azak Denizi'ne Erişim Sorunu

Karadeniz'den Hazar Denizi'ne, Beyaz Deniz'e ve Baltık Denizi'ne geçiş, Azak Denizi'ne dökülen Don Nehri ve Hazar Denizi'ne dökülen Volga (İtil) Nehri üzerinden mümkündür. 2021 sonu itibariyle Azak Denizi'ne erişim ve Azak Denizi'nin statüsü *de facto* ve *de jure* karmaşıktı.

Karadeniz ve Azak Denizi Türklerin, Osmanlıların yaşam alanı olmuştur. Osmanlılar Azak Denizi'ne, Balık Denizi adını vermişti. Azak Denizi SSCB'nin 1991'de feshine kadar tek bir devletin SSCB'nin içusuyu statüsündeydi. SSCB'nin feshi sonrası iki devlet, Ukrayna ve RF, Azak Denizi'nin sahildevletleri olarak belirlemiştir. 28 Ocak 2003'te Ukrayna ve RF sınırların belirlenmesi andlaşmasını imzalamıştır.^{55 56 57}

⁵¹ <https://www.railfreight.com/corridors/2020/12/15/poland-ukraine-set-up-black-sea-to-baltic-intermodal-corridor/> Erişim: 08 Aralık 2021.

⁵² <https://www.youtube.com/watch?v=Vt763ELM4fU> Erişim: 07 Aralık 2021.

⁵³ <https://www.railfreight.com/corridors/2020/12/15/poland-ukraine-set-up-black-sea-to-baltic-intermodal-corridor/> ve <https://www.railfreight.com/corridors/2021/02/18/black-sea-to-baltic-how-far-is-it-from-being-realised/> Erişim: 08 Aralık 2021.

⁵⁴ <https://www.railfreight.com/beltandroad/2021/01/04/one-step-closer-to-multimodal-route-turkey-ukraine-poland/> Erişim: 08 Aralık 2021.

⁵⁵ Olesia Gorbun, "The Status of The Kerch Strait" (Mykolas Romeis University, 2018). s. 35.

⁵⁶ Olena Sokolova, "Legal Status of The Sea of Azov: Recent Developments" (Mykolas Romeris University Faculty of Law Institute of International and European Union Law, 2019). s. 19.

⁵⁷ Habibe Özdal, "Rus Dış Politikasında Ukrayna (1991-2014)" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015).

“Ukrayna ve Rusya Federasyonu Arasındaki Azak Denizi ve Kerç Boğazı’nın Müşterek Kullanımına Dair” 24 Aralık 2003’te imzalanan andlaşmada Azak Denizi’nin iki devletin ortak içsuyu statüsü dermeyan edilmiştir.⁵⁸ Andlaşmayı Ukrayna ve RF meclisleri 20 Nisan 2004’te onaylamıştır. Aynı gün, 20 Nisan 2004’te, Ukrayna ve RF “Devlet Sınırı ve Azak Denizi ile Kerç Boğazı’nın Kullanılması” andlaşmasını imzalamıştır.⁵⁹ 23 Nisan 2004’te Yalta’da RF Devlet Başkanı Vladimir Putin ve Ukrayna Devlet Başkanı Leonid Kuçma, “Rusya-Ukrayna Devlet Sınırı Andlaşması ve Azak Denizi ve Kerç Boğazı’nın Kullanımında İşbirliği Andlaşması”nın onay mektuplarını alıp vermişlerdir.⁶⁰

Üçüncü kişiler için 24 Aralık 2003 tarihli andlaşmanın etkisi nedir sorusuyla karşı karşıya kalıyoruz. Uluslararası hukukta ilke olarak andlaşmaların üçüncü kişiler bakımından ne hak ne mükellefiyet doğurmadığı (*pacta tertiis nec nocent nec prosunt*) kabul edilir.⁶¹ 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesinde anılan ilke kabul edilmiştir. Bir andlaşmanın üçüncü kişiler bakımından etkisi yalnızca üçüncü kişinin/kişilerin rızasıyla mümkündür. Bu halde üçüncü kişilerin 24 Aralık 2003 tarihli andlaşmaya razı gelip gelmedikleri nasıl bilinecektir. Üçüncü devletler Ukrayna ve RF arasındaki andlaşmaya razı geldiklerini ya da gelmediklerini alenen bildirmedilerse durum ne olacaktır?

Evvla iki devletin, Ukrayna ve RF’nin, Azak Denizi’nin statüsünü belirlemeye ya da değiştirmeye hakları var mıdır sorusuna cevap aramak gerekir. Hakları varsa hakları sınırsız mıdır sorusu cevaplandırılmalıdır. Bundan sonra RF ve Ukrayna arasında

⁵⁸ Andlaşma metni için bkz. <http://www.ecolex.org/server2neu.php/libcat/docs/TRE/Full/Other/TRE-149547.doc> ve <http://www.kremlin.ru/supplement/1795/print> Erişim: 18 Kasım 2021.

⁵⁹ Niyazi G. Atay, “Azak-Kerç Su Alanı’nın Ekonomik Değeri,” *Ekoavrsya*, no. 19 (2012): 26–28. s. 27-28.

⁶⁰ <http://kremlin.ru/events/president/news/30810> Erişim: 03 Ağustos 2022.

⁶¹ Sınır oluşturan andlaşmalar sonraki devlet/devletleri bağlar. Bu önemli bir kuraldır. Devletlerin andlaşmalara ardıldığı (halefiyeti) konusunda durum budur. İkili andlaşmalarla ilgili devletler spesifik düzenlemeler yapabilir. Buna engel yoktur. Boğazın ulusal, uluslararası olmasını belirleyen ilk durum bağladığı deniz alanlarıdır. KS-KS- KS/MEB; ikincisi ad hoc andlaşma konusu mu (İstanbul-Çanakkale Boğazı gibi). Burada geçiş türü önem taşır. Karasularını birbirine bağlayan boğazlarda zararsız geçiş hakkı doğarken üçüncü devletler için; açık denizi bağlıyorsa transit geçiş hakkı doğar. Deniz mi göl mü ayırımı denizyetki alanları bakımından önem taşır. Deniz dersek içsuları, karasuları, MEB, KS hakları doğar. (Hazar örneği).

akdedilen 24 Aralık 2003 tarihli andlaşmanın üçüncü devletler bakımından hukuki etkisi irdelenmelidir. Azak Denizi ve Kerç Boğazı'na SSCB'den başka devlet kıyıdaş değilken Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nın uluslararası statüsü farklıyken SSCB dağıtıldıktan sonra Azak Denizi ve Kerç Boğazı kıyısında iki bağımsız devlet belirlediğinden statü farklıdır. Kerç Boğazı SSCB'nin dağıtılmasından önce ulusal boğazlara örneklik teşkil ederken, SSCB'nin dağıtılması sonrası iki kıyıdaş devletin ortaya çıkmasıyla bu özelliğini yitirmiştir.⁶² İnaç ve Yazıcı ulusal ve uluslararası boğaz ayrımını bir andlaşmaya konu olmaları ya da olmamaları durumuyla açıklamıştır: "... bir boğaz her bakımdan 'ulusal boğaz' olma özelliği gösterse de eğer bir anlaşmanın konusunu oluşturuyorsa, uluslararası hukuk kurallarının uygulandığı 'uluslararası boğaz' niteliği kazanmaktadır."⁶³ Alexander Skaridov ise boğazın niteliğine göre ulusal ya da uluslararası ayrımına tabi tutulabileceğini iddia etmiştir.⁶⁴

Kerç Boğazı'nın uluslararası boğaz, Azak Denizi'nin ise uluslararası deniz statüsü uluslararası toplumun lehinedir. Özellikle de erişimi engelleme temayülü gösterilmesi durumunda nitekim 2021 sonu itibariyle RF gösteriyordu, uluslararası hukuk kişileri açısından uluslararası statünün kabulü daha elverişlidir. RF'nin Kırım'ı işgal ve ilhakı ve Kerç Boğazı'nın iki yakasını köprüyle bağlaması, erişimi engellemesi nedeniyle Ukrayna için de Azak Denizi'ne uluslararası statü tanınması daha uygun hale gelmiştir. Azak Denizi doğal olarak başka bir denize bağlanmasa da Don-Volga kanalıyla Hazar Denizi'ne, Beyaz Deniz'e ve Baltık Denizi'ne bağlıdır. Bu halde anılan denizlere Hazar kıyısı ülkelerinden geçişinin sınırlandırılması Hazar Denizi'ne kıyı ülke halklarının refahlarının kısıtlanmasına neden olacak, RF ise geçiş ücretlerinden ve ölçek ekonomisinden, nakliyenin ucuzlaması ve hızlanmasından istifade edemeyecektir.

⁶² Anıl Çamyamaç, "Uluslararası Hukukta Köprüler: Sınırlar ve Diğer Hususlar," *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 7, no. 1 (2017): 233–310., s. 265.

⁶³ Hüsamettin İnaç and Betül Yazıcı, "Uluslararası Hukuk Açısından Korfu Boğazı Davası ve Sonuçları," *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 70 (2019): 148–65., s. 153.

⁶⁴ Alexander Skaridov, "International Legal Aspects of Navigation in Kerchensky Strait," in *The Proceedings of the Symposium on the Straits Used for International Navigation, 16-17 Nov. 2002*, ed. Bayram Öztürk and Reşat Özkan (İstanbul, 2002), 42–52., s. 45-46.

Hazar Denizi’nin statüsü uzun yıllar kıyı ülkeler arasında müzakere konusu olmuştur. Hazar Denizi’nin statüsünün akıbeti ile Azak Denizi, Don-Volga Kanalı-Hazar Denizi arasında bağlantı kurulmuştur. 1998’de RF’nin Hazar’ın iç deniz statüsünde değerlendirilmesine karşı çıktığı iddia etmiştir. Hazar, 1982 BMDHS’nin Kısım 10’daki “iç deniz” tanımı kapsamına alınırsa Don-Volga Kanalı’nın uluslararası su yolu haline geleceği, Hazar’a kıyı devletlerin kanaldan geçiş hakkı doğacağı iddia edilmiştir. RF’nin, kanalın suni olması gerekçesiyle uluslararası hukuk kapsamı dışında olduğunu iddia ettiği belirtilmiştir.⁶⁵

12 Ağustos 2018’de imzalanan “Hazar Denizi’nin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme”de Hazar Denizi’nden açık denize geçişe ilişkin hükümler yer almıştır. Sözleşmenin 3’üncü maddesinin 10’uncu fıkrasında Hazar Denizi’nden diğer denizlere ve okyanuslara uluslararası ticaret ve iktisadi gelişmeyi ilerletmek amacıyla serbest geçiş hakkı olduğu hükmü yer almıştır. Sözleşmenin 10’uncu maddesi 4’üncü fıkrasında tekrar serbest geçiş hakkına değinildikten sonra aşağıdaki ifade yer almıştır:

“... ”

Bu tür erişime ilişkin şartlar ve prosedürler, ilgili Taraflar ile transit Taraflar arasındaki ikili anlaşmalarla veya bu tür anlaşmaların olmaması durumunda, transit Tarafın ulusal mevzuatı temelinde belirlenecektir.

Transit Taraflar, kendi toprakları üzerinde tam egemenliklerini kullanırken, Tarafların bu fıkra da öngörülen hak ve kolaylıklarının hiçbir şekilde transit Tarafın meşru menfaatlerini ihlal etmemesini sağlamak için gerekli tüm önlemleri alma hakkına sahip olacaklardır.”

24 Aralık 2003 tarihinde imzalanan ve Ukrayna ve Rusya parlamentoları tarafından onaylanan “Ukrayna ve Rusya Federasyonu Arasındaki Azak Denizi ve Kerç Boğazı’nın Müşterek Kullanımına Dair” sözleşmede RF ve Ukrayna Azak Denizi’nin statüsünü içsu olarak tayin etmiştir. İçsular devletlerin münhasır egemenliğindeki alanlardandır. RF ve Ukrayna’nın Azak Denizi’ni içsu olarak kabul etmeleri Azak Denizi’ni RF ve Ukrayna devletlerinin ülkesine dahil eder ve ‘rescommunis’ten yani milletlerarası toplumun bütün üyelerine ait olduğu kabul edilen alanlardan ayırır. Bu

⁶⁵ Çolakoğlu Selçuk, “Uluslararası Hukukta Hazar’ın Statüsü Sorunu,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 53, no. 1 (1998): 107–22., s. 110-111.

sebeple, Azak Denizi'nin statüsü ya da herhangi bir denizde sınırların belirlenmesi, örneğin Adalar Denizi'nde (Ege'de) bütün devletleri ilgilendiren bir husustur. Çünkü sınır belirlenmesi uluslararası toplumun hakları aleyhine diğer ülkelere, RF ve Ukrayna'ya, münhasır haklar sağlayabilir. Bu nedenle Kerç Boğazı ve Azak Denizi'nin statüsü ya da Azak Denizi'nde sınırların belirlenmesi milletlerarası hukukun genel kurallarına mütenasip olmalıdır. İki veya daha fazla devletin, örneğimizde Ukrayna ve RF'nin, deniz ve hava ülkelerinin dış sınırlarını belirlemek amacıyla akdettikleri bir andlaşmanın hükümlerinin, örneğimizde Kerç Boğazı ve Azak Denizi'nin statüsünün belirlenmesinin, üçüncü kişilere karşı ileri sürülüp sürülemeyeceği, andlaşmanın objektif durum kaynak ve sonuca istinaden üçüncü kişilerce tanınmasına gerek kalmadan herkese karşı (*erga omnes*) hukuki etki doğurup doğurmayacağı⁶⁶ konusu önemlidir. Hüseyin Pazarcı'ya göre andlaşma genel uluslararası toplumun yani *rescomunités*'in lehineyse *erga omnes* hukuki etkisi kabul edilebilir.⁶⁷ İlke olarak üçüncü taraf devletin andlaşmaya rızası, andlaşmayı tanınması ya da akdedilen andlaşmaya itiraz etmemiş olması gerekmektedir. Azak Denizi örneği oldukça karmaşıktır. Çünkü Ukrayna imzaladığı andlaşma sonrası Azak Denizi'nin uluslararası su statüsünde olmasına çabalamıştır. Bu noktada uluslararası su ile içsu statüsü ayırımını hatırlamak gerekir.

173

İçsular, karada ya da kara ile karasuları arasında kalan sulardır.⁶⁸ Karadaki göller, kanallar, nehirler, vd. içsular olarak ifade edilir. Ukrayna ile RF'nin imzaladığı andlaşmanın 1'inci maddesinin ilk cümlesinde Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nın RF ve Ukrayna'nın içsuyu⁶⁹ olduğu kabul edilmiştir. Andlaşmanın 2'nci maddesinin 1'inci fıkrasında iki taraf gemilerinin, savaş gemileri dahil, Kerç Boğazı'ndan geçmelerine ve varış limanlarına girmelerine izin verilmiştir. Andlaşmanın 2'nci maddesinin 2'nci fıkrasında “Üçüncü ülke bayraklarını taşıyan ticaret gemileri, bir Rusya veya Ukrayna limanına gidiyor veya dönüyorlarsa Azak Denizi'ne girebilir ve Kerç Boğazı'ndan geçebilirler.” ifadesi yazılıdır. Bu madde Hüseyin Pazarcı'nın daha önce ifade ettiğimiz içsulara giriş-çıkışın serbestliği yönündeki temayülün zaman geçtikçe arttığı

⁶⁶ Bkz. Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, s. 90.

⁶⁷ Pazarcı., s. 90.

⁶⁸ Pazarcı. s. 255.

⁶⁹ “... исторически являются внутренними водами ...”

tespitini kısmen teyit etmektedir. Ancak iki yıl sonra Haziran 2006’da Ukrayna tarafı Azak Denizi’nin içsu değil uluslararası su olarak kabulü için sözleşmede değişiklikler yapılmasını istemiştir.^{70 71 72} Ahde vefa ilkesi gereği Ukrayna imzaladığı andlaşmayı inkâr edemez.

Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin (BMDHS) 122’nci maddesindeki kapalı ya da yarı kapalı deniz tanımı Azak Denizi ile uyusmaktadır:

“İki veya daha fazla devlet tarafından çevrili ve diğer bir denize veya okyanusa dar bir geçitle bağlı bulunan veyahut da bütünüyle veya büyük bir bölümü ile, iki veya daha çok devletin karasularından ve münhasır ekonomik bölgelerinden oluşan bir körfez, bir deniz havzası veya bir deniz.”

Kapalı ya da yarı kapalı denizlerden istifade ve sorumluluk BMDHS’nin 123’üncü maddesine göre sahildar devletlerin işbirliğine bağlıdır. Azak Denizi’nin 2021 yılı sonu itibariyle⁷³ *de facto* durumu yani işbirliğinin fiilen mümkün olamaması durumunda ne olması gerektiği cevapsız kalmaktadır.

Karadeniz’den, Azak Denizi’ne oradan da Hazar Denizi’ne, Beyaz Denize ve Baltık Denizi’ne geçiş RF’nin Kırım’ı işgal ve ilhakıyla sorunlu bir hal almıştır.⁷⁴ RF’nin Kırım’ı neden işgal ve ilhak ettiği ya da edebildiği sorusuna farklı cevaplar verilmektedir. Sait Yılmaz RF’nin dış ticaretinin önemli kısmının Karadeniz’den geçtiğini, Sivastopol deniz üssüne muadil RF kıyısının Karadeniz’de olmadığından RF’nin mecburen Kırım’ı işgal ve ilhak ettiğini belirtmiştir. Ayrıca Batı’nın, ABD ve AB’nin Ukrayna’yı RF’den ayırıp NATO’ya ve AB’ye katma projesi dolayısıyla RF’nin Kırım’ı işgal ve ilhak ettiğini iddia etmiştir.⁷⁵

⁷⁰ <https://old.qha.com.ua/tr/siyaset/azak-denizin-hukuki-statusu-kesinlestirilmis-degildir/29837/> Erişim: 18 Kasım 2021.

⁷¹ Azak Denizi ve Kerç Boğazının statüsü hakkında bkz. Olesia Gorbun, “The Status Of The Kerch Strait” (Mykolas Romeis University, 2018).

⁷² <https://qha.com.tr/haberler/ukrayna-deniz-kuvvetleri-komutani-rusya-azak-denizi-ve-karadeniz-in-kendi-ic-denizleri-olmadigini-anlamali/336121/> Erişim: 29 Aralık 2021.

⁷³ Makale hazırlığı 2021 yılı sonunda bittiğinden RF’nin Ukrayna’yı işgali dahil edilmemiştir.

⁷⁴ <https://qha.com.tr/kirim/rusya-karadeniz-ve-azak-denizi-ndeki-seyir-serbestisini-engellemeye-devam-ediyor/335883/> Erişim: 10 Kasım 2021.

⁷⁵ <https://youtu.be/WJMugUzIxMM> Erişim: 01 Ocak 2022.

Sait Yılmaz RF yöneticilerinin Kırım'ı işgal ve ilhak motivasyonunda RF devleti ve toplumunun fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarına dikkat çekmiştir.⁷⁶ Kanaatimce RF'nin cesaretinin bir diğer nedeni Ukrayna ordusunun 1994 sonrasında, nükleer silahlardan arandıktan sonra, RF'ye ağır zarar veremeyecek duruma gelmesiydi. 16 Kasım 1994'te Clinton yönetiminin yönlendirmesiyle Ukrayna nükleer silahsız devlet olmayı onaylamıştır. Bu onay sonrası 5 Aralık 1994'te Budapeşte Memorandumuyla RF, ABD, Büyük Britanya Birleşik Krallığı ve Kuzey İrlanda, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü, bağımsızlığını garanti etmiştir. Ukrayna'nın bu garantiyi talep etmesi nedensiz değildi çünkü RF Yüksek Sovyeti 21 Mayıs 1992'de Kırım'ın Ukrayna'ya 1954'te katılması kararını reddetmişti. Ukrayna'nın nükleer silahsızlanmayı kabul etmesi Ukrayna'yı RF'ye karşı korunmasızlaştırmış, RF'yi cesaretlendirmiştir. RF Budapeşte Memorandumundaki garantisini tevil, inkâr yoluna gitmiştir. RF Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, 26 Ocak 2016 tarihinde, Moskova'da düzenlenen bir basın toplantısında Ukraynalı muhabirinin sorusunu cevaplarırken, Ukrayna'nın nükleer silahlardan arınmayı kabulü karşılığında ülkeye güvenlik garantisi veren Budapeşte Memorandumu hakkında, "Rusya Budapeşte Memorandumunu ihlal etmedi. Budapeşte Memorandumunda tek bir yükümlülük var, o da Ukrayna'ya karşı nükleer silah kullanmamak. Ukrayna'yı nükleer silahla kimse tehdit etmiyor" demiştir.⁷⁷ Putin Budapeşte Memorandumu taahhütlerine uygun hareket ettiklerini, Medvedev ise hiç kimseye hiçbir garanti vermediklerini söylemiştir.⁷⁸

Budapeşte Memorandumunun BM'ye kaydettirilen adı "Memorandum on security assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Budapest, 5 December 1994" şeklindedir. Andlaşmanın BM'de kayıtlı nüshasının bir ve ikinci maddeleri aynen aşağıdadır.

⁷⁶ Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramının uluslararası ilişkilere yansımaları için bkz. Ali Başaran, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz Ve Karadeniz Ülkeleri," in *100. Yılında Türkiye Rusya İlişkileri ve Karadeniz (Moskova Antlaşması'ndan Günümüze)*, ed. Mehmet Okur, Yüksel Küçükler, and Ahmet Nazif Ünalı (Ankara: Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, 2021), 197-236., s. 198-204.

⁷⁷ <https://old.qha.com.ua/tr/siyaset/budapeste-memorandumu-nda-lavrov-un-da-imzasi-var/142361/> Erişim: 03 Ocak 2022.

⁷⁸ Ali Başaran, "Annexation of Crimea by Russian Federation, United States and European Union's Economic Sanctions Against Russian Federation, 2014-2018," *Asya Studies* 4, no. 11 (2020): 91-106., s. 95.

Ekran görüntüsü 3: Budapeşte Memorandumunun 1 ve 2’nci maddesi

- 1. The Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America reaffirm their commitment to Ukraine, in accordance with the principles of the CSCE Final Act, to respect the independence and sovereignty and the existing borders of Ukraine.**
- 2. The Russian Federation, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the United States of America reaffirm their obligation to refrain from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of Ukraine, and that none of their weapons will ever be used**

169

176

Volume 3007, I-52241

against Ukraine except in self-defense or otherwise in accordance with the Charter of the United Nations.

Kaynak: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-I-52241>

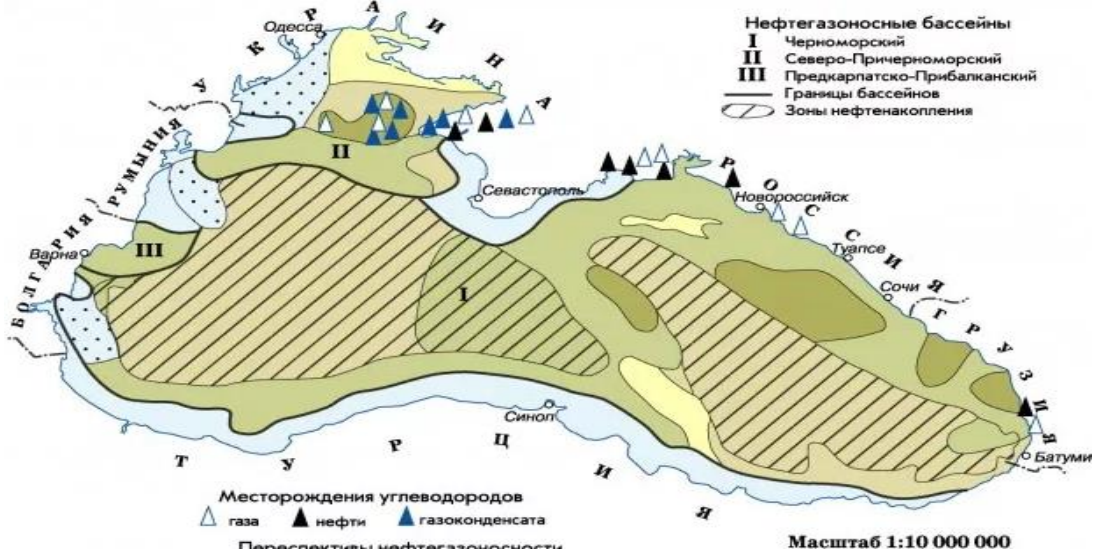
Lavrov’un iddia ettiğinin aksine RF Ukrayna’nın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına karşı kuvvet kullanmayacağını ya da kuvvet kullanma tehdidinde bulunmayacağını garantisini vermiştir. Bu andlaşmaya göre ABD ve Birleşik Krallığın yükümlülüğü nedir sorusunun cevabı belirsizleşiyor. ABD ve Birleşik Krallık, Ukrayna’ya karşı kuvvet kullanmayacaklarını taahhüt etmişler ve kuvvet kullanmamışlardır. Ancak RF’nin kuvvet kullanmasına karşı ABD ve Birleşik Krallığın andlaşmaya göre bir sorumluluğu var mıdır sorusunun cevabı andlaşmanın yorumuna göre değişecektir. Aslında Budapeşte Memorandumunun uluslararası hukuk açısından değeri kanaatimce bir tekrardan ibarettir. Çünkü zaten uluslararası hukuka göre ABD, Birleşik Krallık ve

RF, BM andlaşmasının 2'nci maddesi 4'üncü fıkrasında⁷⁹ BM üyeleri kuvvet kullanmayacaklarını, kuvvet kullanma tehdidinde bulunmayacaklarını kabul etmişlerdir. Bunun tekrarı BM andlaşmasına itimatsızlık, hürmetsizlik olarak da algılanabilir. Budapeşte Memorandumu ABD, Birleşik Krallık ve RF'nin Ukrayna'ya müşterek garanti verdiği şeklinde yorumlanırsa anlam kazanacaktır, çünkü BM andlaşması zaten kuvvet kullanmayı yasaklamıştır. RF hem BM andlaşmasının 2'nci maddesi 4'üncü fıkrasını hem de Budapeşte Memorandumu hükümlerini alenen ihlal etmiştir. Bu halde BM andlaşmasıyla oluşturulan düzeni sorgulamak ihtiyacı doğmaktadır. Çünkü BM düzenini büyük ölçüde ABD, Büyük Britanya İmparatorluğu ve SSCB 1945'te biçimlendirmişlerdir.

RF yöneticilerinin Kırım'ı işgal ve ilhakının motivasyonun tespiti önemlidir. Maslow'un motivasyon kuramı, ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı RF yöneticilerinin güdüsünü açıklar. RF yöneticilerinin motivasyonu şöylece sıralanabilir; Karadeniz'in yatağında Gürcistan ile Kırım arasına uzatılacak doğalgaz boru hattının RF'ye rakip olmasını engellemek, Sivastopol deniz üssüne ihtiyaç, Kırım ve Kırım'a münhasır ekonomik bölgenin balık, doğal gaz, petrol, vd. kaynaklarından yararlanmak. RF yöneticilerinin motivasyonunu arttıran başka bir husus Ukrayna'nın kendini savunacak kabiliyetten yoksunluğu. Yukarıda belirttiğimiz üzere Ukrayna'nın nükleer silahlardan arandıktan sonra RF'yi caydırabilecek, korkutabilecek başkaca bir silaha sahip olamayışı RF yöneticilerini cesaretlendirmiştir.

⁷⁹ “4. Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmadan kaçınırlar.” <https://turkey.un.org/tr/download/6930/33499> Erişim: 03 Ocak 2022.

Harita 9: Kırım ve Çevresinde Petrol ve Gaz

Kaynak: https://geographyofrussia.com/wp-content/uploads/2015/01/253_1-640x461.webp

Harita 10: Azak Denizi’nde Petrol ve Gaz Yatakları

МЕСТОРОЖДЕНИЯ УГЛЕВОДОРОДОВ В ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ АЗОВСКОГО МОРЯ

Kaynak: https://geographyofrussia.com/wp-content/uploads/2015/01/256_2.jpg

Harita 11: Kırım İşgali ve İlhakı Sonrası Muhtemel RF Sınırları

179

Kaynak: <https://static1-repo.aif.ru/1/4b/738767/ef36c257a264fbab9454cc0f57a010b0.jpg> ve <https://cdn1.ukraina.ru/images/102201/53/1022015324.jpg>

2014'te RF'nin Kırım'ı işgal ve ilhakı sonrası Kırım karasularında seyrüsefer hem Ukrayna ile RF hem RF ile diğer devletler arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. RF'nin Kırım'ı işgal ve ilhakı Ukrayna'nın Azak Denizi'ne erişimini kısıtlamıştır. 2014'te RF'nin Kırım'ı ilhakı, taraflar arasında yüksek sesle dile getirilmese de söz konusu andlaşmayı fiilen geçersiz kılmıştır.⁸⁰ Ukrayna hem Kerç Boğazı hem de Azak Denizi'nin BM Deniz Hukuku Sözleşmesine (BMDHS) tabi olmasının getireceği avantajları da hesaba katarak, 2016'da Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nın hukuki statüsü için BM Deniz Hukuku Mahkemesi'ne başvurmuştur.⁸¹

Ukrayna, RF aleyhine Uluslararası Tahkim Mahkemesi'nde dava açmıştır.⁸² Karadeniz, Azak Denizi ve Kerç Boğazı'nda Kıyı Devleti Haklarına İlişkin Anlaşmazlık (Ukrayna/Rusya Federasyonu) başlıklı dava sürmektedir. Davanın 11

⁸⁰ Taraflardan birisi andlaşmanın koşullarını en ağır şekilde ihlal ederse, diğer taraf andlaşmayı fesh edebilir (1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi md. 60). Aslında RF ahde vefa göstermemiş, uluslararası hukuku ağır şekilde ihlal etmiştir.

⁸¹ <https://tr.euronews.com/2018/12/01/rusya-ukrayna-gerginliginde-yeni-cephe-kerch-bogaz-ve-azak-denizi-erişim>: 24 Kasım 2021.

⁸² <https://pca-cpa.org/en/cases/149/> Erişim: 02 Kasım 2021.

Haziran 2019 tarihli celsesinde Ms. Oksana Zolotaryova, Ukrayna adına RF’nin Kerç Boğazı’na alçak köprü inşa ettiğini bu nedenle yüksek gemilerin köprüünün altından geçip Ukrayna’nın Mariupol ve Berdyansk limanlarına erişemediğini belirtmiş, RF’nin Nisan 2018’den itibaren Karadeniz, Azak Denizi ve Kerç Boğazı’nda gemileri durdurduğu ve taciz ettiğini vurgulamıştır.^{83 84} Ukrayna’nın çelik ve tahıl ihracatı Mariupol ve Berdyansk limanlarından yapıldığından, RF’nin Ukrayna gemilerini durdurup araması gecikmelere, ekonomik kayba neden olmuştur.^{85 86} Söz konusu limanlara ilişkin ticari gemi trafiği Nisan 2018 öncesine göre %20 azalmıştır.⁸⁷ Ukrayna’nın işgal ve ilhaktan kaynaklı kayıpları daha fazladır. Azak Denizi yatağında zengin kaynaklar vardır. Ukrayna, RF’nin Ukrayna kaynaklarını gasp ettiğini iddia etmiştir. “... Sularımızın altındaki petrol ve gaza erişmemizi engelliyor. 2014 baharından bu yana Rusya 9 milyar metreküpten fazla doğal gaz çaldı. Ukrayna hükümeti tarafından enerji üretimi için verilen ruhsatları usulüne uygun olarak iptal ettiğini iddia etti ve Rusya şirketlerine kendi lisanslarını verdi. ...”⁸⁸

⁸³ Dirk Pulkowski, PCA Case No. 2017-06 Permanent Court of Arbitration Peace Palace, The Hague The Netherlands Between Ukraine and The Russian Federation (2017)., s. 5.

⁸⁴ Olena Zerkal, *Opening Statement of H.E. Ms. Olena Zerkal, Agent for Ukraine* (Hollanda: Permanent Court of Arbitration, 2019), https://files.pca-cpa.org/pcadocs/ua-ru/05_Preliminary%20Objections%20Hearing/PCA%20Case%20No.%202017-06-%20Preliminary%20Objections%20Hearing%20-%20Day2.mp4. 08:09-08:48 Erişim: 02 Kasım 2021.

⁸⁵ <https://qha.com.tr/kirim/rusya-azak-denizi-ndeki-ukrayna-limanlarına-gecmek-isteyen-gemileri-engelliyor/348961/> Erişim: 29 Aralık 2021.

⁸⁶ <https://old.qha.com.ua/tr/ekonomi/rusya-nin-kerck-bogazi-nda-uyguladigi-abluka-yuzunden-ukrayna-milyonlarca-dolar-kaybetti/176469/> Erişim: 29 Aralık 2021.

⁸⁷ Mehmet Cem Demirci, “Rusya’nın Kerç Boğazı ve Azak Denizi’nden Sonra Hedefi Karadeniz - Görüş,” <https://tr.euronews.com>, accessed November 2, 2021, <https://tr.euronews.com/2018/12/01/rusya-ukrayna-gerginliginde-yeni-cephe-kerck-bogaz-ve-azak-denizi>.

⁸⁸ <https://files.pca-cpa.org/pcadocs/ua-ru/05.%20Preliminary%20Objections%20Hearing/PCA%20Case%20No.%202017-06%20-%20Preliminary%20Objections%20Hearing%20-%20Day2.mp4> 06:37-07:03 Erişim: 02 Kasım 2021. Ayrıca bkz. Opening Statement of Ukraine Transcript, 11 Haziran 2019, <https://pcacases.com/web/sendAttach/2678> Erişim: 02 Kasım 2019.

Fotoğraf 1: Mahkeme Salonu, Davanın Tarafları, 12 Mayıs 2017

Kaynak: <https://pcacases.com/web/sendAttach/2139>

Ekran görüntüsü 4: Ukrayna Temsilcisi Ms. Oksana Zolotaryova'nın Açılış Sunumu

Kaynak: <https://files.pca-cpa.org/pcadocs/ua-ru/05.%20Preliminary%20Objections%20Hearing/PCA%20Case%20No.%202017-06%20-%20Preliminary%20Objections%20Hearing%20-%20Day2.mp4>

RF, Kerç Boğazı yakınlarında 25 Kasım 2018'de "karasularının ihlal edildiği" iddiasıyla Ukrayna Deniz Kuvvetlerine ait gemilere müdahale etmiştir.⁸⁹ Ukrayna, RF'nin alıkoyduğu 24 Ukrayna'lı denizciyi ve üç Ukrayna gemisini serbest bırakması için RF aleyhine Uluslararası Tahkim Mahkemesi'nde 01 Nisan 2019'da dava açmıştır. Dava halen (02 Kasım 2021) sürmektedir.⁹⁰ Ukrayna aynı anlaşmazlık ile

⁸⁹ <https://old.qha.com.ua/tr/siyaset/ab-den-rusya-ya-ukraynali-askerleri-serbest-birakma-cagrisi/175179/> Erişim: 29 Aralık 2021.

⁹⁰ <https://pca-cpa.org/en/cases/229/> Erişim: 02 Kasım 2021.

ilgili 16 Nisan 2019’da Uluslararası Deniz Hukuku Mahkemesi’nde (UDHM) dava açmıştır. Mahkeme 25 Mayıs 2019’da Ukrayna lehine karar vermiştir.⁹¹

Türkiye, AB ülkeleri, Büyük Britanya ve ABD’nin Kırım ve Azak Denizi’ne ilişkin politikası RF ile çelişmektedir. Batı ile RF iktisadi ilişkileri 2021 sonu itibariyle -3, -4 seviyesine gerilemiş, siyasi ilişkiler ise -2, -3 seviyesindedir.⁹² Batı, Kırım’ın işgal ve ilhakına karşılık RF’ye iktisadi müeyyideleri sürdürürken siyasi, askeri hazırlıklar da yapmıştır. Örneğin NATO’nun Karadeniz’de düzenlediği Deniz Meltemi 2021 tatbikatına 32 ülkeden 5.000 asker katılmıştır.⁹³ Tatbikat öncesi 23 Haziran 2021’de bir Birleşik Krallık savaş gemisi HMS Defender Kırım karasularına girerek RF’yi sınamıştır. RF Savunma Bakanlığı karasularını ihlal ettiği iddiasıyla Birleşik Krallık savaş gemisine uyarı ateşi açtığını duyurmuştur.⁹⁴ Birleşik Krallık haberleri yalanlayıp, savaş gemisinin Ukrayna sularında uluslararası hukuka uygun seyrettiğini bildirmiştir. Buna karşın hem bölgede bulunan diğer gemiler hem de gemide bulunan BBC muhabiri RF’nin uyarı ateşi açtığını, 20 RF jeti ve 2 RF gemisinin HMS Defender’i izlediğini, hatta bu gemilerin zaman zaman Birleşik Krallık gemisine 100 metre kadar yaklaştığını haber vermiştir.⁹⁵ Siyasetin tabiatı gereği Ukrayna ile

⁹¹ Karar metni için bkz. https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/26/C26_Order_25.05.pdf Erişim: 01 Kasım 2021. Kararın görüntülü okunması için bkz. <https://www.itlos.org/en/main/cases/webcast/webcast/> Erişim: 01 Kasım 2021. <https://qha.com.tr/kirim/ukrayna-nin-kerc-bogazi-nda-alikonulan-3-gemi-ve-murettebat-icin-rusya-ya-karsi-actigi-dava-gorulmeye-basliyor/346631/> Erişim: 01 Kasım 2021 <https://qha.com.tr/haberler/uluslararasi-deniz-hukuku-mahkemesinden-rusya-aleyhine-karar/36732/> Erişim: 01 Kasım 2021.

⁹² Siyasi ilişkiler ve iktisadi ilişkilerin koordinat sistemindeki yeri için Bkz. Ali Başaran, İktisadi-siyasi ilişkiler etkileşimi çerçevesinde Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri (1992-2000), Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 2019, 27, 229-260, s. 235.

⁹³ Sait Yılmaz, NATO ile RF arasında Ukrayna ve Gürcistan’a dair andlaşmaya varıldığını belirtmiştir. “... Ruslar bize dediler ki efendim bir Doğu Avrupa ülkelerinin NATO’ya girmek istediklerini anlıyoruz, bunlar girmek istiyorlar Avrupa Birliğine NATO’ya bunlara hayır demeyeceğiz ama iki ülkeye sakın dediler dokunmayın dediler. Bunlardan bir tanesi Ukrayna öbürü de Gürcistan. Ve nitekim 1993’te Budapeşte’de yapılan bir andlaşma ile bu teyit edildi. ... Fakat ... ” NATO ve RF’nin uluslararası hukuka göre bağımsız ve egemen ülkelere dair adeta paylaşım andlaşmaları imzalamaları dikkat çekicidir. <https://youtu.be/WJMugUzIxMM?t=52> ile <https://youtu.be/WJMugUzIxMM?t=76> arası Erişim: 31 Aralık 2021.

⁹⁴ <https://tr.sputniknews.com/20210623/rusya-karadenizde-karasularimizi-ihlal-eden-ingiliz-hms-defender-gemisine-uyari-atesi-acildi-1044801513.html> Erişim: 09 Kasım 2021.

⁹⁵ Mühdan Sağlam, “Kırım: Yeni Restleşme ve Çevrelemenin Merkezi,” <https://www.gazeteduvar.com.tr>, June 30, 2021, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kirim-yeni-restlesme-ve-cevrelemenin-merkezi-makale-1527030>.

Gürcistan yakınlaşmış, ortak tatbikatlar yapılmıştır. Gürcistan'da 15 ülkenin katılımıyla 26 Temmuz- 6 Ağustos 2021 tarihleri arasında “Agile Spirit 2021” tatbikatı düzenlenmiş, tatbikata katılan Ukrayna gemilerini karşılama töreninde Ukrayna Deniz Kuvvetleri Komutanı Oleksiy Neyijpapa “Rusya, Azak Denizi ile Karadeniz’in kendi şahsi iç denizleri olmadığını, bu bölgenin tüm ülkelerin gemileri için açık olduğunu anlamlıdır. İhtiyaç duyulduğu yerde olacağız ve Azak Denizi ile Karadeniz’de güvenlik ve istikrarı sağlama görevlerini yerine getireceğiz.” demiştir.⁹⁶

Sonuç olarak 2021 sonu itibariyle Karadeniz’i Hazar Denizi’ne, Beyaz Deniz’e ve Baltık Denizi’ne bağlayan içsuyolu RF’nin Kırım’ı işgal ve ilhakı nedeniyle RF dışındaki ülkelerin erişimine fiilen adeta kapalıdır. Karadeniz’den anılan denizlere RF bayraklı gemiler dışındaki gemilerin fiilen geçememesi RF’nin aleyhinedir. RF’nin zımni gelir kaybetmekte, RF’nin ihracatta rekabetçiliği zımnen navlun maliyetinin artmasıyla azalmaktadır. Yuliya Biletska 4 Haziran 2021’de Ukrayna’nın bir savaşı sürdürdüğünü RF’nin ise Ukrayna devletini ve toplumunu tamamen kaybettiğini ileri sürmüştür. Ukrayna toplumunun RF’nin Rus dünyası medeniyeti projesini reddettiğini belirtmiştir. Yuliya Biletska RF ile Ukrayna’yı karşılaştırmıştır. RF için Ukrayna’nın öznel ve jeostratejik manası olduğunu iddia etmiştir. RF’nin Ukraynasız kimlik kazanmasının, Ukraynasız RF’nin Rus dünyasını kurmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ukraynasız RF’nin büyüklüğünün bir sabun köpüğü olduğunu, Ukrayna’nın ise RF’siz millet olabileceğini belirtmiştir.⁹⁷

Sonuç

Karadeniz yarı kapalı bir deniz olarak kabul edilir. Karadeniz ile bağlantılı içsuyolları üzerinden diğer denizlere erişim Karadeniz’in kapalılığını bir nebze olsun azaltmaktadır. Karadeniz’den 2021 sonu itibariyle Hazar Denizi’ne, Beyaz Deniz’e, Baltık Denizi’ne, Kuzey Denizi’ne içsuyollarından erişmek mümkündür. Karadeniz’den Kuzey Denizi’ne Tuna-Main-Ren içsuyoluyla erişilir. Bu yol boyunca refah ve güvenlik gözlenmektedir. Bu içsuyolu diğer yollar, demiryolları, karayolları

⁹⁶ <https://qha.com.tr/haberler/ukrayna-deniz-kuvvetleri-komutani-rusya-azak-denizi-ve-karadeniz-in-kendi-ic-denizleri-olmadigini-anlamali/336121/> Erişim: 31 Aralık 2021.

⁹⁷ <https://youtu.be/TUyYHOHXULY?t=1049> ve <https://youtu.be/TUyYHOHXULY?t=1107> <https://youtu.be/TUyYHOHXULY?t=1141> Erişim: 01 Ocak 2022.

ve denizyolları ile bağlantılıdır. Karadeniz’i Hazar Denizi’ne, Beyaz Deniz’e ve Baltık Denizi’ne bağlayan Kerç Boğazı, Azak Denizi, Don-Volga Kanalı güzergahı RF’nin Kırım’ı işgal ve ilhakı sonrası RF dışındaki ülkeler için adeta kapanmıştır. Kırım’ın işgali ve ilhakı uluslararası hukuka, BM Şartınının 2’nci maddesi 4’üncü fıkrasına ayrıca 1994 tarihli Budapeşte Memorandumuna aykırıdır. Karayolları, denizyolları, denizyolları, içsuyolları kapalı ülke vatandaşları refaha erişememektedir. Kırım’ın işgali ve ilhakı sonrası Azak Denizi’ne erişim, Don-Volga Kanalı güzergahının kapanması sadece RF vatandaşlarının değil Hazar Denizi ve Karadeniz’e kıyı ülkelerin vatandaşlarının refahı için de olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Karadeniz çevresinden geçen demiryolları, karayolları ile içsuyolları birbirini bütünlemektedir. Demir İpek Yolu, Karadeniz Çevre Yolu ve Karadeniz üzerinde vagon ferry hatlarında sefer sayısı ve nakledilen yük tonajının artması, yakın gelecekte Karadeniz’in ve çevresi ülkelerin dünya ticaretinde ve üretiminde payının artması beklenmektedir. Ancak RF’nin Kırım’ı işgal ve ilhakı Karadeniz’de barışı ve refahı olumsuz etkilemiştir. ABD ve AB’nin RF’ye uyguladığı müeyyideler doğrudan RF’yi hedef olsa da dolaylı olarak RF’ye ihracatı kısıtladığından diğer Karadeniz ülkeleri toplumlarının refahını da azaltmaktadır.

Karadeniz ile Hazar Denizi bağlantısı uluslararası andlaşmaya yansımıştır. 2018’de Hazar Denizi’ne kıyı ülkeler Hazar Denizi’ne ilişkin andlaşmayı imzalamışlardır. Bu andlaşmada Hazar Denizi’ne kıyı ülkelerin Don-Volga Kanalı’ndan Karadeniz’e erişebileceği hükmü yer olsa da 2021 yılı sonu itibariyle bu imkân kullanılamamakta, gelecekte kullanılması ise şüphelidir. Hazar Denizi’ne ve Karadeniz’e mevcut Don-Volga Kanalı haricinde erişmeyi öneren projeler sunulmaktadır. Hazar Denizi’ne Özbekistan’dan erişim, Hazar Denizi’nden Basra Körfezi’ne erişim, Hazar Denizi’nden Karadeniz’e yeni bir kanal açarak erişim önerilerinin gerçekleştirilmesi şüphelidir.

Sonuç olarak Karadeniz’in İstanbul ve Çanakkale Boğazı’ndan Adalar Denizi’ne (Ege), Don-Volga Kanalı’ndan Hazar Denizi’ne, Beyaz Denize, Baltık Denizi’ne, Tuna-Main-Ren Kanalı’ndan Kuzey Denizi’ne erişimi vardır. Bu suyollarının açıklığı

ve kullanımının artması Karadeniz çevresi ülke toplumlarının refahı için fevkalade önemlidir. Suyolları ile bağlantılı demiryolları ve karayollarının açıklığı, yenilerinin açılması Karadeniz çevresi toplumlarının refahına fevkalade katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Arat, Ender, “Tuna Nehri’nde Seyrüsefer ve Türkiye”, **Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi**, S: 6, 2002.

Atay, Niyazi G, “Azak-Kerç Su Alanı’nın Ekonomik Değeri”, **Ekoavryasya**, S: 19, 2012, s. 26–28.

Barthold, V. V, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, ed. Kâzım Yaşar Koprıman ve İsmail Aka, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara, 2019.

Başar, Ersan-Sercan Erol-Hatice Yılmaz, “Karadeniz Limanlarında Ro-Ro Taşımacılığı ve Gelişimi” **Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, C: 5, S: 12, 2015, s. 71–82.

Başaran, Ali, “Annexation of Crimea by Russian Federation, United States and European Union’s Economic Sanctions Against Russian Federation, 2014-2018,” **Asya Studies**, C: 4, S: 11, 2020, s. 91–106.

———, “Dış Siyasi, İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi Rusya-Türkiye İlişkileri.” Ankara: Ankara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2013.

———, “Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz ve Karadeniz Ülkeleri.” 100. Yılında Türkiye Rusya İlişkileri ve Karadeniz (Moskova Antlaşması’ndan Günümüze), Ed. Mehmet Okur-Yüksel Küçük-Ahmet Nazif Ünal, 197–236. *Akçağ Yayınları*, Ankara, 2021.

Çamyamaç, Anıl, “Uluslararası Hukukta Köprüler: Sınırlar ve Diğer Hususlar”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, C: 7, S. 1, 2017, s. 233–310.

Dalyan, Dolunay Özbek, “Birleşmiş Milletler Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C: 55, S. 4, 2011, s. 363–80.

- Demirci, Mehmet Cem, “Rusya’nın Kerç Boğazı ve Azak Denizi’nden Sonra Hedefi Karadeniz -Görüş.” <https://tr.euronews.com/2018/12/01/rusya-ukrayna-gerginliginde-yeni-cephe-kerc-bogaz-ve-azak-denizi>. Erişim: 2 Kasım 2021.
- Gorbun, Olesia, “The Status of The Kerch Strait”, Mykolas Romeis University, Tez, 2018.
- İnaç, Hüsamettin-Betül Yazıcı, “Uluslararası Hukuk Açısından Korfu Boğazı Davası ve Sonuçları”, **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 70, 2019, s. 148–65.
- İnalçık, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, **Bellekten**, C: 12, S: 46, 1948, s. 349–402.
- Keleş, Erdoğan, “Sultan Abdülmecid Döneminde (1839-1861) Tuna-Karadeniz Arasında Kanal Açma Teşebbüsü”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, C: 16, S: 25, 2018, s. 167–207.
- Komisyon, “Dokuzuncu Kalkınma Planı Denizyolu Ulaşımı Özel İhtisas Komisyonu Raporu.” Ankara, 2007.
- Kuyucuklu, Nazif, “Tuna Suyolu ve ‘Tuna Komisyonu’”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, S. 8, 1994, s. 51–60.
- Özdal, Habibe, “Rus Dış Politikasında Ukrayna (1991-2014).” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015.
- Öztürk, İzzet, Ebru Dülekürge, Mustafa Evren Erşahin, **Marmara Denizi’nin Ekolojisi: Deniz Salyası Oluşumu, Etkileşimleri ve Çözüm Önerileri**, Ed. İzzet Öztürk ve Muzaffer Şeker, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2021, s. 11–47.
- Pazarıcı, Hüseyin, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.
- Pulkowski, Dirk, PCA Case No. 2017-06 Permanent Court of Arbitration Peace Palace, The Hague The Netherlands Between Ukraine and The Russian Federation (2017).

- Rieu-Clarke, Alistair- Ruby Moynihan-Bjorn-Oliver Magsig, **UN Watercourses Convention User's Guide**, IHP-HELP Centre for Water Law, Policy and Science | Dundee, UK, 2012.
- Sağlam, Mühdan, "Kırım: Yeni Restleşme ve Çevrelemenin Merkezi." 30 Haziran 2021, <https://www.gazeteduvar.com.tr/kirim-yeni-restlesme-ve-cevrelemenin-merkezi-makale-1527030>, Erişim: 12 Nisan 2022.
- Selçuk, Çolakoğlu. "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statüsü Sorunu." **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C: 53, S: 1, 1998, s. 107–22.
- Skaridov, Alexander, "International Legal Aspects of Navigation in Kerchensky Strait." In *The Proceedings of the Symposium on the Straits Used for International Navigation*, 16-17 Nov. 2002, ed. Bayram Öztürk ve Reşat Özkan, 42–52. İstanbul, 2002.
- Sokolova, Olena, "Legal Status of The Sea of Azov: Recent Developments." *Mykolas Romeris University Faculty of Law Institute of International and European Union Law*, 2019.
- Tolz, Vera, "European, National, and (Anti-) Imperial: The Formation of Academic Oriental Studies in Late Tsarist and Early Soviet Russia," **Kritika**, V: 9, N: 1, 2008, s. 53-81.
- Uygun, Yılmaz, and Jahanzeb Ahsan, "Analyzing the Railway Network of the Belt and Road Initiative." **Cogent Business and Management**, V: 8, N: 1, 2021, s. 1-34.
- Zerkal, Olena. Opening Statement of H.E. Ms. Olena Zerkal, Agent for Ukraine. Hollanda: Permanent Court of Arbitration, 2019. [https://files.pca-cpa.org/pcadocs/ua-ru/05.Preliminary Objections Hearing/PCA Case No. 2017-06 - Preliminary Objections Hearing - Day2.mp4](https://files.pca-cpa.org/pcadocs/ua-ru/05.Preliminary%20Objections%20Hearing/PCA%20Case%20No.%202017-06%20-%20Preliminary%20Objections%20Hearing%20-%20Day2.mp4).
- Залепухин, В.В. "Экономические Аспекты Создания Цимлянского Водохранилища И Волго-Донского Судходного Канала." In *Современное Экологическое Состояние Природной Среды И Научно-Практические*

Аспекты Рационального Природопользования II Международная Научно-Практическая Интернет-Конференция, 1842–49, 2017.

Коллегии, С. М. Окладников, И. В. Акимова, Н.Г. Багдасарянц, eds. Транспорт в России 2020. Москва: Федеральная служба государственной статистики (РОССТАТ), 2020.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

BM'NİN ATIşMA YÖNETİMİ ETKİNLİĞİ: LIBERYA ÖRNEĞİ

***Süleyman EREN**

Öz

Birleşmiş Milletler (BM) atışmalara müdahale edebilecek en geniş yetki ve kapasiteye sahip olan uluslararası bir örgüttür. Çatışma analistleri ve çatışma yönetimi uygulayıcıları BM'nin çatışmalara müdahalesindeki etkinliğini bu kapsamda sorgulamaya başlamıştır. Bu makale uluslararası barış ve güvenliği sağlama sorumluluğuna bağlı olarak BM'nin çatışma yönetimi etkinliğini Liberya örneği çerçevesinde tartışmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda BM'nin Liberya iç savaşındaki çatışma yönetimi faaliyetleri çatışmanın sonlandırılması, barışın sağlanması ve barışın inşası olmak üzere üç boyutta ele alınmıştır. İnceleme sonucunda BM'nin çatışma yönetimindeki yeri ve çatışma yönetimini etkin olarak yürütmekten kaçınmasının doğrudan çatışma bölgesine ve dolaylı olarak uluslararası barış ve güvenliğe yönelik olumsuz yansımaları farklı bakış açılarıyla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Barış ve Güvenlik, atışma Yönetimi, Birleşmiş Milletler, Liberya

UN'S CONFLICT MANAGEMENT ACTIVITY: THE CASE OF LIBERIA

Abstract

The United Nations (UN) is an international organization that has the broadest authority and capacity to intervene in conflicts. Conflict analysts and conflict management practitioners have begun to question the effectiveness of the UN's response to conflicts in this context. This article aims to discuss the conflict management effectiveness of the UN in the context of Liberia, depending on its responsibility to ensure international peace and security. In this context, the UN's conflict management activities in the Liberian civil war were discussed in three dimensions: ending the conflict, establishing peace and building peace. As a result of the examination, UN's place in conflict management and negative reflections on the directly conflict area and indirectly on international peace and security of the UN's refusal to carry out conflict management effectively were revealed with different perspectives.

Keywords: International Peace and Security, Conflict Management, United Nations, Liberia

* Dr., suleymaneren38@hotmail.com, ORCID 0000-0002-2930-3238

Giriş

Uluslararası aktörler sadece barışın inşasını gözlemlemek gibi pasif bir yapıdan kurtulup çatışma yönetiminin her aşamasında aktif rol alarak barış sürecine katkı sağlamalıdır¹. Nitekim çatışma yönetimi uygulayıcıları ve çatışma analistleri, iç savaşların ve yıkıcı etkilerinin ortadan kaldırılması için çatışmalara müdahale eden uluslararası aktörlerin çatışma yönetimi sürecinde daha etkin olmaları gerektiği konusunu araştırmaya başlamışlardır². Ancak konuyla ilgili olarak akademik literatür oldukça azdır ve araştırmalarda genel olarak barış koruma operasyonlarının savaş sonrası misyonu³, demokratikleşme⁴ ve kanun düzenlemesi çalışmaları⁵, şiddet karşısında sivillerin korunması⁶ konuları üzerinde durulmaktadır. Bu makale BM'nin çatışma yönetiminde daha işlevsel hale gelmesi ile çatışma yaşayan ülkelerdeki ulusal barışa dolayısıyla uluslararası barışın istikrarına katkı sağlayacağı⁷, bunun için de çatışma yönetiminin üç aşamada desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır. Makale, 1989-1996 ve 1999-2003 yılları arasında yaşanan iç savaşlar sonrasında Liberya'ya müdahale eden BM'nin Liberya'daki 15 yıllık varlığına dayalı bir vaka çalışmasıdır. Makalede BM'nin çatışma yönetimi etkinliği Liberya örneği çerçevesinde çatışmanın sonlandırılması, barışın sağlanması ve barışın inşası olmak üzere üç boyutta

¹ Margaux Pinaud, "Home-Grown Peace: Civil Society Roles in Ceasefire Monitoring", **International Peacekeeping**, Cilt 28, No 3, 2021.

² Ralph Sundberg, "UN Peacekeeping and Forced Displacement in South Sudan" **International Peacekeeping**, Cilt 27, No 2, 2019 ; Lisa Hultman, et al., "United Nations Peacekeeping Dynamics and the Duration of Post-Civil Conflict Peace", **Conflict Management and Peace Science**, Cilt 33, No 3, 2016.

³ Michael W. Doyle and Nicholas Sambanis, **Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations**, New Jersey, Princeton University Press, 2006.; Virginia Page Fortna, **Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents' Choices after Civil War**, New Jersey, Princeton University Press, 2008.

⁴ Virginia Page Fortna ve Reyko Huang, "Democratization after Civil War: A Brush-Clearing Exercise", **International Studies Quarterly**, Cilt 56, No 4, 2012, s. 801–808. ; Janina Isabel Steinert ve Sonja Grimm, "Too Good to Be True? United Nations Peacebuilding and the Democratization of War-Torn States", **Conflict Management and Peace Science**, Cilt 32, No 5, 2018.

⁵ Robert A. Blair, "International Intervention and the Rule of Law after Civil War: Evidence from Liberia", **International Organization**, Cilt 73, No 2, 2019.

⁶ Lisa Hultman, "Keeping Peace or Spurring Violence? Unintended Effects of Peace Operations on Violence Against Civilians", **Civil Wars**, Cilt 12, No 1-2, 2010 ; Lisa Hultman, et al., "United Nations Peacekeeping and Civilian Protection in Civil War", **American Journal of Political Science**, Cilt 57, No 4, 2013.

⁷ Daniel Bochsler et al., "Turning International Intervention into Domestic Cooperation in Post-War Societies", **International Peacekeeping**, Cilt 27, No 1, 2020.

değerlendirilmiştir. Çatışma yönetiminin bileşenlerini oluşturan bu üç boyut, temelde Björn Hettne'nin çatışma yönetimi olarak belirlediği altı unsura⁸ ve diğer analistlerin çatışma yönetimi teorilerine dayanmaktadır. Bu makale ile uluslararası aktörlerin çatışma yönetimine yönelik bakış açılarının değişmesi ve çatışma yönetiminde daha etkin olmalarının sağlanması hedeflenmektedir.

Liberya gibi az gelişmiş ülkelerde BM, olumlu bir imaja sahip değildir. BM ile bu devletler arasındaki ilişkiler, genelde insani müdahale ve insani yardım üzerine kurulmuştur⁹. Bu durum barışı destekleme misyonu kapsamında birçok ülkede görev alan BM'nin çatışma yönetimindeki etkinliğinin sorgulanmasına sebep olmaktadır. Çalışmada BM'nin Liberya'da uzun bir dönem görev yapmasına bağlı olarak barış sürecine olan etkilerini derinlemesine analiz edebilme avantajı ve Liberya'da barışı destekleme misyonunun bir bileşeni olan Birleşmiş Milletler Barış Koruma Gücü (UNMIL) içerisinde görev almış olmam, bu konunun seçilmesindeki temel motivasyonlardır.

191

Afrika'nın ilk bağımsız ülkesi olan Liberya, bağımsızlığını ve egemenliğini kazanmak, demokrasisini güçlendirmek için büyük mücadeleler vermiştir. Ülkede yaşanan iç savaşlar ve darbeler, Liberya'nın demokrasisine engel olsa da Liberya demokratik bir ülke olarak kalmayı başarmıştır. 1989-1996 ve 1999-2003 yılları arasında yaşanan iç savaşlar sonrasında Liberya'ya müdahale eden BM'nin ülkedeki varlığı 2003 yılından 2018 yılına kadar sürmüştür. BM'nin bu süreçte ülkedeki etkinliğinin farklı yansımaları olmuş, Liberya bu durumdan siyasi, sosyal ve ekonomik olarak farklı şekillerde etkilenmiştir¹⁰.

Makalenin ilk bölümünde çatışma yönetiminin kavramsal ve kuramsal çerçevesi belirlenmiş, ikinci bölümünde ise Liberya iç savaşının arka planı ve nedenleri değerlendirilmiştir. Bu kapsamda geçmişte Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) köle olarak yaşayan Liberya halkının Afrika'ya göç ettirilmesi ile başlayan ulus devlet inşası süreci ve sonrasında ülkede yaşanan sosyal, ekonomik ve siyasi zorlukların

⁸ Björn Hettne, "Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, No 18, 2008.

⁹ Davut Ateş, *a.g.e.*, s.182.

¹⁰ Sabrina Karim, "The Legacy of Peacekeeping on the Liberian Security Sector", *International Peacekeeping*, Cilt 27, No 1, 2020.

çatışmalara olan etkileri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise BM'nin Liberya iç savaşındaki çatışma yönetimi; çatışmanın sonlandırılması, barışın sağlanması ve barışın inşası olmak üzere üç boyutta tartışılmıştır. Makalede Liberya'da yaşanan çatışmaların yönetilmesinde önemli bir role sahip olan BM'nin yanı sıra çatışmaların sonlandırılmasında yer alan Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu'nun (Economic Community of West African States, ECOWAS), çatışma yönetiminde yer alan UNMIL'in ve diğer aktörlerin faaliyetleri de değerlendirilmiştir.

1. Çatışma Yönetimi

Çatışma; siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal inanç nedenlerine bağlı olarak veya hedeflere ulaşmak için karşılıklı olarak birbirine bağlı iki grup arasında ya da dış aktörlerin müdahalesi sonrasında içsel ve çevresel tehditlere karşı verilen, yoğunluk düzeyi ve şiddet derecesine göre farklılık gösteren, gizli veya açık bir mücadeleden oluşan geçici bir süreçtir¹¹. Çatışmaların yaşanmaması için erken önlemler alınması, önleyici diplomasi yöntemlerinin kullanılması, uluslararası ve bölgesel barış için oldukça önemlidir. Ancak yine de çatışmalar yaşanmakta ve dış müdahale söz konusu olabilmektedir¹². Dış müdahale kapsamında komşu ülke kendisine gelebilecek göçmenleri engellemek, bölgesel örgütler bölgesel barışa yönelik tehdidi ortadan kaldırmak veya BM gibi uluslararası örgütler ise uluslararası barışı korumak için çatışmalara müdahale edebilmektedir¹³.

Çatışmaların yoğunluk seviyesine ve şiddet durumuna göre gizli ve görünür olmak üzere iki farklı türü bulunmaktadır. Gizli çatışmalar, şiddet içermemektedir ve taraflar durumlar karşısında farklı pozisyonlar alabilmektedir. Benzer şekilde görünür çatışmalar da şiddet içermemektedir. Sözlü baskı, ayrışma veya dışlama dilinin hâkim olması, şiddetle tehdit etme, ekonomik yaptırımlar uygulanması gibi eylemlerle olayların şiddete doğru tırmandırılması görünür çatışmayı beraberinde getirmektedir¹⁴.

¹¹ Nezir Akyeşilmen, "Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz", **Barışı Konuşmak**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2013, s. 22.

¹² Andrea Ruggeri et al., "Winning the Peace Locally: UN Peacekeeping and Local Conflict", **International Organization**, Cilt 71, No 1, 2017.

¹³ United Nations, "Maintain International Peace and Security", <https://www.un.org/en/our-work/maintain-international-peace-and-security> .

¹⁴ Nezir Akyeşilmen, **a.g.e.**, s.27.

Düşük seviyelerdeki bu çatışmalara müdahale edecek olan aktörlerin çatışma yönetimini iyi yönetememesi halinde iç savaşlar çıkabilmektedir. Bu nedenle BM başta olmak üzere çatışma yönetimine müdahil olacak aktörlerin çatışma yönetimini etkin yürütmeleri vasıtasıyla çatışmaların erkenden sonlandırılması mümkün olabilecektir.

Literatürde çatışma yönetimi kavramsal olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kimi yazarlar kavramı çatışmayı idare etme/yönetme anlamında kullanılırken kimi yazarlar kavramın bütün çatışma safhalarını kapsayan bir süreç olduğunu ifade etmektedir¹⁵. Öyle ki Tanner, çatışma yönetimi kavramını çatışmayı sınırlandırma, çatışmanın tasfiyesi ve çatışmayı çevreleme süreci olarak tanımlarken¹⁶ Hamad ise bu tanımlamaya çatışmanın başlaması, tırmanması, çözüm aşaması ve çatışmanın dönüştürülmesi gibi alt başlıkların da dahil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır¹⁷. Ramsbotham ve diğerleri ise kavramın çatışma çözümü ile ilişkili olduğunu ve çatışmanın tüm süreçlerini kapsadığını ifade etmektedir¹⁸. Diğer yandan Reimann çatışma yönetimi kavramının çatışmanın tasfiyesi, çatışma çözümü ve çatışmayı dönüştürme evrelerini kapsadığını belirtmektedir¹⁹. Bununla birlikte Axt ve diğerlerine göre ise bu safhalara ek olarak çatışmayı engelleme süreci de kavrama dahil edilmelidir²⁰. Akyeşilmen konuya farklı bir şekilde yaklaşarak kavrama strateji, aktör ve önlemler boyutlarını da dahil etmiş ve kavramın çatışmayı yatıştırma, çatışmayı çözme ve çatışmayı dönüştürme olmak üzere üç safahatta ele alınması gerektiğini belirtmiştir²¹. Diğer yandan Hettne'ye göre çatışma yönetiminde altı unsur bulunmaktadır²²;

¹⁵ Fulya Köksoy, "Çatışma Yönetimi Mi Yoksa Çatışma Çözümü Mü?: Barış Müzakere Sürecine Teorik Olarak Yaklaşmak", **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, Cilt 7, No 2, 2018.

¹⁶ Fred Tanner, "Conflict Prevention And Conflict Resolution: Limits Of Multilateralism", 30 Eylül 2000, <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/article/other/57jq2.htm>

¹⁷ Ahmad Azem Hamad, "The Reconceptualisation Of Conflict Management", **Peace, Conflict and Development: An Interdisciplinary Journal**, Cilt 7, 2005.

¹⁸ Oliver Ramsbotham et al., **Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management And Transformation Of Deadly Conflicts**, United Kingdom, Polity Press, 2011.

¹⁹ Cordula Reimann, "Assessing the State-of-the-Art in Conflict Transformation –Reflections from a Theoretical Perspective", http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2568/pdf/reimann_handbook.pdf

²⁰ Heinz-Jürgen Axt et al., "Conflict: A Literature Review", 23 Şubat 2006, <https://tr.scribd.com/document/47839338/Conflict-Review>

²¹ Akyeşilmen, **a.g.e.**, s.39.

²² Hettne, **a.g.e.**

- Çatışmaları erkenden önleme (*prevention*) veya aktif önleme (*Pro-vention*)
- Önleyici diplomasi ve güven inşa eden önlemler
- Dış müdahale yöntemleri
- Barışı yerleştirme (*peace settlement*)
- Çatışmanın çözüme ulaştırılması
- Çatışma sonrası yeniden yapılanma

Akademisyenler tarafından farklı açılardan ele alınan çatışma yönetimi kavramının temelde çatışmanın sonlandırılması, barışın sağlanması ve barışın inşası olmak üzere üç aşamaya dayandığı görülmektedir. Her bir aşamada belirlenen farklı stratejiler ve hedefler sayesinde çatışma yönetimi daha etkili ve verimli olabilecektir. İlk aşamada çatışmanın sonlandırılması için çatışmayı erkenden önlemeye yönelik adımlar atılmalıdır. Barışın sağlanması aşamasında ise uzlaşmaya yönelik olarak taraflar bir araya getirilmeli, barışın kalıcı olmasına yönelik yaklaşımlar sergilenmelidir. Barışın inşası aşamasında ise iyileştirilmesi gereken alanlar belirlenmeli; sosyal, ekonomik, yasal, eğitim, kentleşme, ülke imajı, demokratik düzenin yeniden sağlanması gibi alanlarda gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Bu çalışmalar ile farklı grupların toplum içerisindeki entegrasyonu ve toplumun kendiliğinden barış sürecine sahip çıkmasının sağlanması hedeflenmelidir.

Tablo 1: Çatışma Yönetimi Aşamaları, Stratejileri ve Hedefleri

Aşamalar	Stratejiler	Hedefler
Çatışmanın Sonlandırılması	<ul style="list-style-type: none">• Çatışmanın siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerinin ortaya konulması• Çatışmaya müdahale için askeri ve diplomatik yöntemlerin belirlenmesi• Müdahale planlamasının yapılması	<ul style="list-style-type: none">• Tarafların müzakere masasına oturmalarına ikna edilmesi• Çatışmanın sonlandırılması ve ateşkesin sağlanması
Barışın Sağlanması	<ul style="list-style-type: none">• Taraflar bir araya getirilerek müzakere yapılması• Uzlaşmanın sağlanmasına yönelik adımlar atılması• Müzakerelerde danışmanlık ve gözlem yapılması	<ul style="list-style-type: none">• Barış sürecinin kalıcı ve istikrarlı olması
	<ul style="list-style-type: none">• Demokratik ve yasal reformların düzenlenmesi	

Barışın İnşası	<ul style="list-style-type: none"> • Halkın barış inşası sürecine hazırlanması için eğitim çalışmalarının yapılması • Halkın ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarının çözümünün desteklenmesi • Kentlerin alt yapı sorunlarının giderilmesi • Ülke imajını düzeltmeye yönelik faaliyetler yürütülmesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Toplumun farklı kesimlerini entegre olması • Toplumu ayrıştırmaya sebep olacak unsurların ortadan kaldırılması • Toplum tarafından barışın çatışmadan daha önemli olduğunun anlaşılması
----------------	--	---

Kaynak: Nezir Akyeşilmen, “Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz”, Barış Konuşmak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2013, s. 39.

BM, sivil toplum kuruluşları, bölgesel örgütler, insani yardım kuruluşları gibi birçok aktör çatışma yönetiminin birer iştirakçisi olabilmektedir. Çatışma yönetiminin farklı safhalarında görev alan bu kuruluşların temel amacı, çatışmanın önlenmesi ve kalıcı barışın sağlanmasıdır. Ancak bu aktörler içerisinde yasal ve küresel meşruluğa sahip tek kuruluş BM örgütüdür. Bölgesel örgütler, güvenlik iş birliği alanında henüz yeterli öneme sahip olamamışlardır. Bölgesel örgütlerle yapılacak iş birliklerinin çok önemli olmasıyla birlikte BM ile bölgesel örgütler arasındaki görev dağılımında sıkıntılar yaşanabilmektedir. Örneğin Kosova’daki çatışmalara yönelik NATO askeri müdahalesinde BM Genel Sekreteri Kofi Annan, çatışmanın önlenmesi, barışın sağlanması ve barışın inşasında BM ile bölgesel örgütler arasında bir rekabetin olmaması gerektiğini ifade etmiştir²³. Öyle ki BM’nin çatışma yönetimine öncülük etmesi hem uluslararası yasal meşruiyeti açısından zorunlu olabilmekte hem de uluslararası toplum ve çatışma yaşayan ülkeler, BM’nin çatışma yönetiminde aktif olarak varlığını görmek istemektedir.

2. Birleşmiş Milletler ve Çatışma Yönetimi

Akademik topluluklar ve bağımsız uzman kuruluşlar, 1990 yılının sonlarına doğru çatışma nedenleri ve önleyici diplomasinin önemi üzerine başlattıkları araştırma projesinde çatışmalara müdahale edilmesi hususunda özellikle BM’nin sorumluluklarına değinmişlerdir²⁴. Nitekim BM’nin Srebrenitsa ve Ruanda’daki çatışmalara müdahalesini konu alan 1999 yılındaki raporuna göre BM, yaşanan

²³ Tanner, a.g.e.

²⁴ A.g.e.

ölümcül şiddet olaylarının soykırımı dönüşmesini engellemede başarısız olmuştur²⁵. Rapor, akademik dünyada BM'nin çatışma yönetimi stratejisinin sorgulanmasına ve BM'nin etkinliğinin nasıl artırılabilineceği ile ilgili tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Bazı analistlere göre çatışmaları önlemede erkenden tedbir alamamanın temelinde çatışmalara müdahale etmek için yeterli zamanın olmayışı ve politik meseleler vardır. Ölümcül çatışmaları önleme üzerine yapılan çalışmalarda uyarıcı unsurlar tarafından yapılacak erkenden uyarı sistemi ile çatışmalara erkenden müdahale edilebileceği konusu üzerinde ilk kez Carnegie komisyonu durmuştur. Ancak BM, erken uyarı sistemini doğru bir yöntem olabileceği hususuna şüpheyle yaklaşmıştır. Nitekim BM'nin 1999 yılındaki Ruanda raporuna göre erken uyarı araçlarından alınan sinyallerin doğru bir şekilde analiz edilip karar alıcılara transfer edileceği anlamı çıkarılmamalıdır. Bununla birlikte BM, 1992 yılında kendisine bağlı olan Bilgi Toplama ve Araştırma Ofisini (OCRI) kapatmış ve yetkilerini Politik İlişkiler Departmanı'na devretmiştir. Ancak 1995 yılında yayınlanan Küresel Yönetişim Komisyonu Raporu'nda BM'nin şiddetli çatışmalara ve insani trajedilere yol açacak durumlara karşı yeni bir bilgi toplama sistemi geliştirmesi gerektiği ifade edilmiştir. Diğer yandan BM'nin çatışmalara erken müdahale etmekte isteksiz olmasının temel sebeplerinden bir diğeri de BM'ye üye devletlerin bu konuda isteksiz olmasıdır. Nitekim Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) daimî üyesi devletler ve çatışma yönetimi uzmanları dahil birçok aktörün teklifine rağmen BM üyesi ülkeler, çatışmaları önlemede önemli bir unsur olacak olan BM Hızlı Müdahale Gücü'nün kurulmasına sıcak bakmamıştır²⁶. BM'nin çatışmaları erkenden önlemeye yönelik isteksizliğinin temelindeki bu sorunlarla birlikte BM'nin uluslararası barışı korumaya yönelik yasal sorumluluklarının olduğu ve uluslararası barış için önemli bir aktör olduğu da bilinen bir gerçektir.

²⁵ UN, S/1999/1257, "Report of the independent inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda", 15 Aralık 1999, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/POC%20S19991257.pdf>

²⁶ Tanner, **a.g.e.**

BM, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barışın ve düzenin sağlanması için kurulmuş evrensel bir örgüttür. Örgütün kurucu antlaşmasında uluslararası barış konusuna özellikle vurgu yapılmıştır. BM Antlaşması'nın VI. Bölümünde uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesine yönelik yol ve yöntemler belirtilmiştir. Nitekim Antlaşma'nın 33. Maddesi uluslararası barış ve güvenliğin bozulmasını tehlikeye düşürecek nitelikte uyuşmazlığa taraf olan grupların öncelikli olarak görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile bölgesel kuruluş ve anlaşmalara başvurmak üzere veya kendi seçecekleri başka yollarla çözüm aramalarını tavsiye etmektedir. BM, öncelikli olarak çatışan taraflara barışçıl çözüm yollarını önererek uluslararası alanda uzlaşma kültürünün yerleşmesini istemektedir. Diğer yandan antlaşmanın VII. Bölümünde ise uluslararası güvenliğin tehdit edilmesi halinde öncelikli olarak sosyal ve ekonomik önlemler alınabileceği, yetersiz olması halinde ise silahlı kuvvete başvurulabileceği ifade edilmiştir²⁷. Nitekim çatışma yönetimine yönelik olarak uluslararası alandaki genel konsensüs, silahlı kuvvetten ziyade uzlaşma, arabuluculuk, anlaşmaya yönelik yöntemlerin kullanılması şeklindedir²⁸.

BM'nin çatışma yönetiminde görev alan başlıca kurumları Güvenlik Konseyi, Genel Kurul ve Genel Sekreterliktir. Kurumlar, çatışmaları çözmeye yönelik olarak başarılı veya başarısız sonuçlanan birçok antlaşmada yer almıştır. Nadir olmakla birlikte Güvenlik Konseyi'nin kararı sonrasında İran-İrak savaşı gibi sonlandırılan çatışmalar da vardır. Diğer yandan özel temsilciler aracılığı ile Genel Sekreterlik, çatışmanın çözümü için yoğun çaba sarf eden bir organ olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Genel Sekreterlik tarafından El Salvador, Angola, Mozambik, Liberya, Batı Sahra gibi ülkelerde barışın sağlanması için yoğun gayret gösterilmiştir. Genel Kurul ise aldığı tavsiye kararlar ile sömürgeci devletlerin küresel ve bölgesel etkilerinin kırılmasına ve rasyonel kararların alınmasına etki etmiştir²⁹.

²⁷ Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>.

²⁸ Tom Woodhouse, "Conflict Resolution and Peacekeeping: Critiques and Responses", **International Peacekeeping**, Cilt 7, No 1, 2000.

²⁹ Peter Wallensteen, **Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System**, London, SAGE Publications, 2002.

Uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında sorumluluk alabilecek ve kurumsal olarak en iyi örgütlenmiş olan, önemli derecede sermayenin sağlandığı tek kuruluş BM'dir. BM, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok devletlerarası veya ülke içi çatışmalara arabuluculuk yapmış, çatışma yönetiminde görev almıştır³⁰. Ancak örgütün kuruluş amacı özellikle Soğuk Savaş sonrasında gerçekleştirilen barışı koruma operasyonları ile değişime uğramıştır. Barışı koruma operasyonlarının kapsamı zamanla genişletilmiş ve seçimler, mültecilerin geri getirilmesi, insan hakları gibi alanlar da bu kapsama dahil edilmiştir³¹.

BM'nin kuruluşundan Soğuk Savaş dönemine kadar geçen süreçte birçok çatışma yaşanmış, çatışmalar devletlerarası olmaktan ziyade devlet içi olmaya başlamıştır. BM Eski Genel Sekreteri B. Boutros Ghali, 1992 yılında hazırladığı raporunda sivillerin ülke içi çatışmalardan olumsuz etkilendiğini, çatışma yönetimi için uluslararası sistem içerisinde yeni uygulamaların gerekli olduğunu ifade etmiştir. Raporunda çatışma yönetimi; önleyici diplomasi, barışın sağlanması, barışın korunması, çatışma sonrası barışın inşa edilmesi olmak üzere dört aşama olarak ele alınmıştır. Barışı sağlama ve koruma operasyonlarının etkili olabilmesi, insanlar arasında refah ve güvenin artırılabilmesi için ülke içi çatışmaları bitirecek antlaşmalar yapılmasına ve çatışma sonrası barışın inşası sürecine önem verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu kapsamda çatışan tarafların silahsızlandırılması ve düzenin yeniden sağlanması, silahların toplatılması, mültecilerin tekrardan evlerine döndürülmesi, güvenlik personeline danışmanlık yapılması ve eğitim verilmesi, seçimlerin gözlemlenmesi, insan haklarını korumak için çabaların artırılması, devlet kurumlarının yeniden yapılandırılması ve güçlendirilmesi, siyasi katılımların artırılması gerektiği ifade edilmiştir³². Diğer yandan BM Eski Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından Lakhdar Brahimi'ye düzenlettirilen BM Barış Operasyonları konulu panel sonrası hazırlanan raporda da barış operasyonları; çatışmayı önleme, barışı sağlama ve barışı inşa etme olmak üzere üç temel bileşene dayandırılmıştır. Rapora göre çatışmaların uzun süreli

³⁰ Holley Hansen et al., "IO Mediation of Interstate Conflicts: Moving Beyond The Global Versus Regional Dichotomy", *Journal of Conflict Resolution*, Cilt 52, No 2, 2008.

³¹ **A.g.e.**

³² UN, A/47/277 – S/24111, "An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace Keeping", 17 Haziran 1992, https://www.un.org/ruleoflaw/files/A_47_277.pdf

engellenebilmesi için barış anlayışının sağlam bir temele inşa edilmesi gerekmektedir³³.

Barışın temellerinin sağlamlaştırılması için diplomatik süreç içerisinde yapılan çatışmayı önleme girişimleri basit aktiviteler olarak görülebilir ancak bu girişimler tarafların bir araya gelmesine imkân verebilmektedir. Barışın sağlanma ise devlet içi veya devlet dışı örgütlerin temsilcilerinin katılabildiği, diplomasi ve uzlaşmanın ön planda olduğu bir süreçtir. Bununla birlikte barışı koruma operasyonları, son 50 yılda ateşkes sonrası geleneksel olarak askeri gözlemlerin olduğu yapıdan asker ve sivil unsurların birlikte hareket ettiği yapıya doğru evrimleşmiştir. Barış inşası ise savaş sona erdikten sonra inşa süreci için gerekli araçların sağlanması ve barış temellerinin yeniden atılmasıdır. Öyle ki inşa süreci sadece savaşçıların sivil toplumla entegre edilmesini değil bununla birlikte kanunların güçlendirilmesini, yargılama ve ceza reformunu, yerel polisin eğitilmesini ve yeniden yapılandırılmasını, uluslararası gözlemciler vasıtasıyla insan haklarına saygının artırılmasını ve teknik yardımları da kapsamaktadır³⁴.

199

Çatışma yönetiminde çatışmanın sonlandırılması ve barışın sağlanması için çatışmanın siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerinin bilinmesi oldukça önemlidir. Çatışmaya müdahale edecek aktörlerin sorunu anlaması ve müzakerelerde çözüm üretmesi, çatışmanın nedenleri üzerine yapacakları dikkatli analizlere bağlı olacaktır. BM'nin Liberya iç savaşına müdahalesinde öncelikli olarak çatışmanın sosyal, ekonomik ve siyasi nedenlerine bağlı verileri toplaması, analiz etmesi ve süreci yönetmesi, çatışmanın sonlandırılmasında ve barışın sağlanmasındaki öncelikli faaliyetleri olmalıdır. Öyle ki tarafları uzlaştıracak olan BM, süreci ve verileri dikkatli analiz etmesi ile çözüm üretimine verimli katkılar sağlayabilecektir.

3. Liberya'da Çatışma Temelinde Ulus Devlet İnşası

Liberya, Amerika öncülüğünde kurulan ve Afrika'nın ilk bağımsızlığını kazanan ülkesidir. Amerika'da özgürlüğünü kazanan siyahi kölelerin Liberya'ya getirilmesiyle

³³ UN, A/55/305-S/2000/809, "Report of The Panel on United Nations Peace Operations", 21 Augustos 2000, <https://www.un.org/ruleoflaw/files/brahimi%20report%20peacekeeping.pdf>

³⁴ A.g.e.

başlayan ulus inşası süreci, ülkede çatışmalarında başladığı süreç olmuştur³⁵. Liberya Devleti'nin iki grubun üstünlük kurma mücadelesine dayalı bir çatışma zemini üzerinde kurulması, sonradan yaşanacak olan çatışmaları da farklı şekillerde etkilemiştir. Nitekim ülkede yaşanan iç savaşların ve darbelerin temelinde de yine farklı etnik grupların bulunması, Liberya'nın ulus devlet inşasının sağlam temellere dayanmadığını göstermiştir. Kuruluş yıllarında bölgenin en prestijli ülkesi iken zaman içerisinde Afrika'nın en kanlı çatışmalarının yaşandığı bir ülke haline dönüşmesi, Liberya'nın bölgesel ve uluslararası imajını olumsuz yönde etkilemiştir.

Liberya, kelime anlamı olarak özgürlerin toprağı anlamındadır ve kelime kökü 'liberty' yani özgürlük kavramına dayanmaktadır³⁶. Özgürlük anlayışını temel alan Liberya'nın zaman içerisinde demokratik süreci farklı şekillerde bozulmaya başlamıştır. Liberya nüfusunu genel olarak ABD'den gelen zenciler, yerli kabileler, Liberyalı olmayan Afrikalılar, Hintliler, Pakistanlılar, çoğunlukla Lübnanlı tüccarlar ve ABD vatandaşı olan batılı yerleşimciler oluşturmaktadır. Ülke nüfusunun %85,6'sı Hristiyan, %12,2'si Müslüman, %2,2'si yerel dinlere mensuptur³⁷. Liberya'da 16 etnik yapı olmakla birlikte en çok bilinenleri Kpelle, Mano, Baso, Grebo, Kru ve Vaj kabilleridir³⁸. Birçok etnik ve dini yapının bulunduğu ülkede baskın olan birkaç kabile bulunmaktadır. Özellikle Kru kabilesinin Amerika'dan gelen Liberyalılar karşısında güçlü olmak istemesi, buna karşın Amerikalı Liberyalıların yerel halk karşısında kendilerini üstün görmesi, etnik düzeyde gizli bir çatışmanın başlangıcını oluşturmuştur.

Köleliğin henüz yasaklanmadığı dönemde sayıları gittikçe artan özgür köleleri Afrika'ya geri gönderme isteğinde olan ABD, Amerikalı özgür siyahları Afrika'ya yerleştirmek için 1816'da Amerikan Kolonizasyon Derneği'ni kurmuştur. Dernek, ABD'nin de desteğiyle başkent Monrovia'nın Montserrado bölgesindeki toprakları

³⁵ Haluk Hastürk, "Liberya'da Özgürlük ve Ölüm: Bir İç Savaşı Anlamak", Kasım/Aralık 2003, sayı 175-176, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-175-176-kasim-aralik-2003/2362/liberya-da-ozgurluk-ve-olum-bir-ic-savasi-anlamak/4450>

³⁶ Davut Dursun, "Liberya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, 2003, s.174.

³⁷ Ticaret Bakanlığı, "Liberya Ülke Profili", <https://ticaret.gov.tr/data/5b885d75af23be7c5c10c55a/L%c4%b0BERYA%20PROF%c4%b0L.pdf>

³⁸ Robert W. McCOLL, **Encyclopedia of World Geography**, USA, Golson Books, 2005, s.542.

yerel kabile reislerinden satın alarak özgür Afrikalıları bu bölgeye yerleştirmeye başlamıştır³⁹. Dernek, ilk olarak 1822 yılında 181 kişilik bir Amerikalı zenci grubunu Cape Mesurado sahil kesimine yerleştirerek Liberya’da bir yerleşim merkezi kurmuştur. Bu ilk yerleşim merkezine “liberty” (özgürlük) kelimesinden hareketle Liberya, burada bulunan şehre de ABD başkanı James Monroe’ye izafeten Monro-via ismi verilmiştir. Dernek daha sonra kıyı boyunca Monrovia’nın güney doğusuna doğru başka merkezler de kurmaya devam etmiştir. Koloni başına getirilen ilk siyah devlet adamı Josef Cankins Robert, 1847 yılında Liberya’nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Liberya, 1857 yılında Palmas Burnu yakınlarında oluşturulan diğer özgür köle bölgesi Maryland ile birleştirilmiştir. Bu faaliyetler kapsamında Amerika’daki bütün zencilerin Liberya’ya gelip yerleşeceği ve buradaki yerel halk ile kaynaşmanın olacağı beklenmiş ancak beklentiler istenilen seviyede olmamıştır. Öyle ki Liberya’ya 1920 yılına kadar sadece 20.000 civarında göçmen gelmiştir. Liberya’da beklenen entegrasyonun aksine Amerika’dan gelen özgür kölelerin Batılı sömürgeciler gibi yerli halk üzerinde otorite kurması ve arazilerini ellerinden alması, ulus devlet olma yolundaki Liberya’yı çatışmaların yaşandığı bir ülke haline getirmiştir.⁴⁰ Amerika’dan gelen özgür siyahi köleler ile yerli halk arasındaki kutuplaşma ve karşılıklı sergilenen olumsuz tavırlar, kuruluş aşamasındaki Liberya’nın temellerinin zayıflamasına sebep olmuştur. Amerika’dan gelen siyahi kölelerin üstünlük kompleksi ve yaşanan eşitsizlikler, yerel halkın Amerikalı siyahilere nefret duymasına neden olmuştur. Bu durum gizli çatışmaların başladığı Liberya’da birçok sosyal, ekonomik ve siyasi sıkıntıyı beraberinde getirmiştir.

3.1. Liberya’da Olayların Ekonomik Arka Planı

Afrika’nın ilk tek partili ülkesi olan Liberya’da Amerikalı göçmenler tarafından 1869 yılında kurulan True Whings Partisi, bir asırdan fazla iktidarda kalmayı başarmıştır. Ülkede Amerikan kökenli bir partinin kurulmasına karşın 1871 yılından 1925 yılına kadar özellikle İngiltere’nin etkisi ile daha çok Avrupalı şirketlerin varlığı hissedilmiştir⁴¹. Daha sonrasında Amerikan şirketi olan Firestone Tire and Robber

³⁹ Haluk Hastürk, **a.g.e.**

⁴⁰ Davut Dursun, **a.g.e.**

⁴¹ **A.g.e.**

Company şirketi, hükümetin yardımları ve aldığı tavizler ile Avrupalıların ülkedeki etkisini sona erdirmiştir⁴². Şirket, Liberya'yı ABD için büyük bir lastik üretim merkezi haline getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında ülkedeki kauçuk ağacının dikiminin artması ve limanların Amerika ile Asya arasındaki ulaşımında önemli bir rol oynaması, Liberya'nın ABD ile olan yakınlığını daha da artırmıştır. İki devlet arasında 1942 yılında imzalanan savunma antlaşmasından sonra Amerikan birlikleri ülkeye gelmeye başlamış ve Liberya ordusunun eğitimi Amerikalı subaylarca yapılmaya başlanmıştır. ABD'nin finanse ettiği modern liman, karayolları, havaalanı ve santral gibi tesislerin inşası, Amerikalı şirketler tarafından yapılmıştır. Bu durum karşısında William S. Tubman, Amerika'nın yanında yer alarak müttefikler safında 1944 yılında savaşa katıldığını ilan etmiştir. 1944 – 1971 yılları arasında başkanlık yapan Tubman, izlediği “birleşme” ve “açık kapı” siyasetleriyle bir yandan Amerika'dan gelen özgür zencilerle yerliler arasındaki ayrımın ortadan kaldırmayı ve iki toplumun birbiriyle kaynaşmasını hedeflerken diğer yandan yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışmıştır⁴³. Ancak Amerikan işletmelerine bazı imtiyazlar tanınması, ülke ekonomisini ABD etkisine sokmuş ve bu durum ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. İngiliz sömürgesinden kurtulan ülkenin Amerika hegemonyası altına girmesi, ülke içerisinde ekonomik olarak gizli bir çatışmanın başlamasına sebep olmuştur. Başkan Tubman'ın ölümünden sonra yerine geçen William R. Tolbert de benzer politikalara devam ederek ABD'nin yanında yer almaya devam etmiştir. Diğer yandan dünya piyasalarında kauçuk ve demir fiyatlarının düşmesiyle birlikte ülke ekonomisi bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiş ve dış borç alınarak ülkenin ayakta kalması sağlanmıştır. Ülkenin ekonomik olarak yaşadığı bu sıkıntı, gizli çatışmanın görünür çatışmaya dönüşmesine neden olmuştur. Ülkede Amerika'nın hegemonyasından kaynaklanan huzursuzluklar sonrasında yer yer ayaklanmalar başlamıştır. Şiddet içeren çatışmaların artması üzerine Başçavuş Samuel K. Doe tarafından ihtilal yapılmış ve ülke yönetimi ilk defa Amerikalı Liberyalılardan yerel Liberyalılara geçmiştir. Ancak Samuel K. Doe'nun giderek kötüleşen ülke

⁴² Brian G.Shellum, *Africa American Officer in Liberia: A Pestiferous Rotation 1910-1942*, USA, University of Nebraska Press, 2018, s.177.

⁴³ Christopher Clapham, “Liberia”, *Africa South of the Sahara 2003*,32 nd Edition, England, Europa Publication, 2002, s. 564.

ekonomisini düzeltmemesi ve Amerika'dan alınan dış borçların ülke ekonomisini daha da zora sokmasıyla toplumsal huzursuzluklar artmaya başlamıştır. Bazı maden ocaklarının kapatılması ve kauçuk yapımının durması ile ülkede işsizlik ve toplumsal gösteriler artmaya başlamıştır. Bu durum 1980'li yıllarda muhalefetin iktidar karşısında güçlenmesine ve 1990'lı yıllarda ülkenin kuzeydoğusunda silahlı çatışmaların başlamasına etki etmiştir. Zaman içerisinde çatışmanın kabileler arası savaşa dönüşmesiyle savaşın şiddeti daha da artmış ve 500 bine yakın insan komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. ECOWAS'a bağlı barış gücü, ülkede yaşanan iç savaşa müdahale etse de çatışmaları sonlandırmakta yetersiz kalmıştır⁴⁴. Bu durum ülkenin tarihinde ikinci kez ekonomik olarak gizli çatışmanın görünür çatışma sürecine dönüştüğünü göstermiştir.

3.2. Liberya'da Olayların Siyasi Arka Planı

Liberya'da yaşanan iç savaşların temelinde genel olarak ekonomik sıkıntılar görülse de siyasi karışıklıklar, darbeler ve iktidar baskısına dayalı politikalar da çatışmaların yaşanmasına etki etmiştir. Kuruluş yıllarında özgürlükler ülkesi olarak bilinen Liberya, demokratik yapısı ile Afrika'nın tek partili ilk devleti olmuştur. Ülkenin ilk devlet başkanı olan Joseph Jenkins Roberts ve sonrasında gelen diğer devlet başkanları, ülkenin tek partisi olan True Whig Partisi'nden seçilmiştir. Amerika'dan gelen yerleşimcilerin etkisi altında olan True Whig Partisi, 1877-1980 yılları arasında girdiği tüm seçimleri kazanmıştır⁴⁵. Amerika kökenli Liberyalılar, ülke nüfusunun %5'lik bir kısmını oluşturmasına karşın Parti yönetimi sayesinde bütün ülkeyi sosyal, politik ve ekonomik olarak kontrol altında tutabilmişlerdir. Yerel halk ile bir ayrımcılık içerisinde olunması ve ülkenin oligarşi ile yönetilmesi ülkede çatışmalara zemin hazırlamaya başlamıştır⁴⁶. Başkan Tolbert döneminde artan ekonomik sıkıntıları fırsat bilen Samuel Kanyon Doe, 1980 yılında yaptığı ihtilal ile yönetime el

⁴⁴ Dursun, a.g.e. s.173-174.

⁴⁵ Adedeji Ebo, "The Challenges and Opportunities of Security Sector Reform in Post-Conflict Liberia", **Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF)**, Occasional Paper No.9, Geneva, December 2005, s.4

⁴⁶ Burak Toygar Halistoprak, "The Role of Regional Organizations in Humanitarian Intervention: The Case of Liberia Peacebuilding Operation and ECOWAS Intervention", **Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Güz 2015, Sayı 35, s.6.

koymuştur⁴⁷. Halkın Kurtuluşu Konseyi'ni (People's Redemption Council, PRC) kuran Doe, ilk başlarda yerli halktan destek görmüş ancak halk zaman içerisinde Doe iktidarında baskı, yolsuzluk ve insan hakları ihlalleri ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer yandan darbeye destek veren Çavuş Quiwonkpa, Doe tarafından pasif bir göreve getirilmek istenince 1983 yılında ülkeyi terk etmiştir. Quiwonkpa ile akrabalığı nedeniyle Charles Taylor da Konsey'den ihraç edilmiştir. Quiwonkpa'nın 1985 yılında gerçekleştirdiği darbe girişiminin başarısız olmasıyla Doe'nun askerleri Quiwonkpa'yı öldürmüş, Gio ve Mano gruplarına karşı etnik temizliğe başlamıştır. Hükümetin baskıcı politikaları karşısında bu kabilelerin hükümete karşı duyduğu öfke ve kinin artmasıyla Charles Taylor, Liberya Ulusal Vatansever Cephe (National Patriotic Front of Liberia, NPFL) oluşumunu başlatmış ve genç yerlilerden oluşan bağımsız gruplarla iş birliği yapmıştır. Bu durum zaman içerisinde Doe'nun mensubu olduğu Krahn kabilesi ve Mandingolar ile Gio ve Manolar arasında yaşanacak olan iç savaşın tohumlarının atılmasına sebep olmuştur. Diğer yandan NPFL'den ayrılan bir grup, Doe döneminde asker olan Prince Yormie Johnson'ın kurduğu ve yeni bir oluşum olan Liberya Bağımsız Ulusal Vatansever Cephesi'ne (Independent National Patriotic Front of Liberia, INPFL) geçmiş ve Monrovia'nın bir kısmını ele geçirmiştir. Ülkede üç farklı grubun birbiri ile yaşadığı çatışmalar ülkeyi kanlı bir iç savaşa sürüklemiştir. Çatışmaların sonlandırılması için başta BM olmak üzere uluslararası örgütlere çağrı yapılırken en büyük beklenti Amerika'nın çatışmalara müdahale etmesi şeklinde olmuştur. Ancak Amerika, gayri resmi kolonisi olarak görülen Liberya'ya müdahale etmek yerine 1990 yılında vatandaşlarını ülkeden tahliye etmiştir. Bu durum Liberya halkında büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Çatışmanın sonlandırılması ve barışın sağlanması için ECOWAS'ın girişimleri doğrultusunda kalıcı bir ateşkesin tesisi ve istikrarın sağlanması istenilmiş ancak BM, Afrika Birliği Teşkilatı ve diğer uluslararası aktörlerin katılımında gerçekleşen antlaşmalardan netice alınamamıştır⁴⁸. Daha sonrasında Gana'nın girişimleri ile ilerleme sağlanabilmiş ve 1994 yılında taraflar arasında yapılan Akra Barış Antlaşması ile ateşkes sağlanmıştır. Nijerya'nın

⁴⁷ Hastürk, **a.g.e.**

⁴⁸ Engin Avcı, "İç Savaştan Devlet Başkanlığı Seçimine: Liberya'da Kalıcı Barış ve İstikrar Ne Derece Mümkün?", **Akademik Bakış**, Cilt 13, No 26, 2020, s.176-181.

girişimiyle 1996'da yapılan Abuja Barış Anlaşması'nda tarafların parti kurarak 1997 seçimlerine girmeleri kararlaştırılmış⁴⁹, BM gözetiminde yapılan seçimlerde Charles Taylor, oyların %75'ini alarak başkan olmuştur⁵⁰.

Ülkede savaşın 1997'de son bulmasıyla birlikte Başkan Taylor güvenlik güçlerinin yeniden yapılanması konusunda Batı Afrika Devletleri Ekonomi Topluluğu'nun (The Economic Community of West African States Monitoring Group, ECOMOG) yardım amaçlı müdahalesini reddetmiştir. Bunun yerine Anti Terörist Birimi (Anti Terrorist Unit, ATU) ve Özel Güvenlik Birimi (Special Security Service, SSS) adında iki güvenlik birimi kurmuştur. Direk başkana bağlı olan bu birimlerin kanunsuz olarak kurulması ve bu birimlere devlet bütçesinden fazla harcama yapılması, ülke ekonomisine büyük ölçüde zarar vermeye başlamıştır. Bununla birlikte bu birimlerin taciz ve insan haklarına aykırı eylemlerine karşı devlet tarafından oluşturulmuş bir şikâyet mekanizmasının olmaması, Taylor iktidarının halk üzerindeki baskısını daha da artırmıştır. Her iki birim de sivillere yönelik tacizde bulunan, gasp ve yağma yapan gruplar olarak bilinmiştir. Öyle ki ATU tarafından yapılan suda bekletme, erimiş plastikle yakma, dayak, cinsel taciz gibi insan haklarına aykırı eylemlerin olması, Taylor iktidarının meşruiyetini oldukça azaltmıştır. Taylor yönetiminden sonra Liberya polisine bağlı olarak kurulan Özel Operasyon Birimi (Special Operations Division, SOD) tarafından yapılan keyfi tutuklamalar, halka yönelik işkence ve gasp gibi eylemler, ülkede insan haklarına yönelik ihlallerin devam ettiğini göstermiştir⁵¹.

Siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak Liberya'da 1989-2003 yılları arasında iki iç savaş yaşanmış, bu savaşlarda ülkenin birçok sosyal tesisi kullanılamaz hale gelmiş, ülkenin altyapısı çökmüş, 250 binden fazla insan ölmüş⁵² ve bir milyondan fazla insan göç etmek zorunda kalmıştır⁵³. İsyancılar sadece birbirlerine değil aynı zaman sivil halka da zarar vermiştir. Birçok insan hastanelerin tahrip

⁴⁹ Burak Toygar Halistoprak, **a.g.e.**, s.15.

⁵⁰ United Nations, UNOMIL, "Liberia", <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomilS.htm>

⁵¹ **Human Rights Watch**, Back to the Brink, War Crimes by Liberian Government and Rebels, America, Vol.14 No.4, My 2002, s. 6-7.

⁵² Ezekiel Pajibo, "Civil Society and Transitional Justice in Liberia: A Practitioner's Reflection from the Field", **Advance Access publication**, Cilt 1, No 2, July 2007.

⁵³ Danny Hoffman, "The Civilian Target in Sierra Leone and Liberia: Political Power, Military Strategy and umanitarian İntervention", **African Affairs**, Cilt 103, No 411, 2004.

olmasından dolayı bulaşıcı hastalık tehlikesine maruz kalmış, 1,4 milyona yakın insan ise ülke içerisinde yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte birçok kadın ve kız çocuğu cinsel şiddet görmüştür. Monrovia'da yapılan bir araştırmaya göre ankete katılan kadınların %49'u en az bir asker ya da savaşçı tarafından fiziksel ve cinsel tacize uğramıştır. Bütün bu gelişmeler sonrasında BM, 2003 yılında ülkede yaşanan iç savaşa müdahale etmiş ve çatışmalar sonlandırılmıştır. BM gözetiminde 2006 yılında yapılan seçimler sonrasında Ellen Johnson Sirleaf başkan olarak seçilmiş ve ilk uygulaması tecavüz kanununun çıkarılması olmuştur. Bu sayede kadına yönelik şiddet ve tecavüz olaylarının azaltılması hedeflenmiştir⁵⁴. BM, tecavüz olaylarına yönelik kanunların şekillenmesinde kadınların söz sahibi olmasını desteklemiştir. Savaş döneminde cinsel saldırı olayları ile ilgili soruşturma dahi yapılmazken kanuni düzenlemeler sonrasında adli süreç işlemeye başlamış ve kadın hakları koruma altına alınmıştır⁵⁵.

Liberya'da yaşanan iç savaşlar sonrasında ülkede birçok bina yakılmış, halk sosyal ve ekonomik olarak zorluklar yaşamaya başlamıştır. Liberya'da UNMIL görevini ifa ettiğim 2013-2014 yılları arasında halen savaşın etkilerini görmek mümkündü. Bazı binaların duvarlarında bulunan kurşun izleri, savaş nedeniyle alt yapı tesislerinin kullanılamaz hale gelmesi, elektrik ve su gibi zaruri ihtiyaçların karşılanamaması, halkın savaş sonrasındaki durumunu gösteriyordu. Halkın işe yarayan her malzemeye ve gıdaya ihtiyacı vardı. Evlerin harabe şeklinde olması nedeniyle insanlar barınma sorunu yaşamaktaydı.

4. Liberya'da Çatışma Yönetiminde Birleşmiş Milletlerin Rolü

Birçok akademisyen çatışma yönetimi kavramını farklı şekillerde tanımlarken temelde kavramı üç aşamaya dayandırmaktadır. Çatışmalara müdahale edecek olan aktörlerin göz önünde bulundurulması gereken bu üç aşama sırasıyla çatışmanın sonlandırılması, barışın sağlanması ve barışın inşası şeklindedir. BM, çatışma yönetimine genelde barışın inşası aşamasına dahil olmakta ve diğer aşamalarda aktif olarak yer almaktan

⁵⁴ Lindsay Stark et al., "Measuring the incidence and reporting of violence against women and girls in liberia using the neighborhood method", *Conflict and Health*, Cilt 7, No 20, 2013.

⁵⁵ Piece A. Medie, "Fighting Gender Based Violence: The Women's Movement and Enforcement of Rape Law In Liberia", *African Affairs*, Cilt 112, No 448, 2013.

kaçınmaktadır. Nitekim BM'nin Liberya iç savaşına müdahalesinin de benzer şekilde olduğu, BM'nin çatışmanın sonlandırılması ve barışın sağlanması aşamalarında aktif olmaktan kaçındığı, barışın inşası aşamasında ise etkin olduğu alanların yanı sıra etkin olmadığı alanların da olduğu görülmüştür.

Çatışma yönetimi sadece çatışma sonrasında barış inşası sürecinin gözlenmesine bağlı bir misyon değildir. BM barış misyonları genelde çatışmanın sonlandırılması ve barışın sağlanması hususlarında risk almamakta ve bu görevi çoğunlukla bölgesel örgütler üstlenmektedir⁵⁶. Oysa ki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası barış ve düzenin korunması amacıyla kurulan BM, çatışmalara müdahalede meşru bir hak ve yetkiye sahip uluslararası bir örgüttür. Bununla birlikte çatışma yaşayan ülkeler ve uluslararası toplum, çatışma yönetimine diğer uluslararası sivil aktörlerden ziyade büyük bir örgütlenmeye ve sermaye birikimine sahip olan BM'nin öncülük etmesini istemektedir. Ancak BM, bu talebi karşılamakta çok da istekli görünmemektedir. Bu isteksizliğin temelinde birçok neden olmakla birlikte asıl sorunun BM üyesi ülkelerin bu konuda pasif kalmayı tercih etmeleridir. Nitekim BM üyeleri, çatışmanın sonlandırılması aşamasında etkin rol alacak olan BM Hızlı Müdahale Gücü'nün kurulmasına da sıcak bakmamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası barış ve güvenliğin korunması için kurulmuş olan BM'nin uluslararası savaş ve çatışmalara neden olabilecek her türlü sorunla ilgilenme ve sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi için girişimlerde bulunma sorumluluğu bulunmaktadır. Kendisine bağlı kuruluşları ile büyük bir yapılanmaya sahip olan BM'nin çatışma yönetiminde yer alan en önemli organı Güvenlik Konseyi'dir. Güvenlik Konseyi, dünyada barışa yönelik bir tehdit algılaması durumunda BM Antlaşması'nın 24. Maddesi kapsamında müdahale kararının verilmesi ve gerekli tedbirleri alınması yetkisine sahiptir. Konsey, Antlaşma'nın 42. Maddesine göre alınan tedbirlerin yetersiz kalması durumunda askeri önlemleri devreye sokabilmektedir⁵⁷. BM Antlaşması'nda insan haklarının ihlali dahil birçok durumun barışa yönelik tehdit olarak kabul edilmesi ile Konsey'in çatışmalara

⁵⁶ Corinne Bara ve Lisa Hultman, "Just Different Hats? Comparing UN and Non-UN Peacekeeping", *International Peacekeeping*, Cilt 27, No 3, 2020.

⁵⁷ Davut Ateş, *Uluslararası Örgütler; Devletlerin Örgütlenme Mantığı*, Bursa, DORA Yayıncılık, 2012.

müdahale bağlamında takdir yetkisi genişletilmiştir⁵⁸. Bu yetki doğrultusunda Konsey, 1509 sayılı Karar ile güvenliğin ve asayişin sağlanması ile çatışmanın yatıştırılması için 19 Eylül 2003 tarihinde Liberya'ya müdahale kararı almıştır. Liberya halkının en temel haklarından birisi olan yaşama ve özgür olma haklarının bile isyancılar tarafından engellenmesi, BM'nin ülkeye müdahalesini zorunlu kılan sebeplerin başında gelmiştir. Liberya'da çatışmanın sonlandırılmasında ilk önce bölgesel bir örgüt olan ECOWAS'a bağlı Nijerya askeri gücü (ECOWAS Mission in Liberia, ECOMIL) görev üstlenmiştir. Çatışmanın sonlandırılması aşamasında BM'nin yer almaması, BM'nin çatışmaları sonlandırmada yetersiz olduğunu göstermiştir. Çatışmanın sonlandırılmasından sonra ateşkesin ve taraflar arasında uzlaşmanın sağlanmasıyla birlikte ülkede bütün silahlar toplanmaya başlanmıştır. Barışın inşası için BM'ye bağlı birim olan UNMIL, 2003 yılında Liberya'da görev almıştır⁵⁹. UNMIL'in ülkedeki varlığı Liberya halkı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Çatışma sonrasında ülkede BM gözetiminde yapılan seçimleri 2005 yılında kazanan Ellen Johnson Sirleaf, Liberya'nın ve Afrika'nın demokratik olarak seçilmiş ilk kadın başkanı olmuştur⁶⁰. Bu durum aynı zamanda savaş sonrası kadınların yönetimde ve çalışma hayatında yer almasına öncülük etmiştir. Seçim sonrasında Liberya'da kadın hakları ve kadının statüsünü artırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Seçimlerden sonra BM, AB ve ABD'nin desteğiyle ülkenin yeniden imar edilmesi ve barışın inşası süreci başlatılmıştır⁶¹.

5. Liberya'da Barış İnşasında Birleşmiş Milletlerin Etkinliği

ECOMIL'nin müdahalesi ile yakalanan Charles Taylor, Nijerya'ya sürgüne gönderilmesinden sonra ülkede barışın inşasına yönelik çalışmalara başlanmıştır. Ülkede barışın inşası ve yönetsel istikrarın sağlanabilmesi için ECOWAS tarafından

⁵⁸ Mahmut Göçer, **İnsan Haklarının Korunması ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, Nobel Yayınları, 2009, s. 21-22.

⁵⁹ UN, S/RES/1509, "Security Council, Adopted by the Security Council at its 4830th meeting, on 19 September 2003" 19 Eylül 2003, file:///C:/Users/compo/Downloads/S_RES_1509(2003)-EN.pdf

⁶⁰ Veronika Fuest, "This Is The Time To Get In Front: Changing Roles And Opportunities For Women In Liberia", *African Affairs*, Cilt 107, No 427, 2008, s.201-224.

⁶¹ Nicolas Cook, **Liberia's Post-War Development: Key Issues and U.S. Assistance**, US, Congressional Research Service, 19 Mayıs 2010, s. 107-111.

oluşturulan bir barışı koruma gücü, Liberya’da görevlendirilmiştir. Daha sonrasında bu görevi, Ekim 2003’te BM tarafından oluşturulan UNMIL devralmıştır⁶². Güvenlik Konseyi, 1521 (2003) sayılı karar ile Liberya’da silah ambargosunun yanı sıra seyahat, elmas satımı, diğer ülkelerle finansal ilişkiler, kereste ihracatı gibi konularda kısıtlamalar getirmiş ve bu yaptırımların uygulanmasını izlemek üzere bir komite ihdas etmiştir⁶³. Daha sonrasında Güvenlik Konseyi tarafından 2006 yılında alınan kararlar ile Liberya’ya uygulanan silah ambargosuna istisnalar getirilmiş, kereste ihracatına getirilen kotalar sona erdirilmiştir. Zaman içerisinde uygulanmakta olan silah ambargosu Güvenlik Konseyi’nin 1903 (2009) sayılı kararıyla denetimli olarak kaldırılmıştır⁶⁴. Diğer yandan Güvenlik Konseyi’nin 1753 (2007) sayılı kararı ile elmas ihracatına ilişkin yaptırımlara da son verilmiştir⁶⁵.

Liberya yasalarındaki yetersizlikler ve idari eksiklikler, özellikle yönetimde şeffaflık, iyi idare ve hesap verilebilirlik mekanizmalarının yetersiz olduğunu göstermiştir. Bu nedenle Liberya’da yasal düzenlemelerin, adalet ve yönetim sisteminin yeniden inşasında BM’ye büyük sorumluluklar düşmüştür. Bu kapsamda kadın hakları, sivil ve politik haklar, adalet gibi konularda yapılacak kanunların reform kapsamında yeniden yapılandırılması planlanmıştır. Devletle vatandaş arasındaki ilişkilerin, düzenlenen yeni kanunlar ile iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla Liberya’ya gelen yardımların merkezi olarak bilinen Liberya Uluslararası Temas Grubu (ICGL), hükümet ve ekonomi yönetiminin geliştirilmesine yönelik olarak yardım programı hazırlamıştır. Liberya Ulusal Hükümet Dönüşümü Grubu ile ICGL arasında 9 Eylül 2005 yılında imzalanan bir antlaşma ile Liberya, ekonomi ve yönetim konularında uluslararası gözetim ve denetime açık hale getirilmiştir. Şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkeleri doğrultusunda ülkenin gelir toplama, sermayenin doğru harcanması ve üretimi artırma gibi yönetsel becerilerinin geliştirilmesi

⁶² David Harris, “International Library of African Studies : Civil War and Democracy in West Africa : Conflict Resolution, Elections and Justice in Sierra Leone and Liberia”, **I.B. Tauris Publisher**, 2011.

⁶³ UN, S/RES/1521, “Adopted by the Security Council at its 4890th meeting, on 22 December 2003”, 22 Aralık 2003, [https://undocs.org/S/RES/1521\(2003\)](https://undocs.org/S/RES/1521(2003))

⁶⁴ UN, S/RES/1903, “Adopted by the Security Council at its 6246th meeting, on 17 December 2009”, 17 Aralık 2009, [https://undocs.org/S/RES/1903\(2009\)](https://undocs.org/S/RES/1903(2009))

⁶⁵ UN, S/RES/1753, “Adopted by the Security Council at its 5668th meeting, on 27 April 2007”, 27 Nisan 2007, [https://undocs.org/S/RES/1753\(2007\)](https://undocs.org/S/RES/1753(2007))

amaçlanmıştır⁶⁶. Diğer yandan politika, adalet, güvenlik ve ekonomi alanlarındaki reformlar barışın inşasında önemli bir etken haline gelmiştir. Öyle ki kurumlarla ilgili yapılan bir araştırmaya göre şeffaf ve hesap verebilir kurumların olduğu ülkelerde çatışma çıkma olasılığı %30-45 daha az olmaktadır. Nitekim BM özellikle Liberya gibi ülkelerde barışın inşasına katkı sağlaması açısından kurumsal yapılanmaya ve şeffaflığa önem vermekte ve destek olmaktadır⁶⁷.

BM'nin Liberya'da sivil toplum kapasitesinin artırılmasına yönelik çalışmalara önemli katkıları olmuştur. Bu kapsamda Liberya devleti, UNMIL'in desteği ile barışın inşası için 2013 – 2018 yıllarını kapsayan bir insan hakları gelişim planı hazırlamıştır. Plan doğrultusunda Liberya halkının ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim haklarının korunacağı; kadın, çocuk, yaşlı ve engelli insanların haklarının garanti altına alınacağı taahhüdünde bulunulmuştur. Planda Liberya'nın mevcut yasalarında uluslararası kanunların belirttiği şekliyle insan hakları hükümlerinin var olduğu ancak iç çatışmalarda bu hakların ihlal edildiği kabul edilmiştir. Yaşam hakkını korumaya ve ölüm cezalarını kaldırmaya yönelik çalışmalar yapılması, plan dahilinde kararlaştırılmıştır. Özellikle uluslararası insan hakları kanunlarına uygun olarak özgürlüğün ve güvenliğin korunması yönünde polisin yaptığı ihlallerin takibine yönelik kanunların çıkarılması planlanmıştır. Bu bağlamda Liberya polisine insan hakları ile ilgili eğitim verilmesi tavsiye edilmiştir. Diğer yandan hapisane şartlarının düzeltilmesi, hapisane işlemleri sırasında işkence ve kötü muamele edenlerin cezalandırılması, ceza evlerinde mahkumlara kötü davranılmaması, yasa dışı tüm hapisane ve gözaltı merkezlerinin kapatılması, uluslararası insan hakları heyetlerine izin verilmesi konularına plan dahilinde yer verilmiştir⁶⁸.

BM, Liberya'ya müdahale ettiği 2003 yılından Liberya'dan çekildiği 2018 yılına kadar geçen süre için Liberya'ya büyük bir bütçe ayırmıştır. BM'nin Liberya'da barışın

⁶⁶ Richard Sannerholm, "Legal, Judicial and Administrative Reforms in Post-Conflict Societies: Beyond the Rule of Law Template", *Journal of Conflict & Security Law*, England, Oxford University Press, Cilt 12, No 1, 2007.

⁶⁷ UN, "Civilian capacity in the aftermath of conflict", 6 Ocak 2014, https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/5

⁶⁸ NHRAP (National Human Rights Action Plan of Liberia) (September 2013). *Government of Liberia*, https://www.ohchr.org/Documents/Issues/NHRA/Liberia_en.pdf

inşası için görevlendirdiği UNMIL'e 1 Temmuz 2013-30 Haziran 2014 tarihleri arasında ayırdığı bütçe toplamda 476.329.800 dolardır⁶⁹. UNMIL'de 2013 yılının başları itibariyle görev yapan uluslararası resmi güvenlik görevlisi sayısı yaklaşık 8000 civarında olmuş ve bunlardan yaklaşık 1400'ü Birleşmiş Milletler Polisi (UNPOL) olarak görev yapmıştır. Bu sayının 2015 yılına kadar yaklaşık 5000 rakamına düşürülmesi planlanmıştır. Bu durum Liberya'nın 2015 yılı itibariyle yavaş yavaş çatışma ortamından uzaklaştığını ve kendi kendini yönetecek seviyeye gelmeye başladığını göstermiştir. Liberya, BM'nin de desteği ile barış inşasında gelişim göstermiştir. UNPOL özellikle Liberya Ulusal Polisinin yeteneklerini geliştirme, bilgilerini artırma, polis-halk ilişkilerini geliştirme, suç araştırma ve soruşturma yöntemlerini uygulama, gözaltı işlemlerinde yapılması gerekenler ve şüphelinin haklarının öğretilmesi gibi birçok konu üzerinde dönüşüm çalışmaları yaparak Liberya polisini eğitmiştir. Bununla birlikte UNPOL, polis karakollarının inşası ve Liberya polisinin bir kısım ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da yardım sağlamıştır. Diğer yandan barışın inşası faaliyetleri kapsamında Liberyalı gençlerin silahtan arındırılması ve topluma kazandırılmasına yönelik toplum destekli polislik faaliyetleri yürütülerek yerel halkın da eğitimine katkı sağlamıştır⁷⁰.

UNMIL'de görev yaptığım süre içerisinde Liberya polisinin kanunları uygulamasının gözlemlenmesi ve eğitim faaliyetleri verilmesi görevlerinde bulundum. Liberya'daki bütün polis merkezleri düzenli olarak kontrol edilmekte ve sonuçları raporla bildirilmekteydi. Liberya polisine verilen insan hakları eğitimi ile polisin vatandaşlara yaklaşımının düzelmesi ve kanunların uygulanmasında önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Liberya polisinin kanunların uygulaması ve vatandaş hakları ile ilgili aldığı eğitimler, Liberya polisinin faaliyetlerinde görülebiliyordu.

BM'nin Liberya'da görev almasıyla birlikte Liberya polisinin yeniden yapılanması ve profesyonelleşmesinde büyük bir ilerleme sağlanmıştır. Özellikle gözaltına alınan

⁶⁹ UN, A/C.5/68/21, "Approved resources for peacekeeping operations for the period from 1 July 2013 to 30 June 2014", 23 Ocak 2014, https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/C.5/68/21

⁷⁰ United Nations Country (Liberya) Team Toplantı Raporu, "One Programme; UN Development Assistance Framework (UNDAF 2013-2017)", 13 Şubat 2013, <https://liberia.un.org/sites/default/files/2019-09/UNDAF%202013-2017%20final%20version%20%2030%20April%202013%20low%20res.pdf>

şüphelilere yönelik işkence sayısında azalma olmuş ve 48 saat içerisinde şüphelinin mahkemeye gönderilmesi ya da serbest bırakılmasını hüküm altına alan kanun maddeleri uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle nezarethanelerde uzun süre kalarak hasta olan ve tedavi dahi ettirilmeyerek insanlık dışı muameleye maruz kalan şüphelilere yönelik işkence sayısında büyük bir oranda düşüş görülmüştür⁷¹.

Liberya'da barışın inşası kapsamında siyasi ve hukuki düzenlemeler belirli bir seviyeye getirilmiştir. Ancak Liberya hükümetinin gelişim olarak üzerinde durduğu konu özellikle yoksulluğun azaltılması ve 2030 yılı kalkınma planlarında belirtilen hedeflere ulaşması olmuştur⁷². Ülkenin halen istenilen seviyede ekonomik, siyasi ve sosyal olarak gelişimini tamamlayamamış olması ve altyapı eksikliklerinin büyük bir kısmının giderilememiş olması, BM'nin çatışma yönetimindeki etkinliğini zayıflatan hususlar olmuştur⁷³.

Liberya'da halkın en çok şikâyet ettiği konuların başında işsizlik ve ülkenin refah seviyesinin oldukça düşük olması gelmekteydi. BM'nin Liberya'da 15 yıl gibi uzun bir dönem kalmasına rağmen ülkenin sosyal ve ekonomik seviyesinin çok ilerleyememiş olması, halkın BM'ye olan güvenini olumsuz yönde etkiliyordu. BM'nin ülkeye ekonomik yardım yapma görevi olmayabilir ancak BM'ye olan güvenin artması için alt yapı tesislerinin iyileştirilmesi, halkın elektrik ve su ihtiyacının karşılanması gibi temel ihtiyaçlara yönelik yardımlar artırılabilirdi.

Sonuç

BM'nin çatışma yönetiminin daha ilk aşamasında etkin olmaktan kaçınması, çatışmaların erkenden önlenememesine sebep olabilmektedir. Oysa ki çatışmaların daha başlamadan sonlandırılması ile bölgesel ve uluslararası barışın istikrarına katkı sağlanabilir. BM Antlaşmasına göre uzlaşmanın sağlanamaması ve uluslararası

⁷¹ UN, S/2009/303, "Report of the Security Council mission to the African Union; Rwanda and the Democratic Republic of the Congo; and Liberia" 11 Haziran 2009, <https://www.refworld.org/docid/4a545f122.html>

⁷² United Nations Country (Liberya) Team Toplantı Raporu, **a.g.e.**

⁷³ UN, A/C.5/68/21, **a.g.e.**

güvenliğin tehlikeye girmesi halinde BM'nin silahlı kuvvetle çatışma yönetiminde aktif rol alabileceği belirtilmektedir. Ancak BM'nin çatışmalara askeri kuvvetle müdahale etmesi genelde barışın inşası aşamasında olmakta, bu durum BM'nin çatışma yönetimindeki etkinliğini zayıflatmaktadır. BM'nin çatışmayı sonlandırmada aktif olmaktan kaçınması nedeniyle çatışmalarda birçok insan hayatını kaybetmekte ve binlerce insan evlerini terk ederek göç etmek zorunda kalmaktadır. Nitekim Liberya'da yaşanan iki iç savaşa BM'nin erken müdahale etmesi ve çatışma yönetiminde aktif rol alması ile daha az insan hayatını kaybedebilirdi. Bununla birlikte bölgesel ve uluslararası düzen, iç savaşlar sonrasında ortaya çıkan göç sorunu ile karşı karşıya kalmayabilirdi. Nitekim Liberya iç savaşına BM'nin askeri müdahalesi yetersiz kalmış, kayıpların geri getirilmesi için yapılacak çok fazla bir şey kalmamıştır. Yaşanan iki iç savaşta 270 bine yakın insan hayatını kaybetmiş ve bir milyona yakın insan evini terk etmek zorunda kalmıştır. BM'nin çatışma yönetiminde etkin olmaktan kaçınması nedeniyle sadece Liberya'nın ulusal yapısı değil bölgesel ve uluslararası barış da tehlikeye girmiştir.

BM Antlaşması'nın VI. Bölümü uyuşmazlıkların öncelikli olarak barışçıl yöntemlerle çözülmesini, VII. Bölümü ise uluslararası güvenliğin tehdit edilmesi durumunda öncelikli olarak sosyal ve ekonomik önlemler alınmasını, önlemlerin yetersiz kalması halinde silahlı kuvvete başvurulabileceğini ifade etmektedir. Barışın sağlanması aşamasında arabuluculuk, hakemlik gibi uzlaşma yöntemlerinin BM'den ziyade genelde başka aktörler tarafından uygulanması, BM'nin çatışma yönetiminde etkin olmaktan kaçındığının bir diğer göstergesidir. Oysa barışın sağlanması aşamasına BM'nin liderlik etmesi hem bölge ülkelerine hem uluslararası topluma huzur ve güven verecektir. Öyle ki çatışma yaşayan ülke halkı ve uluslararası toplum, çatışma yönetiminde BM'nin aktif görev almasından memnuniyet duymaktadır. Bunun en somut örneği Liberya'da yaşanmıştır. Uzun yıllar süren iç savaşlar sonrasında BM'nin çatışma yönetiminde yer alması, Liberya halkı ve bölge ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

BM, Liberya'da çatışma yönetiminin ilk aşamalarında etkin olmaktan kaçınırken son aşaması olan barışın inşası aşamasında rol almaya başlamıştır. Çatışmanın sonlandırılması görevini ECOWAS üstlenmiş, barışın sağlanmasına yönelik olarak

tarafların bir araya getirilmesi, müzakere yapılması, tarafların uzlaştırılması gibi girişimlerde de bulunmamıştır. Müzakerelere sadece danışmanlık ve gözlem yapılması ile yetinilmiş, barışın sağlanması bölgesel örgütlerin ve bölge ülkelerinin girişimleri ile olmuştur. BM'nin en büyük katkısı ise birçok misyonda olduğu gibi barışın inşası aşamasında olmuş, Liberya'nın siyasi ve hukuki yapısındaki birçok düzenlemeye önemli ölçüde destek verilmiştir. Ancak BM, Liberya halkının ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarının çözümünün desteklenmesi, kentsel alt yapı sorunlarının giderilmesi, ülke imajını düzeltmeye yönelik faaliyetlerin yürütülmesi gibi hususlarda yetersiz kalmıştır. BM'nin, Liberya iç savaşına yönelik müdahalesi her ne kadar ulusal ve uluslararası barışa katkı açısından olumlu bir faaliyet olarak görülse de barışın inşası aşamasında dahi beklenen seviyede etkin olamamıştır. BM'nin Liberya'daki çatışma yönetimi faaliyetlerinin 15 yıl gibi uzun bir zaman almasına karşın ekonomik, sosyal, kentsel kalkınmanın halen yetersiz olması, BM'nin barış inşası aşamasındaki rolünü de sorgulanır hale getirmiştir. Dünyanın en iyi örgütlenmiş ve en büyük sermayesine sahip olan BM'nin kapasitesi, Liberya'nın yeniden inşasının rahatlıkla sağlayacak büyüklükte olduğu bir gerçektir. Nitekim büyük bir kapasite ve örgütlenmeye sahip olan BM'nin çatışma yönetiminin her aşamasında aktif olması ve çatışma yönetimine liderlik etmesi ile bölgesel ve uluslararası barış korunabilecektir. Uluslararası güvenliğin sağlanmasında görev ve yetkileri bulunan BM'nin çatışmalara müdahalede daha etkin olması, iç savaşların ve çatışmaların yaşanmadan engel olunmasına veya kısa sürede çatışmanın sonlanmasına etki edecektir. Bu durum uluslararası barışın korunmasını sağlayacak, uluslararası topluma ve devletlere güven verecektir.

Kaynakça

Adedeji E.: “The Challenges and Opportunities of Security Sector Reform in Post-Conflict Liberia”, **Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF)**, Occasional Paper No 9, Geneva, December 2005.

Akyeşilmen, N.: Çatışma Yönetimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Analiz, Nezir Akyeşilmen (der.) Barış Konuşmak. **Ankara: ODTÜ Yayıncılık**, 2013,18-45.

- Ateş D.: Uluslararası Örgütler; Devletlerin Örgütlenme Mantiği, **Bursa: DORA Yayıncılık**, 2012, 157- 164.
- Axt, H. J. et al.: Conflict: A Literatüre Review, <https://tr.scribd.com/document/47839338/Conflict-Review>, 23 Şubat 2006, (25 Mart 2021).
- Bara, C. Ve Hultman L.: “Just Different Hats? Comparing UN and Non-UN Peacekeeping”, **International Peacekeeping**, 27 (3), 2020, 341-368.
- Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü: <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>
- Blair, R. A.: International Intervention and the Rule of Law after Civil War: Evidence from Liberia, **International Organization**, 73 (2), 2019, 365–398.
- Bochsler, D. et al.: “Turning International Intervention into Domestic Cooperation in Post-War Societies”, **International Peacekeeping**, 27 (1), 2020, 124-151.
- Clapham, C.: “Liberia, Africa South of the Sahara 2003”, 32 nd Edition, **England: Europa Publication**, 2002.
- Cook, N.: “Liberia’s Post-War Development: Key Issues and U.S. Assistance”, US, **Congressional Research Service**, 19 May 2010, 107-111.
- Daniel Elwood Dunn D. E.: “Overview of the Liberian Civil Wars, Genocide and Persecution: Liberia”, **USA: Greenhaven Press**, 2014
- Doyle, M. W. and Sambanis N.: “Making War and Building Peace: United Nations Peace Operations”. **New Jersey, Princeton University Press**, 2006.
- Dursun, D.: Liberya, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 27, 2003, 173-174.
- Engin Avcı, E.: “İç Savaştan Devlet Başkanlığı Seçimine: Liberya’da Kalıcı Barış ve İstikrar Ne Derece Mümkün?”, **Akademik Bakış**, 13 (26), 2020, 176-181.
- Fortna, V. P.: Does Peacekeeping Work? Shaping Belligerents’ Choices after Civil War. **New Jersey: Princeton University Press**, 2008.
- Fortna, V. P. and Reyko H.: “Democratization after Civil War: A Brush-Clearing Exercise”, **International Studies Quarterly**, 6 (4), 2012, 801–808.

- Fuest, V.: “This Is The Time To Get In Front: Changing Roles And Oppurtunities For Women In Liberia”, **African Affairs**, 107 (427), 2008, 201-224.
- Göçer, M.: İnsan Haklarının Korunması ve Birleşmiş Milletler, **Ankara: Nobel Yayınları**, 2009.
- Halistoprak, B. T.: “The Role of Regional Organizations in Humanitarian Intervention: The Case of Liberia Peacebuilding Operation and ECOWAS Intervention”, **Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Dergisi**, 2015, 35.
- Hamad, A. A.: “The Reconceptualisation Of Conflict Management”, **Peace, Conflict and Development: An Interdisciplinary Journal**, 7, 2005, 1-31.
- Harris, D.: “International Library of African Studies : Civil War and Democracy in West Africa : Conflict Resolution, Elections and Justice in Sierra Leone and Liberia, I.B”, **Tauris Publisher**, 2011, 130-151.
- Hastürk, H.: Liberya'da Özgürlük ve Ölüm: Bir İç Savaşı Anlamak, sayı 175-176, s.67-79, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-175-176-kasim-aralik-2003/2362/liberya-da-ozgurluk-ve-olum-bir-ic-savasi-anlamak/4450>, Kasım/ Aralık 2003, (16 Şubat 2021).
- Hettne, B.: “Teori ve Pratikte Güvenliğin Bölgeselleşmesi”, **Uluslararası İlişkiler**, 5 (18), 2008, 87-106.
- Hoffman D.: “The Civilian Target in Sierra Leone and Liberia: Political Power, Military Strategy and umanitarian İntervention”, **African Affairs**, 103 (411), 2004, 211-226
- Hultman, L.: “Keeping Peace or Spurring Violence? Unintended Effects of Peace Operations on Violence Against Civilians”, **Civil Wars**, 12 (1-2), 2010, 29-46.
- Hultman, L. et al.: “United Nations Peacekeeping and Civilian Protection in Civil War”, **American Journal of Political Science**, 57 (4), 2013, 875–891.
- Hultman, L. et al.: “United Nations Peacekeeping Dynamics and the Duration of Post-Civil Conflict Peace”, **Conflict Management and Peace Science**, 33(3), 2016, 231-249.

- Human Rights Watch: “Back to the Brink, War Crimes by Liberian Government and Rebels”, **America**, 14 (4), 2002, 6-7.
- Karim, S.: “The Legacy of Peacekeeping on the Liberian Security Sector”, **International Peacekeeping**, 27 (1), 2020, 58-64.
- Köksoy, F.: “Çatışma Yönetimi Mi Yoksa Çatışma Çözümü Mü?: Barış Müzakere Sürecine Teorik Olarak Yaklaşmak”, **Güvenlik Bilimleri Dergisi**, 7 (2), 2018, 203-236.
- McCOLL, R. W.: Encyclopedia of World Geography, **USA: Golson Books**, 2005.
- Medie, P. A.: “Fighting Gender Based Violence: The Women’s Movement and Enforcement of Rape Law In Liberia”, **African Affairs**, 112 (448), 2013, 377-397
- NHRAP (National Human Rights Action Plan of Liberia) Government of Liberia: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/NHRA/Liberia_en.pdf, September 2013. (16 Ocak 2021).
- Pajibo E.: “Civil Society and Transitional Justice in Liberia: A Practitioner’s Reflection from the Field”, **Advance Access publication**, 1 (2), July 2007, 287-296.
- Pinaud, M.: “Home-Grown Peace: Civil Society Roles in Ceasefire Monitoring”, **International Peacekeeping**, 28 (3), 2021, 470-495.
- Ramsbotham, O. et al.: Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management And Transformation Of Deadly Conflicts. **United Kingdom: Polity Press**, 2011.
- Reimann, C.: Assessing the State-of-the-Art in Conflict Transformation –Reflections from a Theoretical Perspective, http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2568/pdf/reimann_handbook.pdf, (15 Aralık 2021).
- Ruggeri, A. et al.: “Winning the Peace Locally: UN Peacekeeping and Local Conflict”, **International Organization**, 71 (1), 2017, 163–185.

- Sannerholm R.: “Legal, Judicial and Administrative Reforms in Post-Conflict Societies: Beyond the Rule of Law Template”, **Journal of Conflict & Security Law**, England, Oxford University Press, 12 (1), 2007, 65-93.
- Shellum, B. G.: Africa American Officer in Liberia: A Pestiferous Rotation 1910-1942, **USA: University of Nebraska Press**, 2018.
- Stark L. et al.: “Measuring the incidence and reporting of violence against women and girls in Liberia using the neighborhood method”, **Conflict and Health**, 7 (20), 2013, 1-9.
- Steinert, J. I. ve Sonja G.: “Too Good to Be True? United Nations Peacebuilding and the Democratization of War-Torn States”, **Conflict Management and Peace Science**, 32 (5), 2018, 513–535.
- Sundberg, R.: “UN Peacekeeping and Forced Displacement in South Sudan”, **International Peacekeeping**, 27 (2), 2019, 210-237.
- Tanner, F.: Conflict Prevention And Conflict Resolution: Limits Of Multilateralism, <https://www.icrc.org/eng/resources/documents/article/other/57jqj2.htm>, 30 Eylül 2000, (22.09.2021).
- Ticaret Bakanlığı: Liberya Ülke Profili, <https://ticaret.gov.tr/data/5b885d75af23be7c5c10c55a/L%20BERYA%20PROF%20L.pdf>, (23 Ağustos 2021).
- UN: Maintain International Peace and Security, <https://www.un.org/en/our-work/maintain-international-peace-and-security> (13 Ağustos 2021).
- UN: Civilian capacity in the aftermath of conflict, https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2014/5, 6 Ocak 2014, (12 Ağustos 2021).
- UN: A/C.5/68/21, Approved resources for peacekeeping operations for the period from 1 July 2013 to 30 June 2014, https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/C.5/68/21, 23 Ocak 2014, (18 Ağustos 2021).
- UN: United Nations Country (Liberia) Team Toplantı Raporu, One Programme; UN Development Assistance Framework (UNDAF 2013-2017), <https://liberia.un.org/sites/default/files/201909/UNDAF%2020132017%20fin>

al% 20version%20-%2030%20April%202013%20low%20res.pdf, (13 Şubat 2013), (25 Ağustos 2021).

UN: S/RES/1521, Adopted by the Security Council at its 4890th meeting, on 22 December 2003, [https://undocs.org/S/RES/1521\(2003\)](https://undocs.org/S/RES/1521(2003)), 22 Aralık 2003, (23 Ağustos 2021).

UN: S/RES/1903, Adopted by the Security Council at its 6246th meeting, on 17 December 2009, [https://undocs.org/S/RES/1903\(2009\)](https://undocs.org/S/RES/1903(2009)), 17 Aralık 2009, (23 Ağustos 2021).

UN: S/RES/1753, Adopted by the Security Council at its 5668th meeting, on 27 April 2007, [https://undocs.org/S/RES/1753\(2007\)](https://undocs.org/S/RES/1753(2007)) (23 Ağustos 2021).

UN: S/RES/1509, Security Council, Adopted by the Security Council at its 4830th meeting, on 19 September 2003, file:///C:/Users/compo/Downloads/S_RES_1509(2003)-EN.pdf ,19 Eylül 2003, (23 Ağustos 2021).

UN: A/47/277 – S/24111, An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peace making and Peace Keeping, https://www.un.org/ruleoflaw/files/A_47_277.pdf, 17 Haziran 1992, (23 Ağustos 2021).

UN:A/55/305-S/2000/809,Report of The Panel on United Nations PeaceOperations,<https://www.un.org/ruleoflaw/files/brahimi%20report%20peacekeeping.pdf>, 21 Augustos 2000, (23 Ağustos 2021).

UN: S/1999/1257, Report of the independent inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda, <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/POC%20S19991257.pdf>, 15 Aralık 1999, (23 Ağustos 2021).

UN: UNOMIL, Liberia, <https://peacekeeping.un.org/mission/past/unomil.htm> (23 Ağustos 2021).

Woodhouse T.: “Conflict Resolution and Peacekeeping: Critiques and Responses”, **Internatinonal Peacekeeping**, 7 (1), 2000, 8-26.

Wallensteen P.: Understanding Conflict Resolution: War, Peace and Global System,
London: SAGE Publications, 2002.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

BARIŞIN TESİSİ AŞAMASINDA GEÇİŞ DÖNEMİ ADALETİ VE HAKİKAT KOMİSYONLARI: ARJANTİN VE ŞİLİ ÖRNEĞİ

***İlyas ÖZCAN**

Öz

Geçiş dönemi adaleti, herhangi bir ülkede yaşanan sistematik hak ihlalleri sonrası çatışma sürecinden barışa veya diktatörlükten demokrasiye geçiş için gerekli mekanizmaların ortaya çıktığı dönem olarak incelenmektedir. Geçiş dönemi adaleti kapsamında geçmişte yaşanmış hak ihlalleri ile hesaplaşılması, gerekli yargılamaların yapılması, mağduriyetlerin giderilmesi, mağdurların saygınlıklarının iade edilmesi, vatandaş ile devlet arasındaki ilişkilerin yeniden tesis edilmesi ve demokrasinin kurumsallaşması gibi bir dizi tartışma ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede geçiş dönemi adaleti mekanizmalarından biri olarak ortaya çıkan hakikat komisyonları, otoriter rejimlerden demokratik yaşama geçiş aşamasında olan devletlerde oldukça önemli çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu komisyonlar belli bir dönem içerisinde yaşanan hak ihlalleri ile hesaplaşma kapsamında ortaya çıkmaktadır. Kurulan bu komisyonlar, hakikatin ortaya çıkarılması ve geçmişte yaşanan acılar ile hesaplaşılması çerçevesinde detaylı bir rapor hazırlamak ile görevlendirilmektedir. Bu makalede, Arjantin’de 1976-1983 yılları arasındaki Videla askeri cunta dönemi ve 1973-1990 yılları arasında Şili’deki Pinochet askeri yönetiminin sebep olduğu ağır hak ihlalleri incelenmiştir. Bu iki ülkede, demokratik yaşama geçiş aşamasında kurulan hakikat komisyonlarının ortaya koyduğu çalışmalar ve hazırladıkları raporlar analiz edilmiştir. Bu çalışma kapsamında, Arjantin ve Şili’de kurulan hakikat komisyonlarının amaçları, yetki alanları, işleyişleri, faaliyetleri ve ortaya koyduğu tespitler incelenmiş ve bu komisyonların geçiş dönemi adaleti, geçmişle hesaplaşma ve barışın tesisi çerçevesindeki rolleri üzerinden tartışma yürütülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Geçiş Dönemi Adaleti, Hakikat Komisyonları, Çatışma Çözümü, Arjantin, Şili

TRANSITIONAL JUSTICE AND TRUTH COMMISSIONS DURING THE ESTABLISHMENT OF PEACE; THE EXAMPLE OF ARGENTINA AND CHILE

Abstract

Transitional justice is analyzed as the period in which the necessary mechanisms for the transition from the conflict process to peace or from dictatorship to democracy emerge after the systematic violations of rights in any country. Within the framework of transitional justice, a series of debates come to the fore, such as facing the violation of rights in the past, carrying out necessary trials, restoring the dignity of victims, re-establishing relations between citizens and the state, and institutionalizing the democracy. In this context, truth commissions, which emerged as one of the transitional justice mechanisms, perform very important practices in the states that are in the transition process, from authoritarian regimes to democratic life. These commissions emerge within the framework of facing the violations of rights experienced in a certain period. They are tasked with preparing a detailed report about revealing the truth and coming to terms with the painful incidents experienced in the past. This article analyzes the grave violations of rights that happened during the military junta of Videla in Argentina and the military junta of Pinochet in Chile in 1976-1983 and 1973-1990, respectively. This study examines the reports and the works done by the truth commissions established in these two countries during the transition process to democracy. This study, in this context, examines the aims, realm of authority, functions, activities and findings of these two truth commissions and discusses their roles, including transitional justice, facing the past, and building peace.

Keywords: Transitional Justice, Truth Commissions, Conflict Resolution, Argentina, Chile

* Doktora Adayı, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, ilyasozcn6@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5445-1884

Giriş

Demokrasiye geçiş süreçlerinde geçmişte yaşanan ağır insan hakları ihlalleri ile hesaplaşma çerçevesinde ortaya çıkan hakikat ve adalet yaklaşımı, demokrasinin tesis edilmesi aşamasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Makalede genel olarak ele alacağımız kavram olarak hakikat, geçmiş dönemlerde yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin gün yüzüne çıkarılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu hak ihlallerinin kimler tarafından kimlere karşı hangi sistematik yöntemler kullanılarak gerçekleştirildiği sorulan sorular arasındadır.

Hakikat hakkı ve adalet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan görüşlerin temel dayanakları, geçmişte insanlığa karşı yaşanan ağır hak ihlallerinin tekrarlanmaması amacıyla geçmişle hesaplaşmaktır. Geçmişle hesaplaşma kavramının temelinde insanlığa karşı işlenen suçlar ile yüzleşmek yer almaktadır. Böylece bu suçlara sebep olan sorumluların ortaya çıkarılması ve gerekli yargılamalar sonrası cezalandırılmaların yapılması sürecin amacını oluşturmaktadır.

Geçiş dönemi adaleti, hakikat hakkı ve hakikat komisyonları çerçevesinden Arjantin’de 1976-1983 ve Şili’de 1973-1990 yılları arasındaki askeri yönetimlerin baskıcı politikalarını incelemek ve bu ülkelerde kurulan hakikat komisyonlarının nihai raporları kapsamında yaşanan süreçlerin analizini yapmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmada genel olarak, hakikat komisyonlarının otoriter rejimlerden demokrasiye geçişlerde üstlendikleri rolün önemine vurgu yapılmaktadır. Jorge Rafael Videla ve Augusto Pinochet askeri rejimleri Arjantin ve Şili’de iktidarda oldukları yıllar süresince sayısız ağır insan hakları ihlallerine sebep olmuştur. Yaşanan bu hak ihlalleri sonucu barışın inşası ve demokrasinin bu ülkelerde güvenilir bir mekanizmaya dönüşebilmesi adına geçmişle hesaplaşma gerekliliğinin hakikat komisyonları tarafından şekil bulması oldukça önemlidir. Bu hakikat komisyonları yaşanan hak ihlallerini ve ihlallere sebep olan sorumluları ortaya çıkarmış ve bu doğrultuda bir rapor hazırlayarak kamuoyuna sunmuş olsa da iki komisyonun çalışma alanları, kapsamaları ve faaliyetleri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak, geçiş dönemi adaleti mekanizmalarından biri olan hakikat komisyonlarının ortaya çıkışındaki sebepler ve geçmişle hesaplaşma süreci üzerindeki etkileri incelenecektir. Ayrıca hakikat hakkı ve geçmişle hesaplaşma kavramları çerçevesinde ortaya çıkan hakikat komisyonlarının çalışma şekilleri ve işleyişleri hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Daha sonra Arjantin ve Şili'deki askeri cunta rejimleri incelenerek bu ülkelerde kurulan hakikat komisyonlarının geçiş dönemi süreçlerine katkıları üzerinden analizler yapılacaktır.

1. Geçiş Dönemi Adaleti ve Hakikat Komisyonları

1980'li yıllardan itibaren Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere Güney Afrika ve birçok yerde diktatörlükler ve faşist rejimler yıkılmaya başlamış ve bir dönüşüm süreci içerisine girilmiştir. Bu diktatörlük ve faşist rejim dönemlerinde insanlığa karşı ağır insan hakları ihlalleri yaşanmış ve bu süreçler beraberinde geçmişle hesaplaşma kavramını ortaya çıkarmıştır.

Geçmişle hesaplaşma kavramı ilk olarak Alman halkının Hitler vahşetinin büyük çaplı tahribatına karşı çözüm üretme sürecinde ortaya çıkmış ve uzun süre bu çerçevede varlığını sürdürmüştür.¹ Bu kavrama ilk olarak İkinci Dünya Savaşından 15 yıl sonra Theodor W. Adorno tarafından yazılan bir makalede yer verilmiştir. Makalede bu kavram, Almanya'da yaşananlar sonucu geçmişle yüzleşme çerçevesinde ele alınmış² ve bu durum zamanla geçmişle hesaplaşma kavramı şeklinde kullanılmıştır.

Geçmişle hesaplaşma kavramı genel olarak 1980'li yılların sonlarına doğru ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı diktatörlük veya baskıcı rejim dönemlerinde ortaya çıkmış ve geçiş dönemi adaleti kavramı ile evrensel bir boyut kazanmıştır. Geçiş dönemi adaleti, yaşanan ağır insan hakları ihlalleri sonrası demokrasiye geçişi mümkün kılacak mekanizmaların ortaya çıktığı bir süreç olarak da kabul edilmektedir. Bu mekanizmalar daha çok hakikatin ortaya çıkarılması, sorumluların

¹ Mithat Sancar, *Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 19.

² Onur Bakiner, "Son Akademik Çalışmalar Işığında Hakikat Komisyonlarının Etkisi," **Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Derneği**, 15 Nisan 2021, (Çevrimiçi) <https://demos.org.tr/son-akademik-calismalar-isiginda-hakikat-komisyonlarinin-etkisi/>, 10 Ekim 2021.

cezalandırılması, yaşanan mağduriyetlere karşı onarım sürecinin başlatılması ve kurumsal reformlar çerçevesinde şekil bulmaktadır.

Birleşmiş Milletler tarafından 2004 yılında yayımlanan “Çatışma ve Çatışma Sonrası Toplumlarda Hukukun Üstünlüğü ve Geçiş Dönemi Adaleti” isimli raporda geçiş dönemi adaleti için yargısal ve yargı dışı mekanizmalar aracılığıyla geçmişte yaşanmış ağır insan hakları ihlalleri ile hesaplaşma tanımı yapılmaktadır.³ Uluslararası Geçiş Dönemi Adaleti Merkezi (ICTJ)’ne göre geçiş dönemi adaleti, toplumların kitlesel düzeyde yaşanan ağır insan hakları ihlallerine yönelik verdiği tepki olarak tanımlanır. Bunun yanı sıra ICTJ’ye göre her şeyden önce geçiş dönemi adaleti mağdurlar ile ilgilidir. Mağdurlar merkeze alınarak uğradıkları zararlar için hesap verilebilirliğin önünü açmak ve yaşanan mağduriyetin tazmini çerçevesinde bir dizi tazminat programını gündeme getirmek geçiş dönemi adaletinin en temel özellikleri arasındadır.⁴

Geçiş dönemi adaleti, askeri cunta dönemlerinde yaşanan toplu katliamlar ve yaygın işkenceler gibi sistematik ağır hak ihlallerini telafi etmek amacıyla ortaya çıkmakta⁵ ve başvurduğu farklı birçok yol ve yöntem ile geçmiş dönemlerde insanlığa karşı işlenen suçlar çerçevesinde hakikati ve toplumsal barışı yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır.⁶ Bu kapsamda geçmişle hesaplaşmak ve yaşanan çatışmalardan kaynaklı toplumun acılarını azaltmak amacıyla çeşitli birçok mekanizma ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu mekanizmalar cezalandırıcı, soruşturmacı ve onarıcı şekilde yöntemler içermenin yanı sıra idari ve anayasal çerçevede değişiklikleri de bünyesinde barındırmaktadır. Cezalandırıcı adalet yaklaşımı genel olarak suçluyu

³ UN Secretary-General, “The Rule of Law And Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies” Ağustos 23, 2004, (Çevrimiçi), <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/> 30 Temmuz 2022.

⁴ International Center for Transitional Justice, “What is Transitional Justice?” (Çevrimiçi) <https://www.ictj.org/what-transitional-justice> 30 Temmuz 2022

⁵ Jennifer, Julie, Nesam, “Geçiş Dönemi Adaletini Yeniden Düşünerek Yerli Halka Verilen Zararı Telafi Etmek: Yeni Bir Kavramsal Bakış,” Çeviren: Hafıza Merkezi, **The International Journal of Transitional Justice**, C.VIII, No:1, 2014, s. 4.

⁶ Daniela Accatino ve Cath Collins, “Truth, Evidence, Truth: The Deployment of Testimony, Archives and Technical Data in Domestic Human Rights Trials,” **Journal of Human Rights Practice**, C.VIII, No:1, 2019, s. 4.

cezalandırmayı hedefleyen klasik yargı mekanizmalarını içerirken, onarıcı adalet yaklaşımı ise toplumsal barışın tesisi için pratik ortaya koyan hakikat komisyonlarının işlevlerini içermektedir. Bu komisyonlar hakikat hakkı, tazminatlar ve cezai işlemler gibi uygulamalar ile şekil bulmaktadır.⁷ Kısacası onarıcı adalet yaklaşımı, yaşanan mağduriyetin varlığı kapsamında şekil bulmak ile beraber genellikle bu mağduriyete neden olan sebepler ve bu durumun hâlâ devam eden etkileri üzerinde durmaktadır.⁸

Geçmişle hesaplaşma meselesi, geçmişte yaşanan ağır hak ihlalleri ile nasıl yüzleşmek gerektiği ve insan haklarına dayalı barış ve demokratikleşme sürecinin nasıl inşa edileceği soruları kapsamında günümüzdeki halini almıştır. Geçiş döneminden geçen her toplum, devletlerin evrensel insan haklarına karşı sorumlulukları çerçevesinde pratik ortaya koymaktadır. Yaşanan hak ihlallerinin araştırılması çerçevesinde bir taahhüt ortaya çıkmakta ve bu durum uluslararası hukukta hakikati bilme hakkı veya hakikat hakkı olarak tanımlanmaktadır.

225

Hakikat hakkı, birçok ülkenin ulusal mahkemelerinde alınan kararların yanı sıra, uluslararası hukuk sistemleri tarafından da tanınmaktadır.⁹ Hakikat hakkı ilk olarak 1969 yılında İnsan Hakları Komitesi ve Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde oluşturulan danışma organlarının çalışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Kurulan bu organlar, zorla ortadan kaybetme sonucu haber alınamayan mağdurların akıbetleri çerçevesinde yakınlarının yaşadıkları acıları zalimce ve insanlık dışı bir davranış olarak tanımlamış ve bir hak ihlali olarak kabul etmiştir.¹⁰ Zorla kaybetme suçu, silahlı çatışma süreçlerinde veya baskıcı rejim dönemlerinde oluşabileceği gibi demokratik olarak bilinen rejimler tarafından işlenebilmektedir. Rejimler genellikle zorla kaybetme yöntemine muhalif kesimleri susturmak ve toplumda korku ve panik havası yaratmak amacıyla başvurmaktadır.¹¹

⁷ Mine Egbatan, “Nasıl bir barış süreci: Geçiş dönemi adaleti ve toplumsal cinsiyet,” **Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi**, C.V, No:2, 2013, s. 9.

⁸ Heinrich Böll Stiftung Derneği, “**Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye, Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?**” İstanbul, Sena Ofset Matbaacılık, 2007, s. 48.

⁹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **Hakikat Komisyonları**, İstanbul, Anadolu Kültür Yayınları, 2014, s. 19.

¹⁰ Natalija Kukoska, “Hakikat Hakkı ve Hakikat Komisyonları,” Çeviren: Hafıza Merkezi, **Justinianus Primus Law Review**, C.V, No:2, 2014, s. 3.

¹¹ Council of Europe Commissioner for Human Rights, **Missing persons and victims of enforced disappearance in Europe**, Strazburg, 2016, s. 35.

Zorla ortadan kaybedilme suçuna maruz kalan mağdurlara veya ailelerine tazminat adı altında yardımların yapılması uluslararası hukuk tarafından vurgulanmaktadır.¹² Ancak, zorla kaybetme mağdurlarına yalnızca maddi anlamda tazminat verilmesi sorunun çözümüne yönelik yeterli bir adım değildir. Günümüzde devam etmekte olan kayıp vakalarının sadece tazminat ile sonuçlanması, ihlallerin giderilmesi açısından oldukça eksiktir. Yaşanan zorla kaybetme vakalarında, mağdurların itibarlarının korunması ve ileriki zamanlarda aynı suçun tekrarlanmaması oldukça önemlidir.¹³

Hakikat hakkı, yaşananlar kapsamında incelendiğinde iki boyutta ele alınabilmektedir. Bireysel anlamda hakikat hakkı, ailelerin yakınlarının akıbetlerinin ne olduğunu öğrenmek amacıyla verdiği mücadeleyi kapsamaktadır ki bu durum da karşımıza mağduriyetin tazmini boyutu çıkacaktır. Bir diğer durum ise toplumsal boyuttur. Burada ise toplumsal bir bakış açısı ile yaşanan hak ihlallerine benzer süreçlerin tekrardan yaşanmasının önüne geçme hususu yer almaktadır.

Hakikat hakkı ilk kez Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi ve Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1(1), 8, 13 ve 25 maddeleri kapsamında hukuki yönden ele alınmıştır.¹⁴ Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonu, hakikate erişim hakkını sadece süreçten etkilenmiş aile fertleri için değil, bir bütün olarak topluma ait bir hak olarak nitelendirmiştir. Komisyon hakikat hakkının demokratik toplumlardaki gerekliliğine yönelik vurgu yapmıştır.¹⁵ Hakikat hakkı bu açıdan incelendiğinde, bireysel bir hak arayışından ziyade toplumsal gerçekliğin ortaya çıkarılması olarak değerlendirilmektedir. Toplumların geçmişte yaşananların gerçekte ne olduğunu, kimlerin bu süreçlerde nasıl rol aldığını ve yaşananların toplumda nasıl bir etki bıraktığını bilmeleri gerekmektedir. Aksi halde geçmişi ile yüzleşmeyen ve hakikate dair gerçekten uzaklaşan toplumların aynı süreçleri yaşayabilme ihtimalleri

¹² Council of Europe Commissioner for Human Rights, **a.g.e.**, s. 48.

¹³ Sarah Fulton, "Redress for Enforced Disappearance: Why Financial Compensation is not Enough", **Journal of International Criminal Justice**, C.XII, No:4, 2014, s. 18.

¹⁴ Elena Maculan, "Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine 'Truth-Finding Trials'", **Utrecht Law Review**, C.VIII, No:1, 2012, s. 108.

¹⁵ Dermot Groome, "The Right to Truth in the Fight against Impunity," **Berkeley Journal of International Law**, C. XXIX, 2011, s. 10.

kaçınılmazdır. Bu sebepten dolayı toplumların hakikatleri ile yüzleşmesi insan onurunun tekrardan tesis edilmesi açısından kritik önemdedir.

“Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, ağır insan hakları ihlallerine yol açan eylemlerden sorumlu faillerin bu eylemlerinden dolayı hesap vermek zorunda bırakılmaları gerektiğini, hesap sorulabilirliğin olmaması nedeniyle, faillerin ve diğer kişilerin cezalandırma korkusu olmadan daha fazla suç işleme konusunda kendilerini serbest hissetmelerinin suçların tekrar işlenmesini teşvik ettiğini hatırlatarak; ağır insan hakları ihlallerine yol açan eylemlerden sorumlu faillerin cezasız kalmasının mağdurlara daha fazla acı verdiğini, cezasızlıkla, mağdurlar için bir adalet meselesi ve yeni ihlallerin önlenmesinde bir caydırıcı unsur olarak mücadele edilmesi, ayrıca mücadele edilirken hukukun üstünlüğünün sağlanması ve ağır insan hakları ihlallerinin yaşandığı yerler dâhil olmak üzere adalete olan güvenin sağlanması gerektiği ve cezasızlığa son verilmesi için devletlerin uluslararası düzeyde işbirliği yapması gerektiğini belirtmiştir.”¹⁶

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin zorla kaybetme vakaları çerçevesinde 1998 yılında verdiği ilk kararı önemli bir içtihattır. Mahkeme'nin devletlere karşı verdiği bu kararda, hükümetlerin insan yaşamına tehdit oluşturan herhangi bir bilgi sağlayamaması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 3. maddesinin (işkenceyi, insanlık dışı ve insan onuruna yönelik muameleyi yasaklayan) ihlali olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra mahkemenin, sürece neden olan devletlerin, zorla ortadan kaybedilen insanların yakınlarının özel hayatına saygı hakkı olan 8. maddenin ve yine bu devletlerin, birinci kuşak hak olan yaşama hakkını da ihlal ettiği yönünde içtihadı bulunmaktadır.¹⁷

Hakikatin ortaya çıkarılmamasından kaynaklı yaşanan mağduriyetlerin giderilmesi aşamasında hakikat komisyonları başvuru yaygın bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Genel olarak resmi bir şekilde görevlendirilen hakikat komisyonları, geçmişin belli bir döneminde yaşanan hak ihlallerini araştırmak adına kurulan kurumlardır. Yaşanan hak ihlallerinin ortaya çıkarılması, sorumluların cezalandırılması ve mağdurların mağduriyetlerinin tazmini bakımından hakikat komisyonları bu anlamda büyük önem taşımaktadır. Bu uygulamaların asıl amacı ise yaşanan bu ağır hak ihlali süreçlerinin gelecekte tekrardan yaşanmasının önüne geçmektir.

Yakın geçmişte birçok devlette hakikatin inşası amacıyla hakikat komisyonları hayata geçirilmiştir. Bilhassa, Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun kurulması

¹⁶ Avrupa Konseyi, **Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlığın Ortadan Kaldırılması**, Çev. Zeynep Güllü, Strazburg, Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları, 2013, s. 15-16.

¹⁷ Kukoska, **a.g.m.**, s. 4.

ve bu komisyonun hakikat arayışı çerçevesinde pratikler ortaya koyması, hakikat komisyonlarının uluslararası sistemde daha etkin rol almasını sağlamıştır.¹⁸ Güney Afrika'da kurulan hakikat komisyonunun yanı sıra Uganda (1974-1986), ABD (1981), İrlanda (1981), Bolivya (1982), Arjantin (1983), Zimbabve (1985), Uruguay (1985–2000), Filipinler (1986), Nepal (1990), Şili (1990-2003), Çad (1991), Almanya (1992), El Salvador (1992), Sri Lanka (1994), Haiti (1995), Ekvator (1996-2008), Guatemala (1997), Nijerya (1999), Güney Kore (2000-2005), Peru (2001), Eski Yugoslavya (2001), Sierra Leone (2002), Gana (2002), Doğu Timor (2002), Fas (2004), Kongo (2004), Paraguay (2004), Lübnan (2000-2005) Kenya (2009), Togo (2009), Solomon Adaları (2009), Mauritius (2009), Liberya (2009), Kanada (2009), Brezilya (2012), Tunus (2013) ve Kolombiya (2015) gibi birçok ülkede hakikat komisyonları kurulmuştur.¹⁹ Kurulan bu hakikat komisyonlarının günümüzde hem geçiş süreçlerinde etkin rol aldığı hem de çatışmalar sonrası barışın tesisi ve demokrasinin inşasında etkili bir mekanizma olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu anlamda hakikat komisyonları için ağır hak ihlallerinin yaşandığı ülkelerde hakikatlerin ortaya çıkarılması ve demokrasinin inşası sürecinde kritik bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Hakikat komisyonları genel olarak siyasi değişim süreçlerinde, örneğin otoriter/totaliter bir rejimin yıkılmasından sonra veya iç savaş gibi silahlı çatışma dönemlerinin sonlanmasıyla kurulmakta²⁰ ve temel olarak geçmişte yaşanan ağır insan hakları ihlallerini incelemek amacıyla görev yapmaktadır. Ancak insanlığa karşı henüz yaşanan veya yaşanmakta olan ağır hak ihlallerinin incelenmesi amacıyla pratik ortaya koyan organların hakikat komisyonu olarak ele alınması mümkün değildir.²¹

Hakikat komisyonları genellikle cezai kovuşturma, telafi politikaları ve kurumsal reformların içerisinde yer aldığı geniş çaplı bir geçiş dönemi adaleti sürecinin önemli

¹⁸ Volkan Maviş, “Yapıcı Adalet Yaklaşımı Olarak Hakikat Komisyonları,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LXII, No:2, 2016, s. 351.

¹⁹ Serdar Güleler, “Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış,” **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.XII, No:32, 2012: s. 58.

²⁰ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.** , s. 24.

²¹ Maviş, **a.g.m.**, s. 351-354.

bir parçası olarak etkili olmaktadır. Komisyonlar, somut deliller ve inandırıcı öneriler kapsamında bu alanda gerçekleşecek politikaları zenginleştirebilir ve tüm bu sürece ahlaki politik bir ivme kazandırabilir.²² Bir iç çatışmaya veya otoriter/totaliter rejimlere maruz kalmış ülkelerde kurulan bu komisyonlar genel olarak resmi bir şekilde görev yapan ancak cezai yetkisi olmayan kurumlardır. Komisyonlar ilk olarak ifade almak, araştırma yapmak ve tanıkları dinlemek gibi görevlerden sonra kamuya açık bir şekilde raporlar hazırlamaktadır. Bu kapsamda hakikat komisyonları bir çeşit geçmişte yaşananlar ile hesaplaşma/yüzleşme imkânı sağlamaktadır.²³

Hakikat komisyonlarının ortaya çıkış şekilleri, yaşanan şiddetin boyutuna veya komisyonun kimler tarafından kurulacağı çerçevesinden farklılık gösterebilmektedir. Devletin yasama ve yürütme organları tarafından kurulabilecek hakikat komisyonlarının yanı sıra devletin siyasi yetkisinin dışında da kurulabilen hakikat komisyonları mevcuttur. Kısacası, yaşananların sağlıklı bir şekilde araştırılıp soruşturulması yönünde devlet tarafından etkili siyasi ve hukuki bir irade ortaya konulmadığı durumlarda devlet dışı kurumlar tarafında da hakikat komisyonları kurulabilmektedir.

229

Arjantin ve Şili örneklerinde de göreceğimiz üzere, askeri cunta rejimlerinin iktidarları süresince yaşanan hak ihlallerinin araştırılması ve hakikatin ortaya çıkarılması adına hakikat komisyonları kurulmuş ve bu kapsamda çalışma yürütülmüştür. Baskıcı cunta dönemi Arjantin'de 7 yıl sürerken Şili'de 17 yıla yakın sürmüştür. Uzun yıllar süren hak ihlalleri sonrası geçmişle hesaplaşmak çoğu zaman hayal kırıklığı ile sonuçlanan bir olgu olarak karşımıza çıksa da Arjantin ve Şili deneyimleri bu anlamda önem arz eden iki örnek olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Arjantin'de Kirli Savaş Dönemi (1976-1983) ve Hakikat Komisyonu

1930 yılından başlayan ve 1983 yılına kadar süren politik alandaki askeri darbe geleneği Arjantin halkı için yaşanan yıkımların asıl sebebi olarak ortaya çıkmaktadır.

²² Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 24.

²³ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, **Rule Of Law Tools For Post-Conflict States: Truth Commissions**, New York and Geneva, 2006, s. 4.

1976 askeri darbesiyle şiddetin yoğunlaştığı ve ötekinin tamamen reddedildiği bir siyasi yapının ülkeye hâkim olduğu bilinen bir gerçekliktir.²⁴ Ülkedeki darbeci geleneğin yanı sıra, 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile Arjantin ekonomisi çöküşler yaşamış ve bu çöküşler beraberinde çatışma ve anarşi durumunu yaratmıştır. Ekonomik sorunların ülkede daha da derinleşmesi ve şiddet eylemlerinin önü alınamaz bir hal alması orduyu endişelendiren bir durum haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, gerilla faaliyetlerinin ülke içerisinde etkinliğini artırması, ordunun yönetime müdahalesindeki temel gerekçeyi oluşturmaktadır. Ordu bu çerçevede siyasal iktidara bir ultimatoma göndererek “*ya sorunları çöz ya da biz çözeceğiz*” demiştir. Kısa bir süre sonra 24 Mart 1976 tarihinde Videla liderliğindeki ordu Isabel Peron yönetimini kansız bir darbeye devirerek yönetimi ele geçirmiştir.²⁵ Böylelikle, gerçekleştirilen askeri darbe ile Arjantin için 7 yıl sürecek baskıcı bir cunta hükümeti dönemi başlamıştır. Cunta hükümeti 1976-1983 yılları arasında iktidarda kalmış ve bu askeri darbe ile Arjantin toplum yapısını dönüştürmeyi amaçlayarak toplumu disipline etmeye çalışmıştır.

Videla liderliğindeki 1976 askeri darbesi kendisinden önceki darbelerden farklı olarak ortaya çıkmıştır. 1976 darbesinden önce gerçekleşen askeri darbeler ordunun varlığını ve gücünü göz ardı eden iktidarlara karşı yapılırken, Videla liderliğindeki askeri darbe komünist faaliyetlere karşı gerçekleştirilmiştir. Bu durum Arjantin ordusunda mevcut olan darbe geleneğini her ne kadar meşrulaştırmasa da sürecin ana hatları açısından oldukça önemlidir.

Videla liderliğindeki askeri cunta hükümetinin hedeflediği sosyal ve ekonomik alandaki köklü değişiklikler ile ülke baskıcı politikaların uygulandığı bir yer haline gelmiştir. Meclis feshedilerek yerine askeri komutanların yer aldığı Yasama Danışmanlığı Komisyonu kurulmuştur.²⁶ Ulusal Yeniden Yapılanma süreci adı altında

²⁴ Emilio Crenzel, “Argentina’s National Commission on the Disappearance of Persons: Contributions to Transitional Justice,” **The International Journal of Transitional Justice**, C.II, No:2, 2008, s. 74.

²⁵ Gözde Müşerref Gezgüç, Turgay Uzun, “Arjantin Siyasi Tarihinde Askeri Darbeler,” **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, C.VI, No:2, 2017, s. 174.

²⁶ Jill Hedges, **Argentina: A Modern History**, New York, I B Tauris and Co. Ltd, 2011, s. 215-216.

muhalif pratiklere karşı ölçsüz bir devlet terörü ortaya çıkmıştır.²⁷ Bununla beraber eyalet valilerinin yerine askeri komutanlar getirilmiş, kent konseyleri ve eyalet meclisleri feshedilmiş ve siyasi parti faaliyetleri durdurulmuştur.²⁸ Cunta hükümeti bu süreçte ülkedeki medyayı da baskısı altına almıştır. Birçok basın yayın organı yaşananlara karşı ya sessiz kalmış ya da askeri yönetimin politikalarını destekler şekilde pratik ortaya koymuştur.²⁹ Kısacası, toplumsal anlamda muhalefet yaratabilecek tüm pratikler cunta rejimi tarafından engellenmiştir.

Cunta hükümetinin bu dönemdeki politikaları birçok alanda pratik bulmaktaydı. Gerilla faaliyetleri ve diğer tüm muhalif hareketlerin engellenmesinin yanı sıra cunta hükümeti ülkede kötüye giden ekonomik gidişat ile baş etmeye çalışmaktaydı.

Enflasyon ile mücadele çerçevesinde, kamuya ait harcamalarda kısıtlamaya gidilmiş ve liberal piyasa modeli referans alınmıştır. Cunta hükümetinin iktidarda olduğu yıllar süresince sabit kur sistemi terk edilmiş ve ekonomide serbest piyasa politikaları benimsenmiştir. Ancak süreç cunta hükümetinin istediği gibi gitmemiş, ticaretin liberalleşmesiyle dışarıya yönelik sermaye kaçıışı artmıştır. Bununla beraber, İngiltere ile yaşanan Falkland Savaşı ve Meksika'dan başlayarak bütün Latin Amerika devletlerini etkisi altına alan borç krizi Arjantin ekonomisini de derinden etkilemiştir. Cunta hükümeti yönetime geldiği zaman 8 milyar dolar olan dış borç 1982 yılı itibariyle 40 milyar dolara ulaşmıştır.³⁰

1976 ve 1983 yılları arasındaki cunta hükümeti dönemi siyasi anlamda üzerinde durulması gereken bir dönemdir. Bu yıllar arasında Arjantin'de üç farklı cunta hükümeti görev almış ve bunun yanı sıra Falkland Adaları meselesinden dolayı Arjantin ile İngiltere savaşmıştır.

Kendi ülkesindeki otoriter yönetimden güç alan cunta hükümeti uzun yıllardır gerginliklere neden olan Falkland Adaları meselesini gündeme getirmiş ve bu anlamda sonucunu kestiremediği politikalar ortaya koymuştur. Bu sebeple Arjantin ordusunun

²⁷ Maria Rae, "Truth at Any Cost? Law's Power to Name Argentina's Disappeared Grandchildren," **Oñati Socio-legal Series**, C.VII, No:2, 2017, s. 329.

²⁸ Gezgüç, Uzun, **a.g.m.**, s. 175.

²⁹ Akın Sağıroğlu, "Latin Amerika'da Asker-Siyaset İlişkisi: Arjantin ve Şili'deki Askeri Darbelerin Etkileri ve Tarafları," **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, C.I, No:1-2, 2016, s. 45.

³⁰ Gamze Yıldırım, "1976 Ve Sonrası: Arjantin'de Demokrasi Süreci" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2020, s. 97-98.

İngilizlere karşı yenilgisi cunta rejiminin çöküşünü hızlandırmıştır. Falkland Adaları'nda alınan yenilgi Arjantin'deki cunta hükümeti için büyük bir yıkımın başlangıcı olmuştur. İngiliz mağlubiyeti sonrası askeri yönetimin meşruiyetini yitirmesi, demokrasi adına bir geçiş sürecinin temelini atılmasını beraberinde getirmiştir. Çöküşün başlamasıyla beraber geçiş sürecinin sağlıklı ilerleyebilmesi adına tasarlanmış kurumsal mekanizmalar devreye girmeye başlamıştır.

30 Ekim 1983 yılında hem devlet başkanlığı hem de ulusal kongre için Arjantin'de seçimler yapılmıştır. Yapılan seçimlere Radikal Parti, Peronist Parti, Muhafazakâr Parti, Katolik Parti ve Sosyalist Parti katılmıştır. Ordu seçimlere hiçbir şekilde müdahalede bulunamamış, devlet başkanlığı için yapılan seçimde Radikal Parti adayı Raul Alfonsin topluma yönelik başarılı bir seçim kampanyası gerçekleştirerek uzun yıllar sonra Arjantin'in sivil ve seçilmiş başkanı olmuştur.³¹

Alfonsin 1984 yılının başlarında görevine geldikten sonra resmi olarak reform sürecini başlatmıştır. Ordunun tekrardan böylesi bir darbeye kalkışmasını engellemek adına ordudaki kadroların yarısından fazlasını değiştirmiştir. Ordunun insan gücünü azaltmak adına 50 bin asker görevden alınmış ve bunun yanı sıra askeri ayrıcalıkları ortadan kaldıracak bir takım farklı düzenlemeler yürürlüğe sokulmuştur.³² Askeri cunta sorumlularının kanun karşısında yargılanması için ilk adımı atan Alfonsin liderliğindeki hükümet,³³ ordunun tepkisiyle karşılaşmıştır. Ordu ve hükümet arasında yaşanan gerilim, ordunun bazı kademelerde ayaklanmasına sebep olmuş ve böylece Alfonsin hükümeti "Ley de Punto Final" adıyla bilinen "son nokta kanunu" ve "Ley de Obediencia Debida" olarak bilinen "emre itaatten kaynaklanan zaruret hali" kanununu çıkararak birçok askere karşı açılan davanın kapatılmasının önünü açmıştır.³⁴ Yaşanan hukuk dışılığına yönelik gerek toplum gerekse daha sonra gelen

³¹ Gezgüç, Uzun, **a.g.m.**, s. 177-178.

³² Kristina Mani, "The Argentine Military in Democracy: Moving Beyond Issues of Civilian Control to a Citizen Solider Paradigm," **CHR. Michelsen Institute**, C.VII, 2015, s. 6.

³³ Dilan Mızrak, "Arjantin'in Kayıp Çocukları Vakasının Hakikat Hakkı Çerçevesinden İncelenmesi," **Ankara Barosu Dergisi**, C.I, 2019, s. 383.

³⁴ Sancar, **a.g.e.**, s. 221.

siyasiler tepkisiz kalmamış ve kapatılan davalar yıllar sonra tekrardan görülmeye başlanmıştır.

2.1. Arjantin Hakikat Komisyonu (CONADEP)

Barışın inşası ve demokrasiye geçiş süreçlerindeki en önemli rolü insan hakları örgütleri ve onlara bağlı sivil toplum kuruluşları oynamaktadır. Bugün geldiğimiz noktada kabul edilmektedir ki geçmiş ile yüzleşmediğimiz sürece geleceğe güvenle ilerlemek mümkün değildir. Geçmişe yönelik yaşananların üstünün örtülmesi veya yasaklanması yönündeki devlet politikaları kısmen de olsa günümüzde geçerliliğini yitirmiştir. Dolayısıyla toplumlar için kirli geçmişleriyle yüzleşme gerekliliği elzem durum teşkil etmektedir. Bu anlamda hakikat komisyonları ortaya çıkmakta ve adaletin tesis edilmesi ve yaşanan ağır hak ihlallerine yönelik hesap verilebilmesi adına cevap olmaya çalışmaktadır.

Demokrasiye geçiş süreçlerinde, askeri darbeler veya çatışma dönemlerindeki insan hakları ihlallerinin incelenmesi hakikat komisyonlarının yetki alanı içerisindedir.³⁵ Hakikat komisyonları yalnızca bireysel hak ihlallerini değil, sembolik değerlere ait yaşanmış olayları da incelemeye tabi tutmaktadır.³⁶ Genel anlamda hakikat komisyonları, görev alanları genellikle belli bir dönemi veya bir süreci kapsayan ve bu süreç içerisinde yaşanan hak ihlallerinin araştırarak adaletin sağlanması açısından başvurulmuş bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır.

Hakikat komisyonları yetki çerçevesi ile soruşturma kapsamına alınan insan hakları ihlallerinin bağlamı, sebepleri, koşulları, doğası ve kapsamı³⁷ çerçevesinde rapor hazırlama süreci içerisinde yer almaktadır. Hakikat komisyonlarının doğru ve güvenilir tespitler sonucu hazırladığı rapor ulusal anlamda önem arz etmektedir. Bu komisyonların önemli işlevlerinden bir tanesi de cezasızlığa karşı mücadele süreçlerinde aktif rol alan bir kurum görevi üstlenmesidir.

Arjantin 1973-1986 yılları arasındaki darbeci yönetim arkasında ağır hak ihlallerinin yaşandığı bir dönem bırakmıştır. Arjantin'deki demokrasiye geçiş sürecinde, geçmişte

³⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, **a.g.e.**, s. 5.

³⁶ Maviş, **a.g.m.**, s. 355.

³⁷ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 37.

yaşananlar ile hesaplaşma isteği geleceğin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi adına önem arz etmektedir. 1983 yılında yapılan seçimler ile demokrasinin temelleri atılmış ve geçmişle hesaplaşmaya yönelik bir hakikat komisyonu kurulmuştur. Demokratik seçimler ile iktidara gelen Alfonsin hükümeti, askeri cunta iktidarıyla yüzleşmek adına pratikler ortaya koymuş ve bu çerçevede cunta döneminde yaşanan ağır hak ihlallerini araştırması yönünde Kayıplar Üzerine Ulusal Komisyon (CONADEP)'e geniş yetkiler vermiştir.

Arjantin'deki hakikat komisyonu genel olarak cunta rejimi karşıtı entelektüellerin ve akademisyenlerin oluşturduğu 13 kişilik bir gruptan oluşmuştur. Komisyon'un sürdürdüğü tanık dinleme ve delil toplama işi yaklaşık 60 kişiden oluşan bir ekip tarafından yürütülmüştür. Bunun yanı sıra, süreç ile ilgilenen ve pratik ortaya koyan diğer sivil toplum kuruluşları sahip oldukları kanıtları ve belgeleri komisyon ile paylaşarak sürece önemli katkıda bulunmuştur. Komisyonun harcamaları devlet bütçesinden karşılanmış ve böylece sürecin aksamaması yönünde komisyona her türlü imkân sağlanmıştır. Aralık 1983 ile Eylül 1984 arasında komisyon yetkilileri binlerce tanığı dinlemiş ve kişilerin gözaltı sürecinde tutulduğu yerleri ve öldürülenlerin toplu olarak gömüldüğü toplu mezarları ziyaret etmiştir. Komisyon genel olarak Buenos Aires merkezli ortaya çıkmış olsa da sonuca ulaşabilmek adına tüm ülkede görev yapmıştır.³⁸

Kirli savaş dönemi boyunca askeri rejim, otoritesini sağlamak adına paramiliter güçleri ve polis örgütlerini kullanarak yalnızca silahlı savaşçılara karşı değil aynı zamanda rejime karşı çıkan muhaliflere yönelikte sayısız ölümün yaşandığı tam ölçekli saldırılar başlatmıştır.³⁹ Gözaltına alınan insanlar sadece ülke genelinde polis merkezlerinde değil, büyük gizli gözaltı merkezleri adı verilen özel işkence yerlerinde de tutulmaktaydı.⁴⁰ Askeri rejim döneminde ortadan kaybedilen insanlar ile ilgili öğrenilen en çarpıcı ortadan kaybetme şekli olarak “ölüm uçuşları” ortaya çıkmaktadır.

³⁸ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, *a.g.e.*, s. 82-83.

³⁹ Jesus Fernando Gomez, “Military Rule in Argentina, 1976-1983: Suppressing the Peronists” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Texas at Austin, 2001, s. 35.

⁴⁰ Crenzel, *a.g.m.*, s. 182.

Gözaltı merkezlerinde işkence ile öldürülmüş veya iğneler ile bayıltılmış insanlar, elleri ve ayakları bağlı bir şekilde uçaklardan okyanusa veya nehirlere atılmaktaydı.⁴¹ Zorla kaybedilen insanların akıbetini araştıran komisyon, Nunca Mas (Bir Daha Asla) adıyla yayınladığı raporda 8960 kayıp vakasını belgelemiştir. Kayıpların %30,2'sini mavi yakalı işçiler, %21'ini öğrenciler, %17,9'unu beyaz yakalı işçiler, %10,7'sini profesyoneller, %5,7'sini öğretmenler, %5'ni serbest meslek sahipleri ve diğerleri, %3,8'ni ev hanımları, %2,5'ini güvenlik kuvvetlerinin üyeleri, %1,6'sını gazeteciler, %1,3'ünü aktörler ve oyuncular, %0,3'ün rahibeler ve rahipler oluşturmaktaydı.⁴²

Komisyonun çalışmaları sonucu, 7 yıllık askeri cunta döneminde belgelenen kayıp vakalarının yanı sıra yaklaşık 30 bine yakın insanın ortadan kaybedildiği ortaya çıkmıştır.⁴³ Hazırlanan raporda ayrıca, ordu mensupları ve paramiliter grupların işkence yeri olarak kullandıkları 340 tane gizli gözaltı merkezinin olduğu ortaya çıkarılmıştır.⁴⁴ Komisyon ayrıca, yaşanan ihlallerde sorumluluğu olduğunu tespit ettiği ordu mensubu, yargıç, din adamları, doktor ve gazetecilerden oluşan bin kişiden fazla insanın olduğu bir liste hazırlamış ancak bu liste Arjantin devleti tarafından çeşitli gerekçeler öne sürülerek kamuoyuna açıklanmamıştır.

CONADEP'in yayınladığı Nunca Mas raporunda cunta rejiminin en trajik eylemlerinden biri de gözaltına aldıkları hamile kadınlardan doğan yaklaşık beş yüz kadar bebeğin sistematik bir şekilde zorla alıkonularak başkalarına satılması olmuştur.⁴⁵ Gözaltına alınan kadınların gizli gözaltı merkezlerinde bebeklerini dünyaya getirene kadar yaşamlarına izin verilmekteydi. Gizli gözaltı merkezlerinde dünyaya gelen bu bebeklerin askeri görevlilerce toplumda önde gelen zengin insanlara satıldığı ortaya çıkmıştır.

Arjantin'de cunta yöneticileri ve hak ihlallerine sebep olan kişilere karşı açılan davalarda daha önceki zamanlarda çıkarılan af yasaları nedeniyle cezalandırma

⁴¹ Jennifer Adair, **In Search of the Lost Decade: Everyday Rights in Post-Dictatorship Argentina**, USA, University of California Press, 2009, s. 8-9.

⁴² Nunca Mas, "Report of CONADEP 1984" (Çevrimiçi), http://www.desaparecidos.org/nuncamas/web/english/library/nevagain/nevagain_001.htm 31 Temmuz 2022

⁴³ International Center for Transitional Justice, "Accountability in Argentina; 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum," New York, 2005, s. 1.

⁴⁴ Sancar, **a.g.e.**, s. 219.

⁴⁵ Mızrak, **a.g.m.**, s. 383.

yapılamamaktaydı. Açılabilen davalarda ise öncelikli olarak, hakikat hakkının garanti altına alınmasını sağlamak ve kurumsallaşan devlet terörünü ispatları ile ortaya çıkarmak amaçlanmaktaydı.⁴⁶

CONADEP'in çalışmaları sonucu elde edilen bilgiler cunta yöneticilerinin hukuk karşısında yargılanması ve cezalandırılmaları açısından esas teşkil etmiştir. Ortaya çıkan rapor ile beraber Kirli Savaş boyunca yaşanan tüm hak ihlallerinden sorumlu olduğu düşünülen kıdemli cunta liderlerinden dokuzu yargılanmış ve bunlardan beşi ise tutuklanmıştır. Lakin 1986 ve 1987 yıllarında çıkartılan yasalar ile hukuk karşısına çıkarılmayan diğer faillerin yargılanmalarının önü kapatılmıştır.⁴⁷ Tüm bu süreç içerisinde gerek faili meçhul sonucu hayatını kaybeden insanların aileleri gerekse de gizli gözaltı merkezlerinde dünyaya gelen çocukların akıbetinin öğrenilmesi aşamasında aileler ve sivil toplum kuruluşları, hakikatin inşası çerçevesinde süreci Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemelerine taşımıştır.⁴⁸ 1996 yılında Amerikalılar Arası İnsan Hakları Komisyonunun hakikat hakkını tanıması⁴⁹ ile beraber faillerin yargılanmasının tekrardan önü açılmıştır. Hakikat arayışı sürecinde görülen insan hakları davalarının bazıları Kongre'nin 1986 yılındaki "Tam Durdurma" kararı ve beraberinde dokunulmazlık hakkı tanıyan "Önemli İtaat" yasalarının iptal edilmesi sonucu davalar 2003 yılında tekrardan görülmeye başlanmıştır.

Cuntacı askerler için çıkarılan af yasaları zaman içerisinde yargıçlar tarafından anayasaya aykırı olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.⁵⁰ 2012 yılına gelindiğinde Buenos Aires'de bir mahkeme, cunta lideri Jorge Videla'yı 50 yıl, 1982-1983 yılları arasında Arjantin'deki askeri yönetimin liderliğini yapan General Reynaldo Bignone'yi ise 15 yıl hapis cezasına mahkum etti.⁵¹ Bunun yanı sıra 2017 yılında 54

⁴⁶ Mızrak, **a.g.m.**, s. 388.

⁴⁷ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 83-84.

⁴⁸ Rae, **a.g.m.**, s. 330.

⁴⁹ Sevane Garibian, "Ghosts Also Die. Resisting Disappearance Through the 'Right to the Truth' and the Juicios por la verdad in Argentina," **Journal of International Criminal Justice**, C. XII, No:3, 2014, s. 3.

⁵⁰ Human Right Watch, "Argentina. World Report 2012, Events of 2011", (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2012.pdf> 12 Kasım 2021.

⁵¹ BBC, "Arjantin'in Cunta Liderlerine Yeni Ceza" 6 Temmuz 2012, (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120705_argentina_baby_update 31 Temmuz 2022.

samığın yargılandığı “ölüm uçuşları” davasında insanları uçaklardan okyanusa ve nehirlerle atarak ölümlerine sebep olan pilotlar ve sanıklar için mahkumiyet kararı verildi.⁵² Sonuç olarak, çıkarılan af yasalarının 2003 yılında iptal edilmesi ile beraber sorumlular hakkında yeniden davaların açıldığı ve gerekli cezalandırılmaların yapıldığı görülmektedir.

3. Şili’de Pinochet Askeri Rejim Dönemi (1973-1990) ve Hakikat Komisyonu

Eylül 1973 tarihinde General Augusto Pinochet tarafından sosyalist Başkan Salvador Allende’ye karşı gerçekleştirilen askeri darbe ile cunta rejimi iktidarı 1990 yılına kadar devam etmiş ve bu süreç içerisinde on binlerce insan çeşitli hak ihlallerine maruz kalmıştır.⁵³ Askeri darbe ile yönetimi ele geçiren cunta rejimi 17 yıl boyunca ülkeyi insan haklarından uzak bir şekilde yönetmiştir.

237

Salvador Allende döneminde toplumda oluşan ötekileştirme ve kutuplaşmanın ortaya çıkardığı ekonomik belirsizlik ve gelecek kaygısı ile oluşan huzursuzluk ortamı, halkın huzur bulma isteğini arttırmıştır. Ortaya çıkan bu durum, askeri cunta rejiminin genellikle orta sınıf ve milliyetçi kesimden destek görmesine olanak sağlamıştır. Ancak bu durum hiçte beklendiği gibi olmamış, toplumsal ve siyasi açıdan kutuplaşmış toplum işkence, sürgün, ortadan kaybetme ve idamlar ile terbiye edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede muhalefet adına ortaya çıkan tüm pratik faaliyetler lağvedilmiştir.

Askeri darbe gerçekleşmeden önce Şili, bölgedeki diğer devletlerden farklı olarak her anlamda gelişmiş, uzun bir sürece yayılan demokrasi geleneğine sahip, etkili sendikaları ve muhalefet partilerinin var olduğu bir ülke olarak kendi iç dinamiklerine uygun sosyalist bir yapıya doğru evrilme aşamasındaydı.⁵⁴

⁵² Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, “Arjantin’de ‘ölüm uçuşları’ pilotları mahkum edildi” 11 Aralık 2017, (Çevrimiçi), <https://hakikatadalethafiza.org/arjantinde-olum-ucuslari-pilotlari-mahkum-edildi/> 31 Temmuz 2022.

⁵³ TBMM Araştırması Komisyonu, “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu,” Ankara, 2012, s. 908.

⁵⁴ Sancar, **a.g.e.**, s. 226.

Askeri cunta rejiminin, yönetimi ele geçirdiği ilk yıllardaki pratikleri genel olarak Şili'deki örgütlü sosyalist örgütlenmeyi ortadan kaldırmaya yönelikti. İlk 3 yıl boyunca muhaliflere yönelik işkenceler ve ortadan kaybetmeler gibi insanlık dışı uygulamalar başvurulan yöntemlerin başında gelmektedir. Bunun yanı sıra, askeri cunta rejimine karşı örgütlü bir muhalefetin oluşmasını engellemek adına sıkıyönetim ilan edilmiş ve bu çerçevede baskıcı politikalar uygulanmıştır. Muhalif olarak adlandırılan birçok siyasetçi ve sivil aydın sürgüne zorlanmış ve bu kapsamda tüm muhalif pratiklerin önü kesilmek istenmiştir. Pinochet yönetimi kendi otoritesini güçlendirmek adına ülke genelindeki tüm kamu kuruluşlarının başına kendisine bağlı kişileri getirmiştir. Üniversite yönetimlerinin başına askeri isimler atanmış ve öğrenci örgütlülüğünün önüne sert engeller getirilmiştir.

Pinochet rejimi, otoritesini ülke genelinde daha da güçlü kılabilmek adına bir dizi karar almıştır. Bunlar arasında;

- “Yürütmede tek başına söz sahibi olabilmek için yasamayı tamamen cunta yönetimine devretmiştir,
- Askeri kademeleri kendisine daha bağlı hale getirmek için askeri atama ve emeklilikteki bazı şartları değiştirmiştir,
- Böl ve işgal et stratejisiyle iki yönlü bir hiyerarşik sistem inşa etmiştir. Birincisi siyasetçilerin atanmasıyla ilgiliyken diğeri ise şehirlerin ve bölgelerin yönetimlerine asker atanmasıdır,
- Siyasi kararların alınmasında ve uygulanmasında askere daha fazla yetki verilmiştir,
- DINA (National Intelligence Directorate) adıyla gizli bir istihbarat örgütü kurulmuştur.”⁵⁵

Pinochet, işkence başta olmak üzere hak ihlali olan tüm uygulamaları açıkça savunmaktaydı. Pinochet'e göre, Şili'ye komünizm hastalığı bulaşmıştı ve bu hastalığı ortadan kaldırmak için işkence dâhil olmak üzere her türlü uygulama gerekmekteydi.⁵⁶ Darbeden çok kısa bir süre sonra askeri cunta rejimi tüm muhalifleri susturmuş ve sayısız hak ihlaline neden olmuştur. Daha sonrasında sıkıyönetim ilan edilmiş ve sokağa çıkma yasakları uygulanmıştır. Allende'ye yakın olan isimler tutuklanmış ve

⁵⁵ Gözde Müşerref Gezgüç, “Arjantin (1976), Brezilya (1964), Şili (1973) ve Türkiye’de (1980) Askeri Darbeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2017, s. 247-248.

⁵⁶ Mithat Sancar, “Pinochet: Bir Diktatörün Muhtelif Ölümleri ya da Geçmişin Gölgesinden Kurtulmak”, **Birikim Dergisi**, C.215, 2007b.

sonrasında idam edilmiştir. Sol-Sosyalist partiler yasa dışı ilan edilmiş ve bu partilerin binlerce üyesi sürgüne gönderilmiştir.

Askeri cunta rejiminin iktidarı süresince devam eden ekonomik sorunlar toplumun her kesiminde hissedilen bir ekonomik krize dönüştü. Bu ekonomik kriz ile beraber ülkenin dış borcu artmış, emek karşılığı alınan ücretlerde ciddi anlamda düşüşler yaşanmış, üretim azalmış ve bununla beraber ekonomi küçülmüştür. 1982 yılı ile beraber Şili’de işsizlik oranları yüksek seviyelere ulaşmıştır. Kısacası, Pinochet yönetiminin baskıcı politikaları ekonomiye de yansımış ve ülke büyük bir ekonomik kriz sürecine girmiştir.

Şili’deki darbeyi böylesi önemli kılan hususlardan biri de General Pinochet’in ekonomik çerçevedeki liberal politikalarıdır. 1975 yılı ile beraber Pinochet hem “neo-liberal” hem de “serbest piyasacı” olarak bilinen iktisadi reformlar kapsamında pratik adımlar atmıştır. Pinochet “Şili’yi proleter değil, mal sahibi bir ulus yapmayı” amaçlamaktaydı.⁵⁷

Salvador Allende döneminde Şili’de Savunma Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı gibi çeşitli birçok görevde yer alan Orlando Letelier’in 1976 yılının Ağustos ayında, yaşanan ekonomik kriz sürecine yönelik kaleme aldığı “Şili’deki Chicago çocukları: Ekonomik özgürlüğün berbat bilançosu”⁵⁸ adlı makale o dönem oldukça ses getirmişti. Makalede Friedman’ın teorilerine yer verilmiş ve genel olarak ekonominin, cunta rejiminin kontrolünde tekelleştiği yönünde ifadeler yer almaktadır. Ülkede sadece muhaliflerin değil, tüm işçilerin haklarının askıya alındığı yönünde söylemlerin yanı sıra ekonomik gidişatın tamamen siyasi baskı çerçevesinde şekillendiği yönünde düşüncelere yer verilmiştir.⁵⁹ Şili’de o dönem ortaya çıkan ekonomik model ve yaşanan süreç bazı kesimler için neoliberal ekonomi politikasına geçişin simgesi olarak tanımlansa da bazı kesimler için ekonomik soykırım olarak ifade edilmektedir.

⁵⁷ Can Madenci, “Hayek’in Kötü Şöhretli Röportajları,” **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.XII, No:18, 2010, s. 100.

⁵⁸ Evrensel, “1973 Şili darbesi: Neoliberal Laboratuvarın “Mucize”si,” 9 Şubat 2019, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/373189/1973-sili-darbesi-neoliberal-laboratuvarin-mucize-si>. 10 Ekim 2021.

⁵⁹ Orlando Letelier, “The ‘Chicago Boys’ in Chile: Economic Freedom’s Awful Toll. The Nation” **Review of Radical Political Economics**, C.VII, No:3, 1976, s. 48.

1988 yılının Ekim ayında askeri yönetimin devam edip etmemesi çerçevesinde gerçekleşen referandumda % 55 oranında hayır oyu ile Pinochet rejimi ilk siyasi mağlubiyetini almıştır. 1989 yılında seçimler gerçekleşmiş ve Pinochet bu seçimleri kazanan Concentracion Partisi'nin adayı Patricio Aylwin'e 1990 yılında iktidarı devretmiştir. Lakin Pinochet yönetimi hem 1978 yılında çıkardığı af yasası hem de 1980 yılında gerçekleşen referandum ile kabul edilen ve 1981 yılında uygulanmaya başlayan anayasa olmak üzere birçok yasal ve kurumsal tedbir ile hem kendisini hem de mensuplarının geleceğini garanti altına almayı hedeflemiştir.⁶⁰

3.1. Şili Hakikat Komisyonu

Şili'de askeri rejimin yaklaşık 17 yıllık iktidarı dönemi boyunca yaşanan baskıcı politikaların sayısız hak ihlaline sebep olduğu gerçeği ortaya çıkmıştır. Askeri rejim iktidarının son bulması ile beraber ülkede bu 17 yıllık süreç içinde yaşanmış hak ihlallerinin araştırılması ve bir rapor hazırlanması yönünde bir hakikat komisyonu kurulmuştur.

Askeri cunta rejimi lideri Pinochet'in, cumhurbaşkanlığı görevinden ayrılması ile beraber gerçekleşen seçimlerle iktidara gelen Patricio Aylwin liderliğindeki yeni hükümetin, cuntacıları yargılayacak gücü olmasa da⁶¹ hazırlanan bir kararnameyle, Pinochet askeri cunta yönetiminin iktidarda olduğu süre zarfında yaşanan hak ihlallerini araştırmak amacıyla Rettig Komisyonu adıyla bilinen Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu (Comision Nacional de Verdad y Reconciliacion) kurulmuştur.⁶² Komisyon'un esas olarak inceleme alanı 1973-1990 yılları arasındaki darbeci rejim döneminde yaşanan ölüm ve ortadan kaybetmeler ile sonuçlanan ağır insan hakları ihlallerini detaylı bir şekilde araştırmaktı. Ortadan kaybetme ve ölüm gibi ağır sonuçları olmayan ihlaller komisyonun inceleme kapsamında değildi. Bu süreçte hayatını kaybedenleri ve işkence görenleri belirlemek, yaşananların tazmini için mağdurların yakınlarına tazminat programları kapsamında destek olmak ve ileride bu

⁶⁰ Sancar, a.g.m.

⁶¹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, a.g.e., s. 85.

⁶² TBMM Araştırması Komisyonu, a.g.e., s. 909.

sürece benzer süreçlerin yaşanmaması adına gerekli zemini hazırlamak için önerilerde bulunmak komisyonun öncelikli amaçlarını oluşturmaktaydı. Çıkarılan yasalar çerçevesinde komisyon kendi iç tüzüğünü belirleyebilmekteydi. Komisyon kendi çalışmaları kapsamında kamu kurumlarından bilgi ve belge talep etme hakkına sahipti. Bunun yanı sıra komisyon, süreç ile ilgilenen sivil toplum kuruluşlarında bulunan belgeleri de kullanabilme yetkisine sahipti. Komisyonun en temel görevinin başında, nihai bir rapor hazırlayarak bu raporu hükümet yetkililerine sunmaktı. Hazırlanan bu rapor kapsamında ortaya çıkan gerçekliklerin ve komisyonun tavsiyelerinin pratik bulup bulmayacağı ise hükümetin inisiyatifindeydi.⁶³

Aylwin hükümeti tarafından oluşturulan bu komisyon ilk etapta dört görev ile görevlendirildi. Bunlar;

- Mümkün olabildiği kadar yaşanan olayları eksik bir şekilde incelemek,
- Hak ihlallerine maruz kalmış mağdurların isimleri çerçevesinde teşhis edilebilmesinin önünü açabilecek şekilde deliller toplamak ve mağdurların akıbetlerine yönelik araştırmalar yapmak,
- Barışın tesisi için gerekli olan onarım sürecine tavsiyelerde bulunmak,
- Nihai raporun hazırlanması ile birlikte tekrardan ciddi hak ihlallerinin yaşanmasını engellemek adına gereken idari ve hukuki tedbirler çerçevesinde tavsiyelerde bulunmak.⁶⁴

Komisyonun hazırladığı rapora göre, askeri rejim tarafından DINA (Milli İstihbarat Müdürlüğü) kurulmuş ve kurbanlar bu istihbarat birimi tarafından seçilmiştir. Seçilen kurbanlar genellikle DINA'nın gizli gözaltı merkezleri olarak bilinen işkence merkezlerinde tutulmuş ve buralarda uzman kişiler tarafından sorgulanıp işkence görmüştür. Bu gizli gözaltı merkezlerinde hayatını kaybeden insanların cesetleri çoğu zaman bir daha ulaşılmaması amacıyla imkânsız olacak bir şekilde ortadan kaybedilmiştir.⁶⁵

⁶³ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 85-86.

⁶⁴ Truth Commission, **Truth Commission: Chile**, Washington, United States Institute of Peace, 1991, s. 28.

⁶⁵ **A.g.e.**, s. 22.

Şili’de kurulan Hakikat Komisyonu’nu diğer hakikat komisyonlarından ayırt eden özellik her bir ihlal vakasını teker teker inceleyip, belgelemesidir. Bu çerçevede mağdurların yaşamış olduğu hak ihlallerini kolektif bir hak ihlali olarak ele almaktan ziyade davalara bireysel hak ihlali kapsamında yaklaşmıştır. Komisyon kurulurken kendisine amaç olarak her ne kadar toplumsal barışı ve uzlaşmayı hedef olarak belirlemiş olsa da asıl önceliğinin gerçeklerin ortaya çıkarılması ve sorumlulardan hesap sorulması şeklinde olmuştur. Başkan Aylwin, komisyonun nihai çalışmalarından sonra oluşturulan raporu kendisi bizzat ulusal kanallarda sunmuş ve yaşanan mağduriyetlerden dolayı Şili halkından özür dilemiştir.⁶⁶

Komisyonun çalışmaları sonucunda binlerce insana yönelik tutuklama, infaz, işkence ve sürgün gibi yöntemlerin uygulandığını tespit edilmiştir. Pinochet rejiminin baskıcı politikaları yüzünden 40 bine yakın insanın işkence gördüğüne yönelik sonuca ulaşılmıştır. İşkencelerin temelinde muhalifleri korkutmak, yıldırım, ajanlaştırmak ve sürgüne zorlamak gibi çeşitli amaçlar bulunmaktadır. Yaşanan bu hak ihlalleri genel olarak sol sosyalist kesimlere ve diğer muhalif gruplara yönelik gerçekleşmekteydi.⁶⁷ Askeri rejim lideri Pinochet, iktidarda kaldığı 17 yıllık süre boyunca yalnızca Şili vatandaşlarına karşı değil, içinde İspanyol, İngiliz ve Arjantin vatandaşlarının da yer aldığı binlerce insanın kaçırılmasından, sistematik bir şekilde işkence görmesinden, öldürülmesinden ve ortadan kaybedilmesinden sorumlu tutulmuştur.

Mağdurların aileleri tarafından yapılan kayıtlar ve ilgili kurumlar tarafından oluşturulan bilgiler kapsamında komisyon, ele alması gereken davaların genel çerçevesine karar verebilmiştir. Komisyon tarafından hazırlanan taslakta 3.400’den fazla işkence, ölüm ve kaçırma suçu belgelenmiş ve bu çerçevede dinlenen tanıkların ifadelerine raporda yer verilmiştir. Ancak 3.400’den fazla dosyanın yalnızca 641 tanesi hakkında nihai sonuca ulaşılabilmektedir⁶⁸ Ortadan kaybedilen insanların büyük çoğunluğunun akıbeti ile ilgili yeterli bilgiye erişilememesinin sebebi ise ordunun bilgi

⁶⁶ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, “Arjantin ve Şili’de Hakikat Komisyonları ve Sonrası,” 31 Ocak 2015, (Çevrimiçi) <https://hakikatadalethafiza.org/kaynak/arjantin-ve-silide-hakikat-komisyonlari-ve-sonrasi/>, 21 Ekim 2021.

⁶⁷ TBMM Araştırması Komisyonu, *a.g.e.*, s. 909.

⁶⁸ Truth Commission, *a.g.e.*, s. 30.

paylaşımı konusunda komisyon ile işbirliği yapmamasıydı. Komisyonun hazırlamış olduğu rapordaki en önemli tespitlerden bir tanesi ise 1974-1977 yılları arasında belgelenmiş ölüm ve ortadan kaybetme suçlarının çoğunun cunta rejimi tarafından sistemli bir şekilde gerçekleştirildiğine ilişkindi. Komisyon DINA'yı ölüm ve ortadan kaybetmelere ilişkin en fazla sorumluluğu olan birim olarak tespit etmiştir.⁶⁹

Şili'deki hakikat komisyonu, mağdurlara veya ailelerine ödenecek tazminatı 3 farklı şekilde öngörmüştür. Bunlardan ilki “gerçeğin açıklanması ve gizliliğin sona erdirilmesi”, ikincisi “mağdurun onurunun iadesi ve ailelerinin yaşadıkları acıların tanınması” ve üçüncüsü olarak ise “mağdurların ailelerinin yaşam kalitelerinin iyileştirilmesi” kapsamında alınacak tedbirlerdir. Komisyonun hazırladığı rapor çerçevesinde, mağdurların ailelerine tazminat aylığı adı altında her ay bir ödemenin yapılmasına yönelik bir kanun kabul edilmiştir. Mağdurlar ve aileleri için uygulanan diğer tazminat türü ise eğitim ve sağlık çerçevesinde sağlanacak yardımlardır. Mağduriyet kapsamında verilecek tazminat aylığı mağdurun ailesi tarafından oranlı bir şekilde dağıtılacaktır. Buna göre tazminatın %40'ı mağdurun eşine, %30'u mağdurun anne ve babasına, kalan %30'luk kısım ise mağdurun çocukları arasında paylaşılacaktır. Söz konusu tazminatlar askeri rejimin uygulamaları sonucu sadece hayatını kaybeden insanları kapsamaktadır. Bu çerçevede mağdurların çocuklarının 35 yaşına kadarki eğitim ve öğretim masrafları için ödeme yapılmıştır. Son olarak mağdurun çocukları zorunlu olarak askerlik yapmaktan muaf tutulmuştur.⁷⁰

Şili'de kurulan Ulusal Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun incelediği ihlaller, yalnızca ölüm ile sonuçlanan ve kayıp vakalarıyla alakalı hakikatleri ortaya çıkarmasından kaynaklı askeri rejim döneminde yaşanan diğer ihlaller kapsam dışında kalmıştı. Bu durum adaletin tam olarak tesis edilmediğine yönelik düşünceleri beraberinde getirmiş ve böylece diğer hakları ihlal edilmiş mağdurlar çerçevesinde yeni bir komisyon kurulması konusu gündeme gelmiştir. Böylece, Valech Komisyonu adı altında Siyasi Tutuklamalar ve İşkence Ulusal Komisyonu⁷¹ 2003 yılının Kasım ayında kurulmuştur. Komisyonun görevleri genel olarak 1973-1990 yılları arasında

⁶⁹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 86.

⁷⁰ TBMM Araştırması Komisyonu, **a.g.e.**, s. 909-910.

⁷¹ Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **a.g.e.**, s. 87.

mağduriyet yaşamış insanları belirlemek ve yaşanan mağduriyetleri tazmin etmekte. Pinochet rejimi döneminde mağdurların kimliklerinin tespit edilmesi ve bu kapsamda çalışma raporu hazırlanması için Komisyon 35.868 kişinin ifadesini aldı. Süreç içerisinde alınan ifadeleri destekleyecek bilgiler toplandı ve belgeler hazırlandı. Komisyon daha sonra ortaya çıkan suçların niteliğini belirlemek ve geçerli cezayı tespit etmek amacıyla çeşitli kaynaklardan (uluslararası kuruluşlar ve veri tabanları) yardımlar aldı. Bunlara ek olarak, Pinochet rejiminin ilk aylarında gözaltına alınan 15 bin kişinin gözaltına alınma sebepleri ve yerlerinin belirlenmesi kapsamında bir liste hazırlanarak her vaka tek tek incelenmiş ve detaylı bir rapor oluşturulmuştur. Komisyon nihai raporunu 2004 yılının Kasım ayında cumhurbaşkanına sunmuştur. Komisyon çalışmaları sonucunda toplam 28.459 kişinin siyasi hapis ve işkence mağduru olduğu tespit edilerek bunlardan 1.244 kişinin 18 yaşının altında olduğu ve 3,621 kişinin de kadınlardan oluştuğu sonucuna varılmıştır.⁷²

Cunta rejimi süresince gözaltına alınan ve daha sonra akıbetleri hakkında haber alınamayan kurbanların aranması, tanınması ve tanımlanması çeşitli birçok toplantı yapıldı. Komisyonun çalışmalarından yıllar sonra askeri diktatörlük ve ordu yetkilileri, gözaltına alınan insanların ortadan kaybedilmesindeki sorumluluklarını kabul etti. Bu kabul etme süreci yaklaşık 25 yıl sürdü. 1999 yılında Cumhurbaşkanı Ruiz Tagle hükümeti döneminde insan hakları avukatlarının ve sivil toplum temsilcilerinin bir araya geldiği yuvarlak masa toplantıları yapıldı. Tartışmanın temelini gözaltı sürecinde ortadan kaybedilen insanların akıbetleri oluşturmaktaydı. Tartışma cunta rejimi lideri Pinochet'in Londra'da tutuklanmasını beraberinde getirmiştir.⁷³ Pinochet'e yönelik bu tutuklama süreci daha sonra serbest bırakılma ile sonuçlanmıştır. Tutuklamanın ardından 2000 yılında Şili'ye dönen Pinochet hakkında davalar açılmış ve yargılama süreci başlamıştır. Yalnızca Pinochet değil, onun ile beraber darbenin gerçekleşmesinde parmağı olan ve yaşanan hak ihlallerinde sorumluluğu olan diğer isimler de bu yargılama sürecine dâhil edilmiştir. 2004 yılına

⁷² Truth Commission, **National Commission on Political Imprisonment and Torture**, 1 Haziran 2005, (Çevrimiçi) <https://www.usip.org/publications/2003/09/commission-inquiry-chile-03>, 23 Kasım 2021.

⁷³ Berstain, **a.g.e.**, s. 88.

gelindiğinde Pinochet hakkında insan kaçırma, işkence ve cinayet suçlamalarından dolayı ev hapsi cezası verilmiştir⁷⁴. Ancak kısa bir süre sonra Pinochet, 2006 yılının sonuna doğru kalp yetmezliğinden hayatını kaybetmiştir.

Sonuç

Baskıcı siyasal rejimlerin şiddet odaklı politikaları zamanla çatışma süreçlerine evrilerek önü alınamaz hak ihlallerinin yaşandığı trajedilere neden olmaktadır. Hakikat hakkı çerçevesinde ortaya çıkan ve son dönemlerde aynı süreçlerden geçen toplumlar için güncel politik bir gerçekliğe dönüşen geçmişle hesaplaşma kavramı, uluslararası toplumda oldukça önem verilen bir konu haline gelmektedir. Otoriter rejimlerden demokrasiye geçişlerde, barışın kalıcılığının tesis edilmesi ve yaşanan hak ihlallerine yönelik adaletin sağlanması önemli hususlar olarak ortaya çıkmaktadır. Böylesi siyasal geçiş süreçlerinde adaletin sağlanması ve demokrasinin tesis edilebilmesi adına ortaya çıkan hakikat komisyonları, uluslararası sistemde daha da önemli bir araç haline gelmektedir. Bu komisyonlar otoriter rejimlerin son bulduğu ülkelerde demokrasiye geçiş sürecinin bir parçası olarak hem geçmiş ile yüzleşmek hem de insanlığa karşı işlenen suçların cezasız kalmaması adına çalışmalar yürütmektedir. İnsan bedenine yönelik işkence, zorla ortadan kaybetme, cinsel saldırı ve zorla yerinden edilme gibi insanlığa karşı işlenen suçlar hakikat komisyonlarının odaklandığı konular arasında yer almaktadır.

Ağır hak ihlallerinin yaşandığı toplumlarda cezaların bireysel olarak ele alınması ve yargılamaların bireysel olarak yürütülmesi durumu, çatışma döneminin ortaya çıkardığı toplumsal yıkımları görünmez kılmaktadır. Bu noktada hakikat komisyonları, hem hak ihlallerine maruz kalmış bireylerin hem de sürece tanık olan insanların deneyimleri çerçevesinde yeni kamusal bir alan açmaktadır. Hakikat komisyonları tüm bu yönleriyle, suçların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan ve bunlara neden olan siyasal ve sosyal konulara ışık tutarak geçiş dönemi adaletinin sağlıklı işleyebilmesi açısından başvurulan bir yöntemdir.

Arjantin ve Şili gibi askeri cunta rejimlerinden veya otoriter yönetimlerden geçmiş ülkelerde yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması, sorumluların

⁷⁴ Sancar, a.g.e.

cezalandırılması ve yaşanan mağduriyetlerin tazmini çerçevesinde hakikat komisyonları ortaya çıkmış ve bu doğrultuda çalışmalar ortaya koymuştur. Hakikat, adalet ve hesaplaşma kavramları kapsamında pratik ortaya koyan hakikat komisyonları, sürecin yaşandığı ülkelerin özelliklerine göre farklı şekillerde çalışmalar yürütebilmekte ve farklı sonuçlara ulaşabilmektedir.

Dünyada kurulan hakikat komisyonlarının amaçlarına, yetki alanlarına ve faaliyetlerine bakıldığında her birinin sahip olduğu siyasi ve sosyo-ekonomik dinamiklerden kaynaklı farklı bir işleyiş tarzının olduğu görülmektedir. Örneğin, Peru Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun çalışmalarına bakıldığında, diğer Latin Amerika ülkelerinde kurulan hakikat komisyonlarından ayrı olarak kamuya açık oturumlar ile yargılamaların yapıldığı ve bunun yanı sıra kadınlara yönelik cinsel saldırı ve tecavüz olaylarının da bir hak ihlali olarak araştırıldığı görülmektedir. Bir başka örnek olarak ise Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nun Apartheid rejimi dönemi yaşanan hak ihlalleri ile hesaplaşırken ceza adaletine alternatif olarak onarıcı adalet yaklaşımına başvurduğu görülmektedir.

Arjantin'de kurulan hakikat komisyonu incelendiğinde, Komisyon'un çalışma süresi boyunca tüm hak ihlallerine yönelik incelemeler yaptığı ve bu doğrultuda bir rapor hazırladığı bilinmektedir. Ancak, Şili'de kurulan hakikat komisyonunun ilk etapta sadece zorla ortadan kaybetme ve ölüm ile sonuçlanan vakalar çerçevesinde çalışma yürüttüğü ve diğer hak ihlallerinin ortaya çıkarılması aşamasında eksik kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Şili'de yaşanan bu eksiklik 2003 yılında Valech Komisyonu olarak bilinen Siyasi Tutuklamalar ve İşkence Ulusal Komisyonu'nun kurulması ile giderilmeye çalışılmıştır. Valech Komisyonu'nun yaşanan süreçten çok sonra kurulması hakikatin ortaya çıkarılması açısından birçok sorunu beraberinde getirmiştir.

Arjantin'de kurulan hakikat komisyonunun başarılı bir şekilde sonuca ulaşmasının ve komisyonun hazırladığı raporun ordu hariç tüm kesimler tarafından kabul edilmesinin arkasında toplumsal aktörlerin rolü oldukça önemlidir. Arjantin'in aksine Şili'de ise bazı sol radikal silahlı gruplar, Komisyonu'nun hazırladığı nihai raporun adil bir

şekilde hazırlanmadığı düşüncesi ile milliyetçi siyasetçilere yönelik silahlı saldırılar gerçekleştirmiş ve bu durum uzlaşma sürecini gecikirmiştir. Arjantin ve Şili'deki geçiş dönemi süreci ile alakalı üzerinde durulması gereken bir başka husus ise hafıza çalışmalarıdır. Geçmişte yaşananların unutulmaması amacıyla her iki ülkede de önemli hafıza merkezlerinin kurulması ve hatırlamaya yönelik çalışmaların yapılıyor olması geçiş dönemi adaleti açısından kritik önemdedir.

Hem Arjantin hem de Şili'de kurulan hakikat komisyonlarının bir yıldan kısa görev süresi içerisinde hazırladıkları raporlar, süreç hakkında tüm gerçeklerin ortaya çıkarılması açısından yetersiz kalmıştır. Komisyonların görev sürelerinin kısa olması ve hazırlanan raporların cunta rejimi boyunca yaşananları tam anlamıyla aydınlatamaması ile beraber hem mağdur aileler hem de sivil toplum kuruluşları adalet ve hakikat taleplerini başka yollar aracılığıyla aramaya başlamıştır. Hakikat davaları olarak bilinen geçmişle hesaplaşma ve gerçeğin ortaya çıkarılması durumu, Arjantin ve Şili'de 1990'lı yıllardan bu yana devam eden bir hak mücadelesi haline gelmiştir.

Sonuç olarak, geçmişle hesaplaşma çerçevesinde hakikatin ortaya çıkarılması ve gelecekte aynı süreçlerin yaşanmaması adına hakikat komisyonlarının varlığı oldukça önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Hakikat komisyonlarının hazırladıkları raporlar sayesinde baskıcı otoriter dönemlerde yaşanan şiddetin boyutları ortaya çıkarılmış ve cezasızlık ile mücadelede büyük başarılar sağlanmıştır.

Kaynakça

Accatino, Daniela ve Collins, Cath “Truth, Evidence, Truth: The Deployment of Testimony, Archives and Technical Data in Domestic Human Rights Trials,” **Journal of Human Rights Practice**, C.VIII, No:1, 2019, s. 81-100.

Adair, Jennifer, **In Search of the Lost Decade: Everyday Rights in Post-Dictatorship Argentina**, USA, University of California Press, 2009.

Avrupa Konseyi, **Ağır İnsan Hakları İhlallerinde Cezasızlığın Ortadan Kaldırılması**, 2013, (Çevrimiçi), <https://www.failibelli.org/wp-content/uploads/2015/10/Avrupa-Konseyi-%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1-El-Kitaplar%C4%B1-A%C4%9F%C4%B1r-%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1->

[%C4%B0hlallerinde-Cezas%C4%B1zl%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-Ortadan-Kald%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1-2013.pdf](#) 12 Ocak 2020.

Bakiner, Onur, “Son Akademik Çalışmalar Işığında Hakikat Komisyonlarının Etkisi,” **Demokrasi Barış ve Alternatif Politikalar Derneği**, 15 Nisan 2021, (Çevrimiçi), <https://demos.org.tr/son-akademik-calismalar-isiginda-hakikat-komisyonlarinin-etkisi/>. 18 Kasım 2021.

BBC, “Arjantin'in Cunta Liderlerine Yeni Ceza” 6 Temmuz 2012, (Çevrimiçi), https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120705_argentina_baby_updat 31 Temmuz 2022.

Balint Jennifer, Evans Julie ve McMillian Nesam, “Geçiş Dönemi Adaletini Yeniden Düşünerek Yerli Halka Verilen Zararı Telafi Etmek: Yeni Bir Kavramsal Bakış,” Çeviren: Hafıza Merkezi, **The International Journal of Transitional Justice**, C.VIII, No:1, 2014, s. 194-216.

Beristain, Carlos Martin, **Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies**, Inter-American Institute of Human Rights, Costa Rika, 2011.

Council of Europe Commissioner for Human Rights, “Missing persons and victims of enforced disappearance in Europe,” 2016, (Çevrimiçi) <https://rm.coe.int/missing-persons-and-victims-of-enforced-disappearance-in-europe-issue-/16806daa1c>, 3 Ocak 2022.

Crenzel, Emilio “Argentina’s National Commission on the Disappearance of Persons: Contributions to Transitional Justice,” **The International Journal of Transitional Justice**, C.II, No:2, 2008, s. 173-191.

Egbatan, Mine, “Nasıl bir barış süreci: Geçiş dönemi adaleti ve toplumsal cinsiyet,” **Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi**, C.V, No:2, 2013, s. 8-19.

Evrensel, “1973 Şili darbesi: Neoliberal Laboratuvarın “Mucize”si,” 9 Şubat 2019, (Çevrimiçi) <https://www.evrensel.net/haber/373189/1973-sili-darbesi-neoliberal-laboratuvarin-mucize-si>. 10 Ekim 2021.

- Fulton, Sarah, “Redress for Enforced Disappearance: Why Financial Compensation is not Enough”, **Journal of International Criminal Justice**, C.XII, No:4, 2014, s. 769-786.
- Garibian, Sevane “Ghosts Also Die. Resisting Disappearance Through the ‘Right to the Truth’ and the Juicios por la verdad in Argentina,” **Journal of International Criminal Justice**, C. XII, No:3, 2014, s. 515-538.
- Gezgüç, Gözde Müşerref, “Arjantin (1976), Brezilya (1964), Şili (1973) ve Türkiye’de (1980) Askeri Darbeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme,” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2017,
- Gezgüç, Gözde Müşerref ve Uzun, Turgay, “Arjantin Siyasi Tarihinde Askeri Darbeler,” **Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, C.VI, No:2, 2017, s. 150-183.
- Gomez, Jesus Fernando, “Military Rule in Argentina, 1976-1983: Suppressing the Peronists” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The University of Texas at Austin, 2001.
- Groome, Dermot “The Right to Truth in the Fight against Impunity,” **Berkeley Journal of International Law**, C. XXIX, 2011, s. 1-24.
- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, **Hakikat Komisyonları**, İstanbul, Anadolu Kültür Yayınları, 2014.
- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, “Arjantin ve Şili’de Hakikat Komisyonları ve Sonrası,” 31 Ocak 2015, (Çevrimiçi) <https://hakikatadalethafiza.org/kaynak/arjantin-ve-silide-hakikat-komisyonlari-ve-sonrasi/>, 21 Ekim 2021.
- Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, “Arjantin’de ‘ölüm uçuşları’ pilotları mahkum edildi” 11 Aralık 2017, (Çevrimiçi), <https://hakikatadalethafiza.org/arjantinde-olum-ucuslari-pilotlari-mahkum-edildi/> 31 Temmuz 2022.
- Hedges, Jill, **Argentina: A Modern History**, New York, I B Tauris and Co. Ltd, 2011.

Heinrich Böll Stiftung Derneği, “Geçmişin Yükünden Toplumsal Barış ve Demokrasiye, Geçmişle Hesaplaşma: Neden? Ne Zaman? Nasıl?” İstanbul, Sena Ofset Matbaacılık, 2007.

International Center for Transitional Justice, “Accountability in Argentina; 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum,” 1 Ağustos 2005, (Çevrimiçi) <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Argentina-Accountability-Case-2005-English.pdf> 23 Aralık 2021.

International Center for Transitional Justice, “What is Transitional Justice?” (Çevrimiçi) <https://www.ictj.org/what-transitional-justice> 30 Temmuz 2022

Human Right Watch, “Argentina. World Report 2012, Events of 2011”, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2012.pdf> 12 Kasım 2021.

Kukoska, Natalija, “Hakikat Hakkı ve Hakikat Komisyonları,” Çeviren: Hafıza Merkezi, **Justinianus Primus Law Review**, C.V, No:2, 2014, s. 1-17.

Gülener, Serdar, “Çatışmacı Bir Geçmişten Uzlaşmacı Bir Geleceğe Geçişte Adalet Arayışı: Geçiş Dönemi Adaleti ve Mekanizmalarına Genel Bir Bakış,” **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.XII, No:32, 2012: s. 43-76.

Letelier, Orlando, “The ‘Chicago Boys’ in Chile: Economic Freedom’s Awful Toll. The Nation” **Review of Radical Political Economics**, C.VII, No:3, 1976, s. 44-52.

Maculan, Elena, “Prosecuting International Crimes at National Level: Lessons from the Argentine ‘Truth-Finding Trials’”, **Utrecht Law Review**, C.VIII, No:1, 2012, s. 106-121.

Madenci, Can, “Hayek’in Kötü Şöhretli Röportajları,” **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.XII, No:18, 2010, s. 99-101.

Mani, Kristina, “The Argentine Military in Democracy: Moving Beyond Issues of Civilian Control to a Citizen Solider Paradigm,” **CHR. Michelsen Institute**, C.VII, 2015, s. 1-30.

Maviş, Volkan, “Yapıcı Adalet Yaklaşımı Olarak Hakikat Komisyonları,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. LXII, No:2, 2016, s. 349-392.

TBMM Araştırması Komisyonu, “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar İle Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları İle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu,” Ankara, 2012.

Mızrak, Dilan, “Arjantin’in Kayıp Çocukları Vakasının Hakikat Hakkı Çerçevesinden İncelenmesi,” **Ankara Barosu Dergisi**, C.I, 2019, s. 363-396.

Nunca Mas, “Report of CONADEP 1984” (Çevrimiçi), http://www.desaparecidos.org/nuncamas/web/english/library/nevagain/nevagain_001.htm 31 Temmuz 2022.

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, “**Rule Of Law Tools For Post-Conflict States: Truth Commissions**,” 2006, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/RuleoflawTruthCommissionse.pdf>, 12 Kasım 2021.

Rae, Maria, “Truth at Any Cost? Law’s Power to Name Argentina’s Disappeared Grandchildren,” **Oñati Socio-legal Series**, C.VII, No:2, 2017, s. 324-336.

Sağıroğlu, Akın, “Latin Amerika’da Asker-Siyaset İlişkisi: Arjantin ve Şili’deki Askeri Darbelerin Etkileri ve Tarafları,” **Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi**, C.I, No:1-2, 2016, s. 40-53.

Sancar, Mithat, **Geçmişle Hesaplaşma, Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007a.

Sancar, Mithat, “Pinochet: Bir Diktatörün Muhtelif Ölümleri ya da Geçmişin Gölgesinden Kurtulmak”, **Birikim Dergisi**, C.215, 2007b, s. 107-112.

Truth Commission: Chile, **United States Institute of Peace**, 1991, (Çevrimiçi) <https://www.usip.org/publications/1990/05/truth-commission-chile-90>, 29 Aralık 2021.

Truth Commission: National Commission on Political Imprisonment and Torture, **United States Institute of Peace**, 2005, (Çevrimiçi) <https://www.usip.org/publications/2003/09/commission-inquiry-chile-03>, 23 Kasım 2021.

UN Secretary-General, “The Rule of Law And Transitional Justice in Conflict and Post-Conflict Societies” 2004, (Çevrimiçi), <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-rule-of-law-and-transitional-justice-in-conflict-and-post-conflict-societies-report-of-the-secretary-general/> 30 Temmuz 2022.

Yıldırım, Gamze, “1976 ve Sonrası: Arjantin’de Demokrasi Süreci” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2020.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

THE REFLECTIONS OF ECONOMIC THEORIES ON SOCIAL WELFARE AND SOCIAL PEACE

***Hasan ALPAGO**

Abstract

The focus of this article is to evaluate the economic theories developed throughout the history of economic thought from a macroeconomic perspective, the role of the thinkers who shaped them in ensuring social welfare and peace, and the economic developments in this process with a comparative analysis. In this respect, the emergence of schools of economic thought and the approach of theorists have been evaluated. Thus, it aims to contribute to the work of scientists and researchers in finding solutions to the economic problems encountered in the globalizing world and in the shadow of the COVID 19 pandemic. In this respect, how and under which conditions the schools of theoretical thought emerged as a result of forcing it has been revealed more clearly in this study. In this context, the concepts of "classical economy", "national economy" and "global economy" and the starting points of the economists who developed and classified these approaches were examined with a comparative analysis. Classical economics is the beginning of the theoretical treatment of the nation and the interaction of different nations through economic interaction. Adam Smith's "The Wealth of Nations" is generally understood as the scientific discussion of the origins of economic theory and the understanding of economic action. After Adam Smith, social scientists such as Ricardo, Marx and Keynes made important contributions to this field.

Keywords: Economic Thought, Economic Change, Social Development, Social Welfare, Social Peace

EKONOMİ TEORİLERİNİN TOPLUMSAL REFAHA VE SOSYAL BARIŞA YANSIMALARI

Öz

Bu makalenin odak noktası, makro ekonomik bir bakışa açısıyla iktisadi düşünce tarihi boyunca geliştirilen iktisat teorilerini, bunları şekillendiren düşünürlerin toplumsal refahın ve barışın sağlanmasındaki rolünü ve bu süreçteki iktisadi gelişmeleri karşılaştırmalı bir analizle değerlendirmektir. Bu doğrultuda iktisadi düşünce ekollerinin ortaya çıkışı ve teorisyenlerin yaklaşımı değerlendirilmiştir. Böylece küreselleşen dünyada ve COVID 19 pandemisinin gölgesinde karşılaşılan ekonomik sorunlara çözüm bulunmasında bilim insanlarının ve araştırmacıların çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan teorik düşünce ekollerinin nasıl ve hangi koşullar altında ortaya çıktığı bu çalışmada daha açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu bağlamda "klasik ekonomi", "ulusal ekonomi" ve "küresel ekonomi" kavramları ve bu yaklaşımları geliştiren ve sınıflandıran iktisatçıların çıkış noktaları karşılaştırmalı bir analizle incelenmiştir. Klasik iktisat, ulusun teorik olarak ele alınmasının ve farklı ulusların ekonomik etkileşim yoluyla etkileşiminin başlangıcıdır. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" genel olarak ekonomik teorinin kökenlerinin ve ekonomik eylem anlayışının bilimsel tartışması olarak anlaşılmaktadır. Adam Smith'ten sonra Ricardo, Marx ve Keynes gibi sosyal bilimciler bu alana önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Düşünce, Ekonomik Değişim, Toplumsal Gelişme, Toplumsal Refah, Sosyal Barış

* Dr., Nişantasi University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, hasan.alpago@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7695-2794

Introduction

The basic thesis on which economic theories are based is: “Resources are limited but needs are unlimited.” Here, the main goal of both quantitative and qualitative economic theories is to enable limited resources to respond to endless needs at an acceptable level. Since resources are scarce and needs are unlimited, economic theories are based on the principle of establishing a balance in economies in the face of these two opposite situations. Thus, the principles of maximum benefit, efficiency, low cost and priority of needs constitute the basic starting point of almost all economic theories.

When we look at macroeconomic developments in terms of the development of civilizations, a process based on economic opportunities has been experienced. When the economic opportunities of individuals and society increased or economic crises were experienced, a change and transformation process was necessarily experienced. In this context, people have resorted to making the best use of scarce resources and creating new resources. As a result of these searches, today's modern production stage has been reached. In other words, the fact that people have reached the industrialization process using the latest technology from a hunter-gatherer economic structure is a result of the search for an optimal use of scarce resources. Undoubtedly, the economy has played a fundamental role in this process of change and transformation. In other words, the development of communities and the establishment of new shelters and settlements have depended on the resources they could reach. As a result, sufficient and accessible resources determined the extent of development. In this respect, individuals and societies have experienced a development process in different dimensions since the early ages. Consequently, the distribution, sharing and management of resources were as important as their existence.

In this context, scholars have suggested solutions within the framework of various theories. According to the sources from the past to the present, ancient Greek philosophers such as Plato and Aristotle made suggestions about the distribution and management of resources.

On the other hand, the views until the 18th century, instead of focusing only on economic problems, their results and solution possibilities, evaluated the issue in general from moral and socio-political perspectives, and discussed its economic dimension in a narrow framework. However, Adam Smith, an intellectual moral philosopher who lived in the middle of the industrial revolution and could observe the developments well, laid the foundations of today's economic theories by putting the economy at the center of this change and transformation process.

Therefore, in the process of economic change and transformation, it has become a branch of science that is at the forefront of basic dynamics such as military, law and religion. From this point of view, it can be said that the economy now has a more effective and meaningful place in the development of societies than in the past. As a social science, economics can be better understood when it is considered within the framework of its historical development process. As a matter of fact, the aim of this study is to evaluate the development of economic thought from Aristotle to the present from a systematic perspective. In this study, in the light of these concepts, the change and transformation process of economic thoughts and civilization, evolving from the past to the present, has been examined from a macroeconomic perspective.

1. Theoretical and Conceptual Objective of the Study

In order to be able to evaluate the developments in the social and economic life of the society, both theoretically and practically, in a more concrete way, it should be handled through three types of data and these data should be evaluated with a comparative analysis. These data consist of past developments, current developments and projections for the future. In this respect, more realistic and high probability projections for the future can be obtained if historical data and current data are compared correctly. For example, in order to be able to make an accurate assessment of the economy of a country and to draw a more accurate picture of the future outlook of the economy, comparing the data in certain periods and certain sectors of that country with each other and making an analysis accordingly allows to make more accurate predictions. This situation requires the same approach in terms of determining the performance of companies and the direction of their future investments. Based on this motto, this article aims to objectively evaluate the macroeconomic transformation

process, which directly affects the welfare of the society and therefore social peace, by analyzing the progresses in the field of economic thought, by comparing different theoretical approaches.

The primary objective of this study is to systematically analyze the relationship between economic development and social development in a chronological manner. This study is expected to make a contribution to the economic literature. First of all, it is important to evaluate the direct relationship between the economy, urbanization and globalization in the current sense in the context of theory and practice in the field of economics.

The research subjects of this study are:

- What is the contribution of economic theories to social welfare and to social peace
- What is the relationship between economic activities and their social consequences?
- How important is the relationship between the success of economic policies and the level of welfare?

The history of economic thought functions as a bridge between economics and history. Thus, by comparing the historical development of the foundations of both economic activities and social dynamics, it works as sub-discipline that draws lessons from the past for the future of society and directs macroeconomic policies in this respect.

Aristotle, while declaring the administration of the country in his work "The State", also emphasizes that the correct management of resources is very important for the success of state administration.

Although Aristotle talks about the functions of money and the role of the state in providing market balance in his work, he does not mention the issues such as maximum efficiency, minimum cost, efficiency, the best management of scarce resources, which have been progressively mentioned in current studies. Instead, he put

forward theses about how society should be managed economically and politically under the roof of the state.

The economy was considered more as home management. There are many reasons for this. The most important reason was the understanding centered on the family structure and the society in which the family is located. In those times, due to the social structure of the family and society, and under the economic conditions they had, it was not possible for everyone to participate in economic life. In this framework, basically the head of the family had to work and manage his family. In this perspective, the economic problem was, in principle, the problem of the head of the family. In this respect, the term economy means “Oikos”, that is, home management.¹

Ultimately, economic, and social developments throughout history are complementary elements of a process that complements each other. Social progress has not been achieved without economic competence, and it has not been possible to increase economic welfare without developing reforms and more effective approaches in social terms. Indeed, it is seen that developed countries have made progress by considering these two factors. In this respect, it is important to evaluate the causes and consequences of these developments.

2. Development Process of Economic Policies

From the point of view of the history of economic thought, the vital needs and desires of human beings must be met, albeit partially, to survive. In addition to basic services such as health, education, security and transportation, the most basic material needs of human beings are food, clothing, and shelter. Goods and services are produced to meet man's material needs and wants. Man is an entity that can sustain his material life by consuming produced goods and services. The production, distribution, and consumption of goods and services constitute the area of interest in the economic discipline of social life.

The history of economic thought is a science that provides the development of a set of theories and methods to evaluate scarce resources optimally and effectively as a means

¹ Burak Atamtürk, **İdeoloji, Bilim ve İktisat**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları, 2007, p.7.

of efforts to meet endless needs. In this respect, it is a new perspective and a revolutionary understanding in itself. In other words, economics is a scientific approach developed to understand and manage global and local developments and to be a good consumer and producer.²

The basis of past and present economic problems is how to manage scarce resources in the most effective and efficient way in the face of endless needs. However, scientific and social experiences and changes have led to different policies in terms of both individuals and states. For example, the most important income sources of states in history have been the goods they plundered and the regular tributes they received in the regions and countries they occupied. However, today, states give more weight to taxation and commercial relations. In the history of society, armies often met their basic needs such as food for the goods they plundered from the regions they went to, while going to war on foot to countries and regions tens of thousands of kilometers away from their centers. Persian invasions are the simplest example of this situation. No one cared about the factors that caused the economic and social destruction of wars like today, and after each great war, a great economic famine and social destruction occurred in that region. Sometimes this could lead to a catastrophe that would last for centuries. However, although wars continue today, the flow of goods and services in terms of trade is more stable than in the past. This is largely due to globalization.³

The optimal use of resources, which is the common point of economy and politics, and the policy of continuing economic activities despite wars come to the fore as a more dominant approach today. Thus, as in every branch of science, economics is a discipline that aims to solve the problems of people, societies, households, and companies. The basis of economics is based on the principle of developing a method and system that can respond to scarce resources, endless wishes, and passions as much as possible. Macroeconomics produces solutions by considering economic problems

² Karl E. Case, Ray C. Fair and Sharon M. Oster, **Principles of Economics**, Pearson, 2008, p. 214

³ Herodotos, **Herodotos Tarih- Hasan Ali Yücel Klasikleri**, Çev. Müntekim Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, 2006, p. 495.

in a macro framework⁴. The economy is the management of production possibilities curves that increase or decrease due to different reasons throughout history.⁵

3. Major Turning Points in the History of Economic Thought

From past to present, individuals and societies have pursued three basic goals for their living. These are:

- Health conditions
- Security
- Sufficient economic resources.

As a matter of fact, in order for people to lead a healthy and safe life, they must first have sufficient economic resources. This requirement has arisen from the beginning of the basic conditions of living in prosperity throughout history. This is reality and will continue to be important for economic prosperity in the future. In other words, people will try to use scarce resources in the most economical and effective way for a more prosperous life. The science of economics basically considers these priorities of people and tries to explain what needs to be done for this by basing it on scientific theory and methods.

The history of economic thought deals with the historical development of both the economic activities of people and the material foundations of society. The science of economics, like other branches of science, contributes to a scientific integrity within the framework of the benefit of humanity by cooperating with other disciplines for the welfare of the society and a more prosperous life. To better evaluate the economic, socio-cultural and socio-political development process of societies and to develop new macro-economic policies accordingly, to increase the welfare of the society and to manage scarce resources in the best way.⁶

⁴ John Sloman and Alison Wride, **Economics**, Pearson, 2010, p.8.

⁵ Tümay Ertek, **Temel Ekonomi**, Beta Yayınları, 2013, p.75.

⁶ Muhammed Karataş and Eda Çankaya, "İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme," **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 0(3), 2010, p.6.

In terms of the history of economic thought, the socioeconomic change and transformation process of societies can be classified under several main subtitles.

3.1 The Formation Period of Economic Policies (400 BC - 1770 AD)

Plato, in his work "The State", (380 B.C.) stated that property was shared by public power and that the labor force should be classified according to the criteria of specialization. Aristotle, on the other hand, argued that there should be private property, as he stated in 350 BC, but instead of a capitalist approach in today's sense, he argued that private property should be limited, and capital accumulation should not become personal ambition.⁷

According to Aristotle, having private property should be seen as a natural right in order to use economic resources more efficiently. This philosopher suggested that the public and the state should work together to increase the level of welfare and provide economic growth. In Aristotle's view, the state should collect the revenues and distribute them as grants in case of need. All efforts should be directed toward the continuation of the welfare level. Therefore, small savings should be collected in a fund, and thus a resource should be created for those in need. This will be an initiative that will benefit both the poor and the rich.⁸

The importance and development process of an economic management in the lives of individuals and societies has evolved from ancient Greek culture to the present day. Greek thinkers such as Plato and Aristotle also put forward views on economics, but in terms of economic thought, these are only basic concepts and not accepted as any theory.⁹

Thomas Aquinas argued in 1265 that prices should be balanced and that a fair pricing should be made instead of a purely profit-oriented target, as scarce resources would impoverish people with excessive price increases. For this purpose, while determining

⁷ Platon, **Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, p.76.

⁸ Ömer Torlak, "İktisadi Düşünce Tarihi Yazımında Avrupa Merkezci Mikro Yaklaşımına Alternatif Bir Öneri ya da Muhafazakârlığı Aşmak," **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 2020, p. 13.

⁹ M. Kutluğhan Savaş Ökte, "Antik Çağda İktisadi Düşünce," **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(24), 2008, p.7.

the value of a good, a selling price should be determined according to the cost and a reasonable profit ratio. The scarcity of resources and high demand for goods lead to an unfair economic system.

Throughout the history of economics, economic and social transformation have experienced parallel developments. Medici Bank, which was established in 1397, opened the doors of a new era in the history of money. The establishment of this bank is the result of an obligation of monetary activities to the banking system. The truth is that every necessity has brought with it a crisis or a new innovative solution.

While these developments are taking place in the field of money and banking, new approaches have been also developed in economic theories. William Petty pointed out that the importance of measurement in an economy and stated that the economy consists of a balance between a cost, revenue, and profit rate. In 1689, John Locke put forward the thesis that the source of his wealth was labor rather than trade. In 1752, David Hume criticized the free public goods and drew attention to the need for people who benefit from these goods to pay wages in proportion to their consumption. But Hume concedes that there is no way other than taxes to price and charge public goods. Because it is not possible to collect the price of streetlamps in any other way.¹⁰

Physiocrats such as François Quesnay-1756 stated that it was advantageous to have agriculture and land as a source of wealth. By drawing the “Economic picture”, Quesnay has drawn a flow chart of factors in an economy as well as goods and services, as in the blood circulation system in an economy.¹¹

On the other hand, the Silk Road can be considered as the pioneering project of a process that started globalization and international trade in history. Indeed, the Silk Road is an excellent organization and international cooperation project that enables caravan trade goods and services to reach Europe from China. The Silk Road can be considered as the bogeyman of a sociocultural revolution and transformation, not only

¹⁰Mehmet Tomanbay, “İktisadi Düşüncenin Gelişimi ve İktisat Okulları,” *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 2019, p.19.

¹¹Loic Charles, "The Tableau Economique as Rational Recreation," *History of Political Economy*, 36(3), 2004, p.21.

for the trade of goods and services but also because it carries out the journey of people from country to country and from one continent to another by crossing borders.¹²

3.2. The Scientific and Intelligent Age of Economic Policies (1770-1820)

Adam Smith pioneered the acceptance of economics as a science in his work called *The Wealth of Nations* in 1776. Adam Smith, on the other hand, gave the example of a pin factory in his book "*The Wealth of Nations*", which he wrote in 1776,¹³ and drew attention to specialization and division of labor, just like Plato, and stated that such an approach would both increase efficiency and increase the amount of production. Throughout history of the economic actions, in all continents such as Africa, Asia, and Europe, have always pursued a better economic position. However, the methods they followed differed. In this respect, those who follow the right method become rich, while those who follow the wrong method lose. On the other hand, countries now have to follow the immutable logical method that the economy requires. This is based on the requirement of pursuing a liberal economic policy raised on trade and cooperation.¹⁴ From the point of view of the history of economic thought, the economic perspectives that developed after Smith take place in three different approaches. These are liberal or neo-liberal, socialist approaches, and mixed approaches.¹⁵

Thomas Malthus' theory of population in 1798 is basically based on the thesis that when population is not controlled, it increases at a geometric rate, but resources increase at an arithmetic rate.¹⁶ As in every system and process, the biological development process of living things and the conditions they live in are the main determinants in determining the possibilities and limits they may have in the

¹² Mehmet Bulut, *Medeniyetler Güzergahı İpek Yolu*, İstanbul, İZÜ Yayınları, 2018, p.11.

¹³ Adam Smith, *The Wealth of Nations*, Philadelphia, Thomas Dobson, 1789, p.201.

¹⁴ *A.g.e.*, p. 201.

¹⁵ Rudiger Dornbusch and Stanley Fischer, *Makroekonomi*, Çev. Ak, S., Fisunoğlu, M., Yıldırım, E., Yıldırım, R., İstanbul, McGraw-Hill Akademi, 1998, p.8.

¹⁶ Thomas Robert Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, London, 1798, p.4.

future.¹⁷This point of view also affects the form of economic and social opportunities that can be had in a society.

1803 Jean-Baptiste Say developed Say's law, basing the operation of markets on Smith's theory of the invisible hand. Accordingly, every supply creates its demand, and thus every good and service produced finds a buyer in the market. Thus, the economic balance is established by itself. On the other hand, in 1817, David Ricardo stated that the free trade and specialization of labor formed the basis of classical economics. David Ricardo brought to the fore the idea of developing an economic understanding based on cooperation and maximum efficiency, rather than the invisible hand in economics or an automatic balance as predicted by Say's law. Accordingly, division of labor and cooperation based on specialization should come to the fore to produce more goods and services. Many economists like Ricardo pioneered the history of economic thought of the people who own capital, and therefore the shaping and development of economic policies. The contribution of these capital owners to the history of economic thought is particularly evident in the 15th and 17th centuries.¹⁸

The nation state and globalization processes require different economic policies. As a matter of fact, while mercantilist economic policies are based on the nation state, liberal and Ricardian economic ideas are based on the development of international trade and commercial relations based on the principle of comparative advantage. However, today more mixed economy models find application area. In particular, the interventionist state approach of Keynes is considered as the basic principle in the determination of economic policies. As a matter of fact, during the COVID 19 pandemic, it has been seen that the state power plays a fundamental determinant role in economic and social life on a global basis.¹⁹

3.3. Industrial and Economic Revolutions (1820-1928)

As the society developed, as urbanization and most importantly, as the population increased, it required to develop new economic approaches to meet the increasing

¹⁷ Charles Darwin, **The Origin of Species by Means of Natural Selection, Or, The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life**, Books, Incorporated, Pub., 1859, p.42.

¹⁸ Torlak, a.g.e., p.12.

¹⁹Ali Çımat and Filiz Daşkiran, "İktisat, Türkiye'deki Eğitimi ve İktisadi Yenilik." **İktisadi Yenilik Dergisi**, 1(2), 2014, p.26.

needs of scarce resources and to adapt to urbanization. John Stuart Mill laid the foundations of liberal economics in 1848, advocating both trade and social justice. Both Mill and Marx not only produce and consume but also the combination of scarce resources and the production process are very important. However, previously, workers' rights, the role of the labor force as a production factor, and its share in this process were not given much importance. In particular, Marx pioneers a new approach to the history of economics with his theory based on rewarding the labor force, which is accepted as the biggest production factor, in proportion to its efforts. In 1848, Karl Marx and Friedrich Engels published their communist manifesto.²⁰

As in every field, economic policies and rules are not as just based on scientific facts and economic priorities. The dominant socio-economic and political culture play a fundamental determinant role in shaping this process. In this regard, Marx, Althusser, and Gramsci take an approach that supports this basic idea. According to them, the dominant powers that want to establish their hegemony follow an economic policy that supports their ideology. In this respect, economic theories are not only shaped by economic schools and rules.²¹

When the agricultural sector and the industrial sector are compared, it is seen that the income inequality is more in the industrial sector. The main reason for this is that the natural balance is followed in the agriculture sector and the capitalist system in the industrial sector is based on the principle of maximum profit and minimum cost, sometimes necessitating working with lower wages due to negotiation power and livelihood.²²

According to Marx, just as a physicist observes natural processes or the results they occur, social scientists must observe the effects of the capitalist mode of production and the corresponding conditions of production and exchange on individuals and

²⁰ Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan and Vedat Kaya, “İktisadi Kriz Kuramları,” *Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri*, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (24), 2005, p.14.

²¹ Atamtürk, *a.g.e.*, 2007, p.4.

²² Gökay Karaduman and Ahmet Tabakoğlu, “19. Yüzyıl Temettuat Defterleri’ne Göre Üsküp/Koçana Kazası’nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi,” *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(1), 2021, p.3.

society at the social level and offer solutions accordingly. In other words, just as there is a continuous process of change and transformation in nature, there is a continuous process of change and transformation in economic and political terms in social management. In this process, systems have been created that allow people to live with low incomes for the sake of those who are neglected and protect their advantageous positions. In this respect, this system, which has been used and accepted, should be changed by making economic, political and socio-cultural innovations. The labor class must have a fundamental determinant role in the realization of change. Thus, the “surplus value” created by labor can play an effective role in establishing a more just system in society.²³

In the years after the industrial revolution, revolutionary innovations took place in economic and social life. This situation directly affected people's economic behavior and preferences. Following these developments, new theoretical approaches emerged in the field of economic thought. At the beginning of these theories are approaches such as the Austrian school of economics. 1871 William Javons develops the concepts of value and marginal utility. In 1871 Carl Menger establishes the Austrian school that defends the free market mechanism against Marx. Von misses Hayek is a follower of this. He is a journalist and a good observer. The Austrian school of economics developed an approach to economics based on human and social psychology and consumer behavior rather than mathematics and numbers. In this respect, this school has been accepted as a unique school and has preserved its validity until today 1874. Leon Walras developed the general equilibrium theory and explained that the free market is stable.²⁴

In 1890, Alfred Marshall developed his mathematical economic approach and brought econometrics to the fore. The emphasis on mathematics and quantitative data in economics is based only on a correct assessment of the current situation. In the long run, economics is not a system that always gives the same result, like the laws of

²³ Karl Marx, **Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomi**, Rosa-Luxemburg- Stiftung Verlag, Berlin,1890, p.105.

²⁴Ömer Demir and Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, Adres Yayınları, 2005, p.22.

physics and mathematics. It is possible to attribute this to the conjuncture and changing human behaviors.²⁵

Vilfredo Pareto developed the theory of Pareto efficiency; one loses so the other wins. In 1914, Friedrich von Wieser developed the concept of opportunity cost. Thus, he developed theories that measure the value of abandoned options. Arthur Pigou focused on the environmental tax and externality. Ludwig von Mises argues that there is no end to communism and that liberal economics is the best option. 1927 Joseph Schumpeter develops his theories of entrepreneurial spirit and destructive creativity. Schumpeter's technological developments are important in terms of innovation and contribute to the development of new policies in the economy.²⁶ In addition to physical capital for economic development, the existence of human capital is also important.²⁷

3.4. War and Economic Depression (1929-1945)

The positive trend created by the industrial revolution also increased the degree of competition among countries. The increase in welfare has not only been effective in the production of goods and services, but also led the countries to the production of war industry and industrial heavy war equipment. This led to wars becoming more destructive. Industrial heavy weapons produced thanks to the industrial revolution were effective in the emergence and spread of the First World War. This situation also caused the economic and social consequences of the war to be more severe. As a matter of fact, the First World War, which started in 1914 and ended in 1918, almost paralyzed the European economy, which was the center of industry, and reduced the impact of the positive economic developments created by the industrial revolution. Following this, a long-term stagnation period was entered in the USA and Europe. This recession resulted in the great economic depression of 1929. As a result, economic approaches based on classical economic theories that were valid until that

²⁵ Atamtürk, *a.g.e.*, p.8.

²⁶ Perihan Hazel Er, "Girişimcilik ve Yenilikçilik Kavramlarının İktisadi Düşüncedeki Yeri: Joseph A. Schumpeter," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 2013.

²⁷ Karataş and Çankaya, *a.g.e.*, p.11.

time had difficulty in finding a solution to this crisis. In the face of this situation, Keynes' theories came to the fore as a remedy.²⁸

From the point of view of the history of economic thought, developing socioeconomic and political approaches played an active role in determining the economic policy to be applied. The 1929 crisis led to the implementation of Keynes' interventionist economic policies by governments. Thus, the acceptance of an economic policy is important in terms of providing solutions to developing events.²⁹

J.M. Keynes was a liberal who revived the economy with government spending. In times of economic crisis, liberal, social and neo-liberal perspectives and economic policies have some common points. The most important of these is that they foresee economic shrinkage and welcome such a result naturally. It is accepted that some sectors will be affected more in this process. Socialist views argue that in this process, the working class was neglected and dismissed under the pretext of crisis, and the cost was reduced by putting pressure on the working class. Liberal views, on the other hand, accept crises as a kind of market regulatory mechanism. Accordingly, economic crises as a result of the crisis allow strong firms to continue their existence, while weak firms result in bankruptcy. Firms in such an economic structure evolve and become stronger.³⁰

While defending Keynes' theories, he argues that the state should assume a temporary regulatory and balancing role, when necessary, without contradicting classical economic views whenever possible.³¹

Thanks to the interventionist fiscal and financial policies of Keynes, the problem of economic recession in the 1929 crisis was largely overcome. However, this policy paved the way for the state's intervention in economic and social life. As a result, more

²⁸ Murat Nişancı, Metin Uçar and Semanur Soyyiğit, "Ülkelerin İktisadi Gelişmişlik ve İktisadi Karmaşıklık Düzeyleri Arasındaki İlişki: G8 Ülkeleri Örneği," **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, 20(1), 2019, p.18.

²⁹ Mehmet Halis Özer, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda İktisadi Düşünce," **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (elektronik)**, 13(51), 2014, p.81

³⁰ İslam Altun and Ahmet Tabakoğlu, "Uluslararası Firmaların Kriz Dönemi Tasarruf Stratejilerinin İncelenmesi," **Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi**, 3(1), 2020, p. 22.

³¹ John Maynard Keynes, **The General Theory of Employment, Interest and Money**, Harcourt, New York, 1936, p.17.

public funds were shifted to the arms industry. As the most important result of these developments, Germany to start World War II by developing a huge arms industry. As a result, the world faced a new crisis. The new conditions created by World War II again played a role in shaping economic theories. In 1940 Simon Kuznets developed conjuncture theory. In 1944 Karl Polanyi improved cultural and traditional economic views. In these theories, the theses defended that flexibility in economic life and economic behavior can lead to different results and special situations from time to time as a result of war, cultural differences and other factors. Thus, the problems caused by the war were tried to be eliminated thanks to the positive results of the industrial revolution.

3.5. Post-War Economy (1945-1970)

The Second World War had more socioeconomic consequences than the First World War, distorting the distribution of economic resources and throwing them out of balance. Therefore, after the Second World War, the allied countries started to establish global institutions that could regulate the global economy, especially money markets, in times of crisis. Institutions such as the IMF, the World Bank, and the European Coal and Steel Association, which laid the foundations of the EU, came into existence after this period.

In this period, theories such as Friedman's money theory, Solow's growth theory, and Nash's game theory came to the fore. The discovery of money gave a new dimension to economic activities. It accelerated the distribution of goods and services and the process of exchange. However, the distribution of scarce resources among unlimited needs, could not solve the problem. It only accelerated the process of change and transformation and thus increased the volume and speed of economic activities and trade.³²

The management of financial instruments and their impact on the economy gained momentum, especially after the industrial revolution. Especially after the World Wars,

³²Richard Lipsey and Peter Steiner, *Economics*, 7th Edition, Harper, New York, 1984, p.4.

countries focused on interest-based borrowing as well as printing money due to both war financing and post-war reconstruction expenses. That is why the problems of balancing debt repayment, inflation, and interest rates began to come to the fore. The Ottoman Empire had to accept capitulations by entering into interest and debt spirals. The management of the interest rate, which acts as a bridge between such income and capital, began to require an institutional structure in an economy.³³ Central Banks assumed this task and started to see the balance between goods and services and monetary activities in the market against the reality of inflation by using the interest rate as an API tool.³⁴

3.6. 1970 -2022 Current Economy

Although economic policies cannot be implemented independently of ideological and political decisions, scientific approaches play an important balancing role in establishing a balance between facts and political interests.

The domestic resource shortage of countries can be met in two ways by outsourcing. It is the option of realizing capital and technological innovation in the country by encouraging foreign direct investments (FDI) by making physical investments in the country by foreign companies themselves. The second is to attract financial instruments. These two sources have both advantages and disadvantages. Foreign direct investments and foreign financial flows can make the country's economy dependent on foreign capital.³⁵

In particular, it may be possible that domestic capital cannot develop in the face of foreign investments. In addition, since foreign financial investments concentrate on the stock market and foreign exchange markets, it may lead to the formation of speculative bubbles and crises. Classical economists oppose the role of the state in the economy and therefore public borrowing. Because government borrowing means more taxes, which means more public intervention.³⁶

³³ Irving Fisher, **The Theory of Interest**, New York, The MacMillan Company, 1930.

³⁴ Case, Fair and Oster, **a.g.e.**, p.122.

³⁵ Çımat and Daşkiran, **a.g.e.**, p.18).

³⁶ Tekin Akdemir and Şahin Yeşilyurt, "Devlet Borçlarının Kökeni, Gelişimi ve İktisadi Temelleri", **Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, 8(16), 2018, p.6.

The spread of economic policies on a global basis causes states to shape their economic policies accordingly.³⁷ Today's modern economic policies have been developed based on the suggestions of philosophers and social scientists.³⁸

Measuring the development levels of countries with econometric models will achieve meaningful results but evaluating these data by comparing them with other country data within the framework of economic policies will yield meaningful results.³⁹

Globalization not only ensures the globalization of economic advantages but also causes problems to spread rapidly on a global basis.⁴⁰ Maverdi, one of the leading Islamic scholars of the twentieth century, also accepted the liberal economy understanding as one of the leading systems, provided that it respects fair and human values, and evaluated the protection of private property rights as a positive approach in terms of both state and public welfare.⁴¹

Health, environment, and social integration in metropolises are deformations in parallel with this urbanization. Since these negative results will lead to an increase in the number of unhealthy people in the long run, rather than the costs to the economy, it will lead to the normalization of social depression and related violence. Therefore, in parallel with the increase in the number of goods and services produced by unnatural methods as a result of 21st century technological and scientific studies, an increase can be expected from the negative effects of these products on public health.⁴²

Conclusion

The ultimate goal of all branches of science, especially economics, is to develop methods to increase the welfare of individuals and societies, and to offer more efficient and effective solutions based on scientific perspectives in this direction. In this context,

³⁷ Nuran Koyuncu and Yasin Yılmaz, "XIX. Yüzyılda İktisadi Liberalizm Akımının Osmanlı Ticaret Kanunnamesi'nin Kabulüne Etkisi," *Adalet Dergisi*, *Adalet Dergisi (Türk Hukuk Tarihi Özel Sayısı)*, 2019.

³⁸ Tomanbay, *a.g.m.*, p.14.

³⁹ Nişancı, Uçar and Soyyiğit, *a.g.m.*, p.11.

⁴⁰ Yılmaz, Kızıltan and Kaya, *a.g.m.*, p.20.

⁴¹ Ebü Maverdi, *Ḳavânînü'l-vizâre ve Siyâsetü'l-Mülk*, Rıdvân es-Seyyid Yayınları, 1998, p.24.

⁴² Hasan Alpago, *Kesin Dönüş*, KDY, İstanbul, 2022.

scientists who contribute to the field of economics have also developed theories that aim to increase economic and social welfare. From the cooperation example in Smith's pin factory to Ricardo's absolute and comparative trade theories, the main purpose is to incorporate scarce resources into the production process most effectively and efficiently, thus enabling more goods and services to be produced. Likewise, the main goal of Marx and Keynes is not ultimately the domination of the public over the economy. What makes these two thinkers in common is that they propose to use the power of the public for the welfare of society. While Marx advocated absolute nationalization in the economy under the domination of the working class, Keynes suggested that the state should only assume a regulatory and supportive role when necessary. Both economists ultimately suggested that the state should free individuals after a certain stage. Marx defended a socialist idea by arguing that this would be possible with the absolute dominance of the proletariat, while Keynes argued that the intervention of the state in the economy should come to an end with the erosion of the crises. As a result, in any case, in a society with a high level of prosperity, peace and tranquility will gain weight. In this context, the discipline of economics, which is based on the most efficient and effective management of scarce resources in meeting endless needs, serves peace as it strives to increase the welfare of the individual and society. The economic concept has a long tradition. The first economic ideas date back to ancient times and the Middle Ages. In this sense, it did not start from scratch while writing Adam Smith's *The Wealth of Nations*. On the contrary, it greatly benefited from the contributions of previous thinkers to the history of economic thought. However, with Smith, economic thought entered a new era and experienced a high level of dynamism and was characterized by various paradigm shifts in this process.

When considered from a macroeconomic perspective, current economic policies are based on theories and experiences developed as a result of thousands of years of experience and knowledge of the society. As a result of this, different economic policies have been developed, sometimes supporting each other and sometimes contradicting each other. Economic theorists have developed their ideas mostly based on Adam Smith's important work "*The Wealth of Nations*". As a matter of fact, Smith's

work stands out as a guiding fundamental work in terms of economic history, as well as macro and microeconomics perspectives.

On the other hand, after Smith, economists such as Ricardo, Say, Marx, Fischer, Menger, Keynes, and Schumpeter developed their echoes inspired by Smith. While Menger is considered one of the pioneers of the Austrian School of Economics, their economic model controlled by the public through the working-class so-called proletariat Marx comes to the fore and this is accepted as a unique economic approach.

On the other hand, Keynes developed an economic approach that found a middle way, inspired by Smith and Marx, so to speak. This is called the interventionist or mixed economic model. In this study, based on this main concept, the most important economic thinkers and approaches from the beginning to the present have been evaluated. In this respect, the main objective of this study and its contribution to the literature can be formulated as follows: economic ideas will help us to sharpen our view of reality and, in parallel, produce contemporary solutions to new problems. Economic crises in underdeveloped and developing countries may be felt more severely than before 1980. Because when the majority of the rural people who produce their own products settled in the city, people came to be more dependent on meeting their basic needs such as food, clothing and shelter. In this respect, the studies of economists on the management and distribution of scarce resources are of particular importance in terms of maintaining social peace.

References

Atamtürk, Burak: 2007 “Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Finansal Serbestleşmenin İç Tasarruflar Üzerine Etkisi” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, 23(2), 75-89.

Atamtürk, Burak: **İdeoloji, Bilim ve İktisat**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Maliye Araştırmaları Merkezi Konferansları, 2007.

Alpago, Hasan: **Kesin Dönüş**, KDY, İstanbul, 2022.

Bulut, Mehmet: **Medeniyetler Güzergahı İpek Yolu**, İstanbul, İZÜ Yayınları, 2018.

- Case, Karl E., C. Fair, Ray and M. Oster, Sharon: **Principles of Economics**, Pearson, 2008.
- Charles, Loic: 2004 "The Tableau Economique as Rational Recreation," **History of Political Economy**, 36(3), 445-474.
- Çımat, Ali, Filiz Daşkiran: 2014 "İktisat, Türkiye'deki Eğitimi ve İktisadi Yenilik." **İktisadi Yenilik Dergisi**, 1(2), 1-17.
- Darwin, Charles: **The Origin of Species by Means of Natural Selection, Or, The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life**, Books, Incorporated, Pub., 1859.
- Demir, Ömer, Mustafa Acar: **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, Adres Yayınları, 2005.
- Dornbusch, Rudiger, Stanley Fischer: **Makroekonomi**, Çev. Ak, S., Fisunoğlu, M., Yıldırım, E., Yıldırım, R., İstanbul, McGraw-Hill Akademi, 1998.
- Er, Perihan H.: 2013 "Girişimcilik ve Yenilikçilik Kavramlarının İktisadi Düşüncedeki Yeri: Joseph A. Schumpeter." **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (29), 75-85.
- Ertek, Tümay: **Temel Ekonomi**, Beta Yayınları, 2013.
- Herodotos: **Herodotos Tarih- Hasan Ali Yücel Klasikleri**, Çev. Müntekim Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Karaduman, Gökay, Ahmet Tabakoğlu: 2021 "19. Yüzyıl Temettuat Defterleri'ne Göre Üsküp/Koçana Kazası'nın Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı ile Gelir Dağılımının Analizi," **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 16(1), 146-165.
- Karataş, Muhammed, Eda Çankaya: 2010 "İktisadi Kalkınma Sürecinde Beşeri Sermayeye İlişkin Bir İnceleme," **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 0(3), 29-55.
- Malthus, Thomas Robert: **An Essay on the Principle of Population**, London, 1798.

- Marx, Karl: **Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomi**, Rosa-Luxemburg-Stiftung Verlag, Berlin,1890.
- Nişancı, Murat, Metin Uçar , Semanur Soyyiğit: 2019 “Ülkelerin İktisadi Gelişmişlik ve İktisadi Karmaşıklık Düzeyleri Arasındaki İlişki: G8 Ülkeleri Örneği,” **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi**, 20(1), 138-148.
- Ökte, M. Kutluğhan Savaş: 2008 “Antik Çağda İktisadi Düşünce,” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(24), 37-62.
- Özer, Mehmet H.: 2014 “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nda İktisadi Düşünce,” **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (elektronik)**, 13(51), 77-92.
- Platon: **Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Sloman, John, Alison Wride: **Economics**, Pearson, 2010.
- Smith, Adam: **The Wealth of Nations**, Philadelphia, Thomas Dobson, 1789.
- Tomanbay, Mehmet: 2019 “İktisadi Düşüncenin Gelişimi ve İktisat Okulları,” **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8 (15), 31-45.
- Torlak, Ömer: 2020 “İktisadi Düşünce Tarihi Yazımında Avrupa Merkezci Mikro Yaklaşımına Alternatif Bir Öneri ya da Muhafazakârlığı Aşmak,” **Muhafazakâr Düşünce Dergisi**, 16(59), 50-69.
- Yılmaz, Ömer, Alaattin Kızıltan, Vedat Kaya: 2005 “İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri,” **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 0 (24), 77-97.

Disclosure Statements (Beyan ve Açıklamalar)

1. Ethics committee approval is not required for this manuscript. (Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir).